

Suttapiṭake
Majjhimanikāye-10
Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ
with Aṭṭhakathā & Ṭīkā

《中部》念住經及註釋、疏

from Chaṭṭha Saṅgāyana

Released by Dhammavassārāma 法雨道場

2550 B.E. (2006 A.D.)

(foreign1 font; pg.=CSCD page no.)

【content〔目次〕】

[Uddeso](#)〔總說〕

[Kāyānupassanā ānāpānappabbari](#)〔身隨觀—呼吸〕

[Kāyānupassanā iriyāpathappabbari](#)〔身隨觀—四威儀〕

[Kāyānupassanā sampajānapabbari](#)〔身隨觀—正知〕

[Kāyānupassanā paṭikūlamānasikārapabbari](#)〔身隨觀—厭逆作意〕

[Kāyānupassanā dhātumānasikārapabbari](#)〔身隨觀—界作意〕

[Kāyānupassanā navasivathikapabbari](#)〔身隨觀—九種墓地觀〕

[Vedanānupassanā](#)〔受隨觀〕

[Cittānupassanā](#)〔心隨觀〕

[Dhammānupassanā nīvaraṇapabbari](#)〔法隨觀—〔五〕蓋〕

[Dhammānupassanā khandhapabbari](#)〔法隨觀—〔五〕蘊〕

[Dhammānupassanā āyatanapabbari](#)〔法隨觀—〔十二〕處〕

[Dhammānupassanā bojjhaṅgapabbari](#)〔法隨觀—〔七〕覺支〕

[Dhammānupassanā saccapabbari](#)〔法隨觀—〔四〕諦〕

[Dukkhasaccaniddeso](#) (苦諦解說)

[Samudayasaccaniddeso](#) (集諦解說)

[Nirodhasaccaniddeso](#) (滅諦解說)

[Maggasaccaniddeso](#) (道諦解說)

M.10.Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ 念處經

► 《中阿含 98 經》念處經(大正 1.582.)、《長部 22 經》大念處經(缺 18~21.)

105. Evaṃ me sutāṃ– ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi– “bhikkhavo”ti. “Bhadante”ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca–

Uddeso [總說]

106. “Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā, (▼.I,56.) sokaparidevānaṃ samatikkamāya, dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya, ñāyassa adhigamāya, nibbānassa sacchikiriyaṃ, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā.

“Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhiññhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhiññhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhiññhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhiññhādomanassaṃ.

Uddeso niṭṭhito.

Kāyānupassanā ānāpānāpabbam [身隨觀—呼吸]

107. “Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā rukkhamūlagato vā suñṇāgāragato vā nisīdati, pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujum kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati. Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati.

“Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho bhamakāro vā bhamakārantevāsī vā dīghaṃ vā añchanto ‘dīghaṃ añchāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā añchanto ‘rassaṃ añchāmī’ti pajānāti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti; ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati. Iti ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā kāye kāyānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā kāyasmim viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmim viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmim viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi

kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Ānāpānappabbam̐ niṭṭhitam̐.

Kāyānupassanā iriyāpathapabbam̐ [身隨觀—四威儀]

108. “Puna caparam̐, bhikkhave, bhikkhu gacchanto vā ‘gacchāmī’ti pajānāti, ṭhito vā ‘ṭhitomhī’ti pajānāti, nisinno vā (▼.I,57.) ‘nisinnomhī’ti pajānāti, sayāno vā ‘sayānomhī’ti pajānāti. Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti tathā tathā nam pajānāti. Iti ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā kāye kāyānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā kāyasmim̐ viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmim̐ viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmim̐ viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva nānamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Iriyāpathapabbam̐ niṭṭhitam̐.

Kāyānupassanā sampajānapabbam̐ [身隨觀—正知]

109. “Puna caparam̐, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsīte tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Iti ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī viharati ...pe... evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Sampajānapabbam̐ niṭṭhitam̐.

Kāyānupassanā paṭikūlamanasikārapabbam̐ [身隨觀—厭逆作意]

110. “Puna caparam̐, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddham̐ pādatalā, adho kesamatthakā, tacapariyantam̐ pūram̐ nānappakārassa asucino paccavekkhati— ‘atthi imasmim̐ kāye kesā lomā nakhā dantā taco maṃsam̐ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjam̐ vakkam̐ hadayaṃ yakanam̐

kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antagaṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttan’ti.

“Seyyathāpi, bhikkhave, ubhatomukhā putoḷi pūrā nānāvihitassa dhaññaṃ, seyyathidaṃ—sālīnaṃ vīhīnaṃ muggānaṃ māsānaṃ tilānaṃ taṇḍulānaṃ. Tameva cakkhumā puriso muñcivā paccavekkheyya— ‘ime sālī ime vīhī ime muggā ime māsā ime tilā ime taṇḍulā’ti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imeva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā, adho kesamatthakā, tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakāraṃ asucino paccavekkhati— ‘atthi imasmim kāye kesā lomā ...pe... muttan’ti.

“Iti ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī viharati ...pe... evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Paṭikūlamanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā dhātumanasikārapabbaṃ

〔 身隨觀—界作意 〕

111. “Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imeva kāyaṃ yathāṭṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati— ‘atthi imasmim kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

(▼.I,58.) “Seyyathāpi bhikkhave, dakkho goghātakā vā goghātakantevāsī vā gāvīm vadhitvā catumahāpathe bilaso vibhajitvā nisinno assa. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imeva kāyaṃ yathāṭṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati— ‘atthi imasmim kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti. Iti ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī viharati ...pe... evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Dhātumanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā navasivathikapabbaṃ

〔 身隨觀—九種墓地觀 〕

112. “Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā uddhumātakā vinīlakaṃ vipubbakajātaṃ. So imeva kāyaṃ upasaṃharati— ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃ-anatīto’ti. Iti ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī viharati ...pe... evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ kākehi vā khajjamānaṃ kulalehi vā khajjamānaṃ gijjhehi vā khajjamānaṃ kaṅkehi vā khajjamānaṃ sunakhehi vā khajjamānaṃ byagghehi vā khajjamānaṃ dīpīhi vā khajjamānaṃ

siṅgālehi vā khajjamānaṃ vividhehi vā pāṇakajātehi khajjamānaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati— ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃ-anatīto’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati ...pe... evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhikaṣaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ ...pe... aṭṭhikaṣaṅkhalikaṃ nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhaṃ ...pe... aṭṭhikaṣaṅkhalikaṃ apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ ...pe... aṭṭhikāni apagatasambandhāni disā vidisā vikkhattāni, aññena hatthaṭṭhikaṃ aññena pādaṭṭhikaṃ aññena goppakaṭṭhikaṃ aññena jaṅghaṭṭhikaṃ aññena ūruṭṭhikaṃ aññena kaṭṭhikaṃ aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhiṭṭhikaṃ aññena khandhaṭṭhikaṃ aññena gīvaṭṭhikaṃ aññena hanukaṭṭhikaṃ aññena dantaṭṭhikaṃ aññena sīsakaṭṭhikaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati— ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃ-anatīto’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati ...pe... evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ, aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgāni ...pe... aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni ...pe... aṭṭhikāni (▼.I,59.) pūtīni cuṇṇakajātāni So imameva kāyaṃ upasaṃharati— ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃ-anatīto’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhatabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā kāyasmim viharati, vāyadhammānupassī vā kāyasmim viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmim viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva nāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Navasivathikapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Cuddasakāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanā [受隨觀]

113. “Kathaṃca pana, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu vedanānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; dukkhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; adukkhamasukhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; sāmisaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; nirāmisaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; sāmisaṃ vā dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; nirāmisaṃ vā dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; sāmisaṃ vā adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; nirāmisaṃ vā adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ

vedanaṃ vedayāmi'ti pajānāti; iti ajjhataṃ vā vedanāsu vedanānupassī viharati, bahiddhā vā vedanāsu vedanānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā vedanāsu vedanānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, samudayavayadhammānupassī vā vedanāsu viharati. 'Atthi vedanā'ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva nāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu vedanānupassī viharati.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanā [心隨觀]

114. “Kathaṇca pana, bhikkhave, bhikkhu citte cittānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sarāgaṃ vā cittaṃ 'sarāgaṃ cittaṃ'ti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ 'vītarāgaṃ cittaṃ'ti pajānāti; sadosaṃ vā cittaṃ 'sadosaṃ cittaṃ'ti pajānāti, vītadosaṃ vā cittaṃ 'vītadosaṃ cittaṃ'ti pajānāti; samohaṃ vā cittaṃ 'samohaṃ cittaṃ'ti pajānāti, vītamohaṃ vā cittaṃ 'vītamohaṃ cittaṃ'ti pajānāti; saṃkhittaṃ vā cittaṃ 'saṃkhittaṃ cittaṃ'ti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ 'vikkhittaṃ cittaṃ'ti pajānāti; mahaggataṃ vā cittaṃ 'mahaggataṃ cittaṃ'ti pajānāti, amahaggataṃ vā cittaṃ 'amahaggataṃ cittaṃ'ti pajānāti; sa-uttaraṃ vā cittaṃ 'sa-uttaraṃ cittaṃ'ti pajānāti, anuttaraṃ vā cittaṃ 'anuttaraṃ cittaṃ'ti pajānāti; samāhitaṃ vā cittaṃ 'samāhitaṃ cittaṃ'ti pajānāti, asaṃhitaṃ vā cittaṃ 'asaṃhitaṃ cittaṃ'ti pajānāti; vimuttaṃ vā cittaṃ 'vimuttaṃ cittaṃ'ti pajānāti, avimuttaṃ vā cittaṃ 'avimuttaṃ cittaṃ'ti pajānāti. Iti ajjhataṃ vā citte cittānupassī viharati, bahiddhā vā citte cittānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā citte cittānupassī viharati; (▼.I,60.) samudayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati. 'Atthi cittaṃ'ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva nāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu citte cittānupassī viharati.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbhaṃ [法隨觀—〔五〕蓋]

115. “Kathaṇca, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu. Kathaṇca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu?

“Idha bhikkhave, bhikkhu santaṃ vā ajjhataṃ kāmacchandaṃ 'atthi me ajjhataṃ kāmacchando'ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ kāmacchandaṃ 'natthi me ajjhataṃ kāmacchando'ti

pajānāti; yathā ca anuppannassa kāmacchandassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa kāmacchandassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa kāmacchandassa āyatim anuppādo hoti tañca pajānāti.

“Santam vā ajjhattam byāpādam ‘atthi me ajjhattam byāpādo’ti pajānāti, asantam vā ajjhattam byāpādam ‘natthi me ajjhattam byāpādo’ti pajānāti; yathā ca anuppannassa byāpādassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa byāpādassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa byāpādassa āyatim anuppādo hoti tañca pajānāti.

“Santam vā ajjhattam thīnamiddham ‘atthi me ajjhattam thīnamiddham’ti pajānāti, asantam vā ajjhattam thīnamiddham ‘natthi me ajjhattam thīnamiddham’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa thīnamiddhassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa thīnamiddhassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa thīnamiddhassa āyatim anuppādo hoti tañca pajānāti.

“Santam vā ajjhattam uddhaccakukkuccam ‘atthi me ajjhattam uddhaccakukkuccan’ti pajānāti, asantam vā ajjhattam uddhaccakukkuccam ‘natthi me ajjhattam uddhaccakukkuccan’ti pajānāti; yathā ca anuppannassa uddhaccakukkuccassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa uddhaccakukkuccassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa uddhaccakukkuccassa āyatim anuppādo hoti tañca pajānāti.

“Santam vā ajjhattam vicikiccham ‘atthi me ajjhattam vicikicchā’ti pajānāti, asantam vā ajjhattam vicikiccham ‘natthi me ajjhattam vicikicchā’ti pajānāti; yathā ca anuppannāya vicikicchāya uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannāya vicikicchāya pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnāya vicikicchāya āyatim anuppādo hoti tañca pajānāti.

“Iti ajjhattam vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupatthitā hoti. Yāvadeva nānamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu.

Nīvaraṇapabbam niṭṭhitam.

Dhammānupassanā khandhapabbam 〔法 隨觀—〔五〕蘊〕

116. “Puna caparam, bhikkhave, bhikkhu dhammesu (▼.I,61.) dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu— ‘iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā, iti vedanāya samudayo, iti vedanāya atthaṅgamo; iti saññā, iti saññāya samudayo, iti saññāya atthaṅgamo; iti saṅkhārā, iti saṅkhārānaṃ samudayo, iti

saṅkhārānaṃ atthaṅgamo; iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo'ti; iti ajjhataṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. 'Atthi dhammā'ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu.

Khandhapabbāṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā āyatanapabbāṃ 〔法隨 觀—〔十二〕處〕

117. “Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu. Kathaṃ pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu?

“Idha bhikkhave, bhikkhu cakkhuṃca pajānāti, rūpe ca pajānāti, yaṃca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ taṃca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti taṃca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti taṃca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatim anuppādo hoti taṃca pajānāti.

“Sotaṃca pajānāti, sadde ca pajānāti, yaṃca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ taṃca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti taṃca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti taṃca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatim anuppādo hoti taṃca pajānāti.

“Ghāṇaṃca pajānāti, gandhe ca pajānāti, yaṃca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ taṃca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti taṃca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti taṃca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatim anuppādo hoti taṃca pajānāti.

“Jivhaṃca pajānāti, rase ca pajānāti, yaṃca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ taṃca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti taṃca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti taṃca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatim anuppādo hoti taṃca pajānāti.

“Kāyaṃca pajānāti, phoṭṭhabbe ca pajānāti, yaṃca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ taṃca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti taṃca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti taṃca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatim anuppādo hoti taṃca pajānāti.

“Manaṃca pajānāti, dhamme ca pajānāti, yaṃca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ

tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatim anuppādo hoti tañca pajānāti.

“Iti ajjhataṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu.

Āyatanapabbāṃ niṭṭhitam.

Dhammānupassanā bojjaṅgapabbāṃ [法 隨觀 — [七] 覺支]

118. “Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjaṅgesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjaṅgesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu santaṃ vā ajjhataṃ satisambojjaṅgaṃ ‘atthi (▼.I,62.) me ajjhataṃ satisambojjaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ satisambojjaṅgaṃ ‘natthi me ajjhataṃ satisambojjaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa satisambojjaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa satisambojjaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

“Santaṃ vā ajjhataṃ dhammavicayasambojjaṅgaṃ ‘atthi me ajjhataṃ dhammavicayasambojjaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ dhammavicayasambojjaṅgaṃ ‘natthi me ajjhataṃ dhammavicayasambojjaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa dhammavicayasambojjaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa dhammavicayasambojjaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

“Santaṃ vā ajjhataṃ vīriyasambojjaṅgaṃ ‘atthi me ajjhataṃ vīriyasambojjaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ vīriyasambojjaṅgaṃ ‘natthi me ajjhataṃ vīriyasambojjaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa vīriyasambojjaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa vīriyasambojjaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

“Santaṃ vā ajjhataṃ pītisambojjaṅgaṃ ‘atthi me ajjhataṃ pītisambojjaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ pītisambojjaṅgaṃ ‘natthi me ajjhataṃ pītisambojjaṅgo’ti pajānāti yathā ca anuppannassa pītisambojjaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa pītisambojjaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

“Santaṃ vā ajjhataṃ passaddhisambojjaṅgaṃ ‘atthi me ajjhataṃ passaddhisambojjaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ passaddhisambojjaṅgaṃ ‘natthi me ajjhataṃ passaddhisambojjaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa passaddhisambojjaṅgassa

uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

“Santam vā ajjhataṃ samādhisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhataṃ samādhisambojjhaṅgo’ ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ samādhisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhataṃ samādhisambojjhaṅgo’ ti pajānāti, yathā ca anuppannassa samādhisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

“Santam vā ajjhataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhataṃ upekkhāsambojjhaṅgo’ ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhataṃ upekkhāsambojjhaṅgo’ ti pajānāti, yathā ca anuppannassa upekkhāsambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti

“Iti ajjhataṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjhaṅgesu.

Bojjhaṅgapabbam niṭṭhitam.

Dhammānupassanā saccapabbam 〔法隨 觀—〔四〕諦〕

119. “Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu. Kathaṃ pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkhaṃ’ ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ ti yathābhūtaṃ pajānāti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Dukkhasaccaniddeso (苦諦解說)

120. “Katamaṃca bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogopi dukkho, piyehi vippayogopi dukkho, yampiccham na labhati tampi dukkhaṃ, saṃkhittena

pañcupādānakkhandhā dukkhā.

121. “Katamā ca, bhikkhave, jāti? Yā tesam tesam sattānam tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti okkanti abhinibbatti khandhānam pātubhāvo āyatanānam paṭilābho, ayaṃ vuccati, bhikkhave, jāti.

122. “Katamā ca, bhikkhave, jarā? Yā tesam tesam sattānam tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccam pāliccam valittacatā āyuno saṃhāni indriyānam paripāko, ayaṃ vuccati, bhikkhave, jarā.

123. “Katamañca, bhikkhave, maraṇam? Yaṃ tesam tesam sattānam tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānam maccu maraṇam kālaṅkiriya khandhānam bhedo kaḷevarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo, idaṃ vuccati, bhikkhave, maraṇam.

124. “Katamo ca, bhikkhave, soko? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa soko socanā socitattam antosoko antoparisoko, ayaṃ vuccati, bhikkhave, soko.

125. “Katamo ca, bhikkhave, paridevo? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa ādevo paridevo ādevanā paridevanā ādevitattam paridevitattam, ayaṃ vuccati, bhikkhave, paridevo.

126. “Katamañca, bhikkhave, dukkham? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ dukkham kāyikaṃ asātam kāyasamphassajaṃ dukkham asātam vedayitam, idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkham.

127. “Katamañca, bhikkhave, domanassam? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ dukkham cetasikaṃ asātam manosamphassajaṃ dukkham asātam vedayitam, idaṃ vuccati, bhikkhave, domanassam.

128. “Katamo ca, bhikkhave, upāyāso? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa āyāso upāyāso āyāsittam upāyāsittam, ayaṃ vuccati, bhikkhave, upāyāso.

129. “Katamo ca, bhikkhave, appiyehi sampayogo dukkho? Idha yassa te honti anittā akantā amanāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā dhammā, ye vā panassa te honti anattakāmā ahitakāmā aphāsukakāmā ayogakkhemakāmā, yā tehi saddhim saṅgati samāgamo samodhānam missībhāvo, ayaṃ vuccati, bhikkhave, appiyehi sampayogo dukkho.

130. “Katamo ca, bhikkhave, piyehi vippayogo dukkho? Idha yassa te honti itthā kantā manāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā dhammā, ye vā panassa te honti atthakāmā hitakāmā phāsukakāmā yogakkhemakāmā mātā vā pitā vā bhātā vā bhaginī vā mittā vā amaccā vā nātisālohitā vā, yā tehi saddhim asaṅgati asamāgamo asamodhānam amissībhāvo, ayaṃ vuccati, bhikkhave, piyehi vippayogo dukkho.

131. “Katamañca, bhikkhave, yampiccam na labhati tampi dukkham? Jātidhammānam, bhikkhave sattānam evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampiccam na labhati tampi dukkham. Jarādhammānam, bhikkhave, sattānam evaṃ icchā uppajjati– ‘aho vata mayaṃ na jarādhammā assāma, na ca vata no jarā āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampiccam na labhati tampi dukkham. Byādhidhammānam, bhikkhave, sattānam evaṃ icchā uppajjati– ‘aho vata mayaṃ na byādhidhammā assāma, na ca vata no byādhi āgaccheyyā’ti. Na kho

panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Maraṇadhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati– ‘aho vata mayaṃ na maraṇadhammā assāma, na ca vata no maraṇaṃ āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati– ‘aho vata mayaṃ na sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā assāma, na ca vata no sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā āgaccheyyun’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ.

132. “Katame ca, bhikkhave, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā? Seyyathidaṃ– rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārūpādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

Samudayasaccaniddeso (集諦解説)

133. “Katamañca, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ? Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī. Seyyathidaṃ– kāmatāṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā.

“Sā kho panesā, bhikkhave, taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisaṃmānā nivisati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati.

“Kiñca loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati. Sotaṃ loke ...pe... ghānaṃ loke... jivhā loke... kāyo loke... mano loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati.

“Rūpā loke... saddā loke... gandhā loke... rasā loke... phoṭṭhabbā loke... dhammā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati.

“Cakkhaviññāṇaṃ loke... sotaviññāṇaṃ loke... ghānaviññāṇaṃ loke... jivhāviññāṇaṃ loke... kāyaviññāṇaṃ loke... manoviññāṇaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati.

“Cakkhusamphasso loke... sotasamphasso loke... ghānasamphasso loke... jivhāsamphasso loke... kāyasamphasso loke... manosamphasso loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati.

“Cakkhusamphassajā vedanā loke... sotasamphassajā vedanā loke... ghānasamphassajā vedanā loke... jivhāsamphassajā vedanā loke... kāyasamphassajā vedanā loke... manosamphassajā vedanā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati.

“Rūpasaññā loke... saddasaññā loke... gandhasaññā loke... rasasaññā loke... phoṭṭhabbasaññā loke... dhammasaññā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati.

“Rūpasañcetanā loke... saddasañcetanā loke... gandhasañcetanā loke... rasasañcetanā loke... phoṭṭhabbasañcetanā loke... dhammasañcetanā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā

uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

“Rūpatañhā loke... saddatañhā loke... gandhatañhā loke... rasatañhā loke... phoṭṭhabbatāñhā loke... dhammatañhā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

“Rūpavitakko loke... saddavitakko loke... gandhavitakko loke... rasavitakko loke... phoṭṭhabbavitakko loke... dhammavitakko loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

“Rūpavicāro loke... saddavicāro loke... gandhavicāro loke... rasavicāro loke... phoṭṭhabbavicāro loke... dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Idam vuccati, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ.

Nirodhasaccaniddeso (滅諦解説)

134. “Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ? Yo tassāyeva tañhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo.

“Sā kho panesā, bhikkhave, tañhā kattha pahīyamānā pahīyati, kattha nirujjhamānā nirujjhati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Kiñca loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati. Sotaṃ loke ...pe... ghānaṃ loke... jivhā loke... kāyo loke... mano loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Rūpā loke... saddā loke... gandhā loke... rasā loke... phoṭṭhabbā loke... dhammā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Cakkhuviññāṇaṃ loke... sotaviññāṇaṃ loke... ghānaviññāṇaṃ loke... jivhāviññāṇaṃ loke... kāyaviññāṇaṃ loke... manoviññāṇaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Cakkhusamphasso loke... sotasamphasso loke... ghānasamphasso loke... jivhāsamphasso loke... kāyasamphasso loke... manosamphasso loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Cakkhusamphassajā vedanā loke... sotasamphassajā vedanā loke... ghānasamphassajā vedanā loke... jivhāsamphassajā vedanā loke... kāyasamphassajā vedanā loke... manosamphassajā vedanā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Rūpasaññā loke... saddasaññā loke... gandhasaññā loke... rasasaññā loke... phoṭṭhabbasaññā loke... dhammasaññā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Rūpasañcetanā loke... saddasañcetanā loke... gandhasañcetanā loke... rasasañcetanā loke... phoṭṭhabbasañcetanā loke... dhammasañcetanā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā tañhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Rūpaṇhā loke... saddaṇhā loke... gandhaṇhā loke... rasaṇhā loke... phoṭṭhabbaṇhā loke... dhammaṇhā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā ṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Rūpavitakko loke... saddavitakko loke... gandhavitakko loke... rasavitakko loke... phoṭṭhabbavitakko loke... dhammavitakko loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā ṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

“Rūpavicāro loke... saddavicāro loke... gandhavicāro loke... rasavicāro loke... phoṭṭhabbavicāro loke... dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ. Etthesā ṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhāmānā nirujjhati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ.

Maggasaccaniddeso (道諦解説)

135. “Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammā-ājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhī.

“Katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhi? Yaṃ kho, bhikkhave, dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammādiṭṭhi.

“Katamo ca, bhikkhave, sammāsaṅkappo? Nekkhammasaṅkappo abyāpādasāṅkappo avihiṃsāsaṅkappo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsaṅkappo.

“Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā? Musāvādā veramaṇī, piṣuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvācā.

“Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto? Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammākammanto.

“Katamo ca, bhikkhave, sammā-ājīvo? Idha, bhikkhave, ariyasāvako micchā-ājīvaṃ pahāya sammā-ājīvena jīvitaṃ kappeti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammā-ājīvo.

“Katamo ca, bhikkhave, sammāvāyāmo? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvāyāmo.

“Katamā ca, bhikkhave, sammāsati? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhiijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhiijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhiijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhiijjhādomanassaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsati.

“Katamo ca, bhikkhave, sammāsamādhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhataṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsati pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhi. Idam vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ.

136. “Iti ajjhataṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhatabhiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu.

Saccapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā niṭṭhita.

137. “Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassāni, tassa dvinnam phalaṇam aññataram phalam pāṭikaṅkham diṭṭheva dhamme aññā; sati vā upādisese anāgāmitā.

“Tiṭṭhantu, bhikkhave, satta vassāni. Yo hi (▼.I.63.) koci bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya cha vassāni ...pe... pañca vassāni... cattāri vassāni... tīṇi vassāni... dve vassāni... ekaṃ vassam... tiṭṭhatu, bhikkhave, ekaṃ vassam. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta māsāni, tassa dvinnam phalaṇam aññataram phalam pāṭikaṅkham diṭṭheva dhamme aññā; sati vā upādisese anāgāmitā. Tiṭṭhantu, bhikkhave, satta māsāni. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya cha māsāni ...pe... pañca māsāni... cattāri māsāni... tīṇi māsāni... dve māsāni... ekaṃ māsam... aḍḍhamāsam... tiṭṭhatu, bhikkhave, aḍḍhamāso. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya sattāham, tassa dvinnam phalaṇam aññataram phalam pāṭikaṅkham diṭṭheva dhamme aññā sati vā upādisese anāgāmitā”ti.

138. “Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyaṃ yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā’ti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametam paṭicca vuttan”ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāsati paṭṭhānasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Mūlapariyāyavaggo niṭṭhito paṭhamo.

Tassuddānaṃ–

Mūlasusaṃvaradhammadāyādā, bheravānaṅgaṇākaṅkheyyavattham;

Sallekhasammādiṭṭhisatipaṭṭham, vaggavaro asamo susamatto.

[▲ Top 回目錄](#)

(M.10.)10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. Evaṃ **me sutanti** satipaṭṭhānasuttaṃ. Tattha **kurūsu viharatī**ti kurunāmakā jānapadino rājakumārā, tesāṃ nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena **kurūti** vuccati, tasmim̐ kurūsu janapade. Aṭṭhakathācariyā paṇāhu– mandhātukāle tīsu dīpesu manussā jambudīpo nāma buddhapacceka buddhamahāsāvaka cakkavattipabhutānaṃ uttamapurisānaṃ uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyoti sutvā raññā mandhātucakkavattinā cakkaratanaṃ purakkhatvā cattāro dīpe anusaṃyāyantaṃ saddhim āgamaṃsu. Tato rājā pariṇāyakaratanam̐ pucchi–

“Atthi nu kho manussalokato ramaṇīyataraṃ ṭhānaṃ”ti?

“Kasmā deva evaṃ bhaṇasi?”

“Kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ?”

“Nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyatarāṃ”ti?

Rājā cakkaratanaṃ purakkhatvā tattha agamāsi. Cattāro mahārājāno “mandhātumahārājā āgato”ti sutvā “mahiddhiko mahānubhāvo rājā na sakkā yuddhena paṭibāhitun”ti sakarajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi– “atthi nu kho ito ramaṇīyataraṃ ṭhānaṃ”ti. Athassa tāvatimsabhavanaṃ kathayim̐su– “tāvatimsabhavanaṃ, deva, ramaṇīyataraṃ, tattha sakkassa devaraṇṇo ime cattāro mahārājāno paricārakā dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni pana upabhogaṭṭhānāni, yojanasahassubbedho vejayantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā sudhammā devasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko vejayantaratho, tathā erāvaṇo hatthī, dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitaṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0231) nandanavanaṃ cittalatāvanaṃ phārusakavanaṃ missakavanaṃ Yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā satṭhiyojanāyāmā paṇṇāsajjanavittatā pañcadasajjanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisatī”ti.

Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri Taṃ ākāse patitṭhāsi saddhim caturaṅginīyā senāya. Atha dvinnam̐ devalokānaṃ vemajjhato cakkaratanaṃ otaritvā pathaviyaṃ patitṭhāsi saddhim pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginīyā senāya. Rājā ekakova tāvatimsabhavanaṃ agamāsi. Sakko “mandhātā āgato”ti sutvā tassa paccuggamaṇam̐ katvā– “svāgataṃ te, mahārāja, sakaṃ te, mahārāja. Anusāsa, mahārāja”ti vatvā saddhim

nātakehi rajjaṃ dvebhāge katvā ekaṃ bhāgamadāsi. Rañño tāvatimsabhavane patitthitamattasseva manussabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturahosi.

Tassa kira sakkena saddhiṃ paṇḍukambalasilāyaṃ nisinnassa akkhinimisamattena nānattaṃ paññāyati. Taṃ asallakkhenta devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṃ anubhavamāno yāva chattiṃsa sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṃ kāretvā atittoyeva kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patitthito vātātapena phutthagatto kālamakāsi.

Cakkaratane pana pathaviyaṃ patitthite pariṇāyakaratanāṃ suvaṇṇapaṭṭe mandhātu-upāhanāṃ likhāpetvā idaṃ mandhāturajjanti rajjamanusāsi. Tepi tīhi dīpehi āgatamanussā puna gantuṃ asakkontā pariṇāyakaratanāṃ upasaṅkamitvā “deva mayaṃ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantuṃ na sakkoma, vasanaṭṭhānaṃ no dehī”ti yāciṃsu. So tesāṃ ekekaṃ janapadamadāsi. Tattha pubbavidehato āgatamanussehi āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya **videharaṭṭhanti** nāmaṃ labhi. Aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso **aparantajanapadoti** nāmaṃ labhi. Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitapadeso **kururaṭṭhanti** nāmaṃ labhīti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0232) Bahuke pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena voharīyati. Tena vuttaṃ “**kurūsu viharati**”ti.

Kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamoti. **Kammāsadhammanti** ettha keci dha-kārassa da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsadammo.** **Kammāsoti** kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi, tasmā **kammāsapādoti** paññāyittha So ca tasmim okāse damito porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmim jātaketi? **Mahāsutasomajātaketi** eke. Ime pana therā **jayaddisajātaketi** vadanti. Tadā hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha—

“Putto yadā homi jayaddisassa,
Pañcālaraṭṭhādhipatissa atrajo.
Cajitvāna pāṇaṃ pitaraṃ pamocayim,
Kammāsapādampi cahaṃ pasādayin”ti.

Keci pana dha-kāreneva atthaṃ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsīnaṃ kira kuruvattadhammo tasmim kammāso jāto, tasmā taṃ ṭhānaṃ kammāso ettha dhammo jātoti **kammāsadhammanti** vuccati. Tattha nivitṭhanigamassāpi etadeva nāmaṃ. Bhumavacanena kasmā na vuttanti? Avasanokāsato. Bhagavato kira tasmim nigame vasanokāso koci vihāro nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmim udakasampanne ramaṇīye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi. Tattha bhagavā vihāsi. Taṃ nigamaṃ gocaragāmaṃ katvā, tasmā evamettha attho veditabbo “kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvā”ti.

Uddesavārakathāvaṇṇanā

106. Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggoti. Kasmā bhagavā idaṃ suttamabhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa

sappāya-utupaccayasevanena niccam (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0233) kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakatham pariggahetum samatthā honti. Tena tesam bhagavā imam gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatam sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānam arahatte pakkhipitvā idam gambhīrattham satipaṭṭhānasuttam abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅkoṭakam labhitvā tattha nānāpupphāni pakkhipeyya, suvaṇṇamañjūsam vā pana labhitvā sattaratanāni pakkhipeyya, evam bhagavā kururaṭṭhavāsiparisam labhitvā gambhīradesanam desesi. Tenevettha aññānipi gambhīratthāni dīghanikāye **mahānidānam mahāsatiṭṭhānam** imasmim majjhimanikāye **sāropamam rukkhūpamam raṭṭhapālam māgaṇḍiyam āneñjasappāyanti** aññānipi suttāni desesi.

Apica tasmim janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijanāpi satipaṭṭhānappaṭisamuyuttameva katham kathenti. Udakatitthasuttakantanaṭṭhānādīsipi niratthakakathā nāma na pavattati. Sace kāci itthi “amma tvaṃ katarāṃ satipaṭṭhānabhāvanam manasikaro”ti pucchitā “na kiñcī”ti vadati. Tam garahanti “dhiratthu tava jīvitam, jīvamānāpi tvaṃ matasadisā”ti. Atha nam “mā dāni puna evamakāsī”ti ovaḍitvā aññataram satipaṭṭhānam uggaṇhāpenti. Yā pana “aham asukam satipaṭṭhānam manasikarom”ti vadati. Tassā “sādhū sādhū”ti sādhukāram datvā “tava jīvitam sujīvitam, tvaṃ nāma manussattam pattā, tavatthāya sammāsambuddho uppanno”ti-ādīhi pasamsanti. Na kevalañcetta manussajātiyāyeva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi. Tatridam vatthu—eko kira naṭako suvapotakam gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayam upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotakam pamussitvā gato. Tam sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṃsu. Buddharakkhitotissa nāmam akaṃsu. Tam ekadivasam purato nisinnam disvā mahātheri āha—“buddharakkhitā”ti?

Kim ayyeti.

Atthi koci tava manasikāroti?

Natthi ayyeti.

Āvuso pabbajitānam santike vasantena nāma vissatṭha-attabhāvena bhavitum na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññam na sakkhissasi “atṭhi atṭhi”ti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0234) sajjhāyam karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “atṭhi atṭhi”ti sajjhāyanto carati.

Tam ekadivasam pātova toraṇagge nisīditvā bālātapam tapamānam eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So “kiri kirī”ti saddamakāsī. Sāmaṇeriyo sutvā “ayye buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesum. Tam ānetvā purato ṭhapitam theri āha—

“Buddharakkhita, sakuṇena gahitakāle kim cintesī”ti?

Na ayye aññam cintesim, “atṭhipuñjova atṭhipuñjam gahetvā gacchati, katarasmimpi ṭhāne vippakirissatī”ti evam ayye atṭhipuñjameva cintesinti.

Sādhū sādhū, buddharakkhita, anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evam tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā, tasmā nesam bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idam suttam abhāsi.

Tattha **ekāyanoti** ekamaggo. Maggassa hi—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasam vaṭumāyanam;

Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisisaṅkamo”ti. (cūḷani. 101)–

Bahūni nāmāni. Svāyam idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggoti** ettha ekamaggo ayaṃ, bhikkhave, maggo, **na dvedhāpathabhūtoti** evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. **Ekenāti** gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakatṭhena pavivittacittena.

Ayitabboti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti **ayano**, saṃsārato nibbānam gacchantīti attho Ekassa ayano **ekāyano, ekassāti** seṭṭhassa. Sabbasattānam seṭṭho ca bhagavā, tasmā bhagavatoti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi (ma. ni. 3.79).

Ayatīti vā **ayano**, gacchati pavattatīti attho. Ekasmim ayanoti **ekāyano**, imasmimyeva dhammavinaye pavattati, na aññatrāti vuttaṃ hoti. Yathāha “imasmim kho, Subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī”ti (dī. ni. 2.214). Desanābhedoyeva heso, attho paneko. Apica (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0235) ekaṃ ayatīti ekāyano. Pabbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā sahampati–

“Ekāyanam jātikhayantadassī,

Maggam pajānāti hitānukampī.

Etena maggena tarimsu pubbe,

Tarissanti ye ca taranti oghan”ti. (saṃ. ni. 5.409).

Keci pana “na pārāṃ diguṇaṃ yantī”ti gāthānayena yasmā ekavāraṃ nibbānam gacchati. Tasmā “ekāyano”ti vadanti, taṃ na yujjati. Imassa hi atthassa sakim ayanoti iminā byañjanena bhavitabbari. Yadi pana ekaṃ ayanamassa ekā gati pavattīti evamattham yojetvā vucceyya, byañjanam yujjeyya, attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kāyādicatu-ārammaṇappavatto hi pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo idha adhippeto, na lokuttaro. So ca anekavārampi ayati, anekaṅcassa ayanam hoti.

Pubbepi ca imasmim pade mahātherānam sākacchā ahoṣiyeva. Tipiṭakacūḷanāgattthero “pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo”ti āha. Ācariyo panassa tipiṭakacūḷasumatthero “missakamaggo”ti āha. Pabbabhāgo bhanteti. Missako āvusoti. Ācariye punappunam bhaṇante appaṭibāhitvā tuṇhī ahoṣi. Pañham avinicchinitvāva utṭhahimsu. Athācariyatthero nhānakoṭṭhakaṃ gacchanto “mayā missakamaggo kathito, cūḷanāgo pubbabhāgoti ādāya voharati ko nu kho ettha nicchayo”ti suttantaṃ ādito paṭṭhāya parivattento “yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassāni”ti imasmim ṭhāne sallakkhesi, lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto missakamaggo na labbhati, cūḷanāgena diṭṭho pubbabhāgamaggova labbhatīti ñatvā aṭṭhamiyaṃ dhammassavane saṅghuṭṭhe agamāsi.

Porāṇakattherā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0236) kira piyadhammassavanā honti. Saddam sutvāva “aham paṭhamam, aham paṭhaman”ti ekappahāreneva osaranti. Tasmiṅca divase cūḷanāgatttherassa vāro. Tena dhammāsane nisīditvā vījanim gahetvā pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṃ ṭhitassa etadahosi “raho nisīditvā na vakkhāmi”ti. Porāṇakattherā hi

anusūyakā honti, na attano rucimeva ucchubhāraṃ viya evaṃ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva gaṇhanti, akāraṇaṃ vissajjenti. Tasmā thero “āvuso cūlanāgā”ti āha. So ācariyassa viya saddoti dhammaṃ ṭhapetvā “kiṃ bhante”ti āha. Āvuso cūlanāga mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggova labbhatīti.

Thero cintesi “amhākaṃ ācariyo sabbapariyattiko teṭṭako sutabuddho, evarūpassapi nāma bhikkhuno ayaṃ paṇho āluṇeti, anāgate mama bhātikā imaṃ paṇhaṃ āluṇessantīti suttaṃ gahetvā imaṃ paṇhaṃ niccalaṃ karissāmi”ti paṭisambhidāmaggaṭṭo “ekāyaṇamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo—

“Maggānatṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānaṃ ca cakkhumā.

Eseva maggo natthaṇṇo, dassanassa visuddhiyā;

Etaṇhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanaṃ.

Etaṇhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṃ karissathā”ti. (dha. pa. 273-275)—

Suttaṃ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti kenatṭhena maggo? Nibbānagamaṇatṭhena nibbānatthikehi magganiyaṭṭhena ca.

Sattānaṃ visuddhiyāti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi

kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. Tathā hi imināva maggena ito

satasahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ upari ekasmiṇṇeva kappe nibbatte

taṇhaṅkaramedhaṅkarasaraṇaṅkaradīpaṅkaraṇāmake buddhe ādiṃ katvā sakyamunipariyosānā

aneke sammāsambuddhā anekasatā paccekabuddhā gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvakā cāti ime

(M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0237) sattā sabbe cittaṃ malaṃ pavāhetvā paramavisuddhiṃ patṭā.

Rūpamalavasena pana saṃkilesavodānapaṇṇattiyeva natthi. Tathā hi—

Rūpena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;

Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātāṃ mahesinā.

Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;

Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā.

Yathāha “cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhantī”ti (saṃ. ni. 3.100). Taṇca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha “sattānaṃ visuddhiyā”ti.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. Ayaṇhi maggo bhāvito **santatimahāmattā**dīnaṃ viya sokasamatikkamāya, **paṭācārā**dīnaṃ viya ca paridevasamatikkamāya ca saṃvattati. Tenāha “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti. Kiñcāpi hi santatimahāmatto—

“Yaṃ pubbe taṃ visodhehi, pacchā te māhu kiñcanaṃ;

Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasī”ti. (su. ni. 955).

Imaṃ gāthaṃ sutvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto.

Paṭācārā—

“Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā;

Antakenādhippaṇnassa, natthi nātīsu tāṇatā”ti. (dha. pa. 288).

Imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiṃ patipattiṃ hitā. Yasmā pana kāyavedanācittadhammesu

kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnāṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayañhi maggo bhāvito tissattherādīnaṃ viya dukkhassa, sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Tatrāyaṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0238) atthadīpanā– sāvattthiyaṃ kira **tisso** nāma kuṭumbikaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araññe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātubhariyā “gacchatha naṃ jīvitā voropethā”ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdimṃsu. Thero āha “kasmā āgatattha upāsakā”ti? Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogaṃ me upāsakā gahetvā ajjekarattim jīvitam dethāti. Ko te, samaṇa, imasmim ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti? Thero mahantaṃ pāsānaṃ gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā “vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo”ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggim katvā nipajjimṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya pītipāmojjaṃ uppajji Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattim samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi–

“Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ;

Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ;

Sampatte aruṇuggamhi, arahattamapāpuṇin”ti.

Aparepi tiṃsa bhikkhū bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññavihāre vassaṃ upagantvā “āvuso, tiyāmarattim samaṇadhammova kātabbo, na aññamaññassa santikaṃ āgantabban”ti vatvā viharimṃsu. Tesāṃ samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamaye pacalāyantānaṃ eko byaggho āgantvā ekekaṃ bhikkhuṃ gahetvā gacchati. Na koci “maṃ byaggho gaṇhī”ti vācampi nicchāresi. Evaṃ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase “itare, āvuso, kuhin”ti pucchitvā ñatvā ca “idāni gahitena, gahitomhīti vattabban”ti vatvā viharimṃsu.

Atha aññataraṃ daharabhikkhuṃ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So “byaggho, bhante”ti āha. Bhikkhū kattaradaṇḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhimṃsu. Byaggho bhikkhūnaṃ agatim chinnataṭṭhānaṃ āruya taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhakato paṭṭhāya khāditaṃ ārabhi. Itarepi “idāni (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0239) sappurisa, amhehi kattabban natthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe ṭhāne paññāyatī”ti āhaṃsu. So byagghamukhe nipannova taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva gopphakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhiyā khāditasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhāditeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi–

“Sīlavā vatasampanno, paññavā susamāhito;

Muhuttaṃ pamādamanvāya, byagghenoruḍḍhamānaso.

Pañjarasmim gahetvāna, sīlāya uparīkato;

Kāmaṃ khādatu maṃ byaggho, bhakkho kāyo amittānaṃ.

Paṭiladdhe kammaṭṭhāne, maraṇaṃ hehiti bhaddakan”ti.

Aparopi pītamallatthero nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākaṃ gahetvā **tambapaṇṇidīpaṃ** āgamma rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ kilañjakāpaṇasāladvārena gacchanto

“rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti (saṃ. ni. 3.33-34) natumhākavaggaṃ sutvā cintesi “neva kira rūpaṃ attano, na vedanā”ti. So taṃyeva aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paṇaṃ katvā tiṃsa bhikkhū gahetvā gabalavāliya-aṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammakāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tameṇaṃ rattiṃ eko migaluddako migoti maññaṃ sattiyaṃ pahari. Satti vinivijjhitaṃ gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭiyaṃ pūrāpetvā pāsānapitṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitassaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi—

“Bhāsitaṃ buddhasettḥassa, sabbalokaggavādino.

Na tumhākamidaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo.

Aniccā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0240) vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;

Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho”ti.

Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu “sace, bhante, sammāsambuddho arogo abhavissā, addhā te muddhamatthake hatthaṃ pasāretvā sīsaṃ parāmaseyyā”ti. Ettāvatā ayaṃ maggo tissattherādānaṃ viya dukkhassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Sakko pana devānamindo attano pañcavidhaṃ pubbanimittaṃ disvā maraṇabhayaśantajjito domanassajāto bhagavantaṃ upasaṅkamtva pañhaṃ pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sā cassa upapatti puna pākatikāva ahosi.

Subrahmaṇī devaputto accharāsahassaparivāro saggasampattiṃ anubhoti, tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā niraye upapannā. So “kiṃ imā cirāyanti”ti upadhārento tāsaṃ niraye nibbattabhāvaṃ disvā “kittakaṃ nu kho mama āyū”ti upaparikkhanto attanopi āyuparikkhayaṃ viditvā tattheva niraye nibbattanabhāvaṃ disvā bhūto ativiya domanassajāto hutvā “imaṃ me domanassaṃ satthā vinayissati na añño”ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā bhagavantaṃ upasaṅkamtva pañhaṃ pucchi—

“Niccaṃ uttaramidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggidaṃ mano;

Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca.

Sace atthi anuttaraṃ, taṃ me akkhāhi pucchito”ti. (saṃ. ni. 1.98).

Tato naṃ bhagavā āha—

“Nāññatra bojjaṃ tapasā, nāññatrindriyasamvara;

Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi paṇinaṃ”ti. (saṃ. ni. 1.98).

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaram katvā devalokameva agamāsīti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0241) Evamayaṃ maggo bhāvito sakkādānaṃ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattatīti veditaḥ.

Nāyassa adhigamāyati nāyo vuccati ariyo atthaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyaṃ vuttaṃ hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttarassa maggassa adhigamāya saṃvattati. Tenāha “nāyassa adhigamāya”ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyati** taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyati vuttaṃ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyāya

sādhethi. Tenāha “nibbānassa sacchikiriyāya”ti.

Tattha kiñcāpi “sattānaṃ visuddhiyā”ti vutte sokasamatikkamādīni atthato siddhāneva honti, ṭhapetvā pana sāsana-yuttikovidā aññesaṃ na pākaṭāni, na ca bhagavā paṭhamāṃ sāsana-yuttikovidāṃ jaṇaṃ katvā pacchā dhammaṃ deseti. Tena teneva pana suttena taṃ taṃ atthaṃ nāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ atthaṃ ekāyaṇamaggo sādhethi, taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassento “soka-paridevānaṃ samatikkamāya”ti-ādimāha. Yaṃ vā yā sattānaṃ visuddhi ekāyaṇamaggena saṃvattati, sā soka-paridevānaṃ samatikkamena hoti, soka-paridevānaṃ samatikkamo dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamaṃ, dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamo nāyassādhigamaṃ, nāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāya. Tasmā imampi kamaṃ dassento “sattānaṃ visuddhiyā”ti vatvā “soka-paridevānaṃ samatikkamāya”ti-ādimāha.

Apica vaṇṇabhaṇaṇametāṃ ekāyaṇamaggassa. Yatheva hi bhagavā “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevala-paripunṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkānī”ti (ma. ni. 3.420) chachakkadesanāya atṭhahi paṭhehi vaṇṇaṃ abhāsī, yathā ca ariyavaṃsadesanāya “cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṃkiyanti, na saṃkiyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī”ti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0242) (a. ni. 4.28) navahi paṭhehi vaṇṇaṃ abhāsī, evaṃ imassapi ekāyaṇamaggassa sattānaṃ visuddhiyāti-ādīhi sattaṃ paṭhehi vaṇṇaṃ abhāsī.

Kasmā iti ce? Tesāṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananaṭṭhaṃ. Vaṇṇabhāsaṇāhi sutvā te bhikkhū “ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ paridevaṃ, kāyika-asātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasika-asātabhūtaṃ domanassanti cattāro upaddave hanati, visuddhiṃ nāyaṃ nibbānanti tayo visese āvahaṭī”ti ussāhajātā imaṃ dhamma-desanaṃ uggahetabbaṃ pariya-puṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṭṭhaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesāṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananaṭṭhaṃ vaṇṇaṃ abhāsī, kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ viya.

Yathā hi sata-sahassaggaṇika-paṇḍukambalavāṇijena kambalaṃ gaṇhathāti ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavālakambalādayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalāteva vuccanti. Yadā pana tena gandhārako rattakambalo sukhumo ujjaḷo sukhasamphassoti ugghositaṃ hoti, tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye na pahonti, tepi dassanakāmā honti, evamevaṃ “ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo”ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākaṭo hoti. Nānappa-kārakā hi aniyyānamaggāpi maggāteva vuccanti. “Sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādimhi pana vutte “ayaṃ kira maggo cattāro upaddave hanati, tayo visese āvahaṭī”ti ussāhajātā imaṃ dhamma-desanaṃ uggahetabbaṃ pariya-puṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetaṭṭhaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissantīti vaṇṇaṃ bhāsanto “sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādimāha. Yathā ca sata-sahassaggaṇika-paṇḍukambalavāṇijopamā, evaṃ rattajambunadasuvaṇṇa-udakappasādakamaṇiratana-suvissuddhamuttāratanadhotapavālādivāṇijūpaṃ ādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇana-paricchedo, tena na tato hetṭhā na uddhanti satipaṭṭhāna-paricchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipānesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ

(M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0243) bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayaṃca atthaṅgamaṃca desessāmi, taṃ suṇātha ...pe.... Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.408) hi satigocaro **satipaṭṭhānanti** vuccati. Tathā “kāyo paṭṭhānaṃ, no sati. Sati paṭṭhānaṃceva sati cā”ti-ādīsupi (paṭi. ma. 3.35). Tassattho— patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Padhānaṭṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya. “Tayo satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsītumarahatī”ti (ma. ni. 3.311) etthāpi tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Tassattho— paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.989) pana satiyeva “satipaṭṭhānaṃ”ti vuccati. Tassattho— patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantivā pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānaṃcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam.

Yadi evaṃ, kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacanaṃ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā etā satiyo. Atha maggoti kasmā ekavacanaṃ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttañhetam “maggoti kenatṭhena maggo? Nibbānagamaṇaṭṭhena, nibbānaṭṭhikehi maggaṇīyaṭṭhena cā”ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṃ sādhamānā nibbānaṃ gacchanti. Ādito paṭṭhāya ca nibbānaṭṭhikehi maggaṇīyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti Evaṃca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, “mārasenappamaddanaṃ vo, bhikkhave, maggaṃ desessāmi, taṃ suṇātha ...pe... katamo ca, bhikkhave, mārasenappamaddano maggo? Yadidaṃ sattabojjhaṅgā”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.224) viya hi yathā mārasenappamaddanoti ca sattabojjhaṅgāti ca atthato (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0244) ekaṃ, byañjanaṃevettha nānaṃ. Evaṃ ekāyanamaggoti ca cattāro satipaṭṭhānāti ca atthato ekaṃ, byañjanaṃevettha nānaṃ. Tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṃ, ārammaṇabhedena satibahuttā bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā Taṇhācaritadiṭṭhacaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ **visuddhimaggo**, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanaṃ satipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhacaritassāpi mandassa nātipabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamam satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyam. Vipassanāyānikassapi mandassa nātipabhedagatārammaṇam tatiyam, tikkhassa atippabhedagatārammaṇam catuttham. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attabhāvavipallāsapahānattham vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā, tesam tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānattham paṭhamam satipaṭṭhānaṃ vuttam. Sukham niccam attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā, tesam tattha dukkhādibhāvadassanena tesam vipallāsānaṃ pahānattham sesāni tīṇi vuttānīti

evaṃ subhasukhanicca-atthabhāvavipallāsapahānattham vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā.

Na kevalaṇca vipallāsapahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthaṇca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tava pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pācīnadvārena nagameva pavisanti, dakkhiṇato pacchimoto uttarato āgacchantā uttaradisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā uttaradvārena nagameva pavisanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Nagaraṃ viya hi nibbānamahānagaraṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0245) Dvāraṃ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pācīnadvārena nagameva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā dakkhiṇadvārena nagameva pavisanti, evaṃ vedānānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedānānupassanaṃ bhāvetvā vedānānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimadisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā pacchimadvārena nagameva pavisanti, evaṃ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya utṭhānakam bhaṇḍam gahetvā uttaradvārena nagameva pavisanti, evaṃ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti.

Evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katame cattāroti kathetukamyatā pucchā. **Idhāti** imasmim sāsane. **Bhikkhavi**ti dhammapaṭiggāhakapuggalālapanametaṃ. **Bhikkhūti** paṭipattisampādakapuggalanidassanametaṃ. Aññepi ca devamanussā paṭipattim sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato ca, “bhikkhū”ti āha. Bhagavato hi anusāsanim sampāṭicchantesu bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvato, tasmā seṭṭhattā “bhikkhū”ti āha. Tasmim gahite pana sesā gahitāva honti rājagamanādīsu rājaggahaṇena sesaparisā viya. Yo ca imaṃ paṭipattim paṭipajjati, so bhikkhu nāma hotīti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0246) paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatopi “bhikkhū”ti āha Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, “bhikkhū”ti saṅkham gacchatiyeva. Yathāha –

“Alaṅkato cepi samaṃ careyya,

Santo danto niyato brahmacārī.

Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,

So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū”ti. (dha. pa. 142).

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃhi paramajegucchānaṃ so āyotipi **kāyo**. **Āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto, āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti **kāyo**. Kāyānupassīti kāyamanupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno.

“Kāye”ti ca vatvāpi puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghaṇavinibbhogādidassanattānaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo tatthapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandaḥapattavattiviniḍḍhujānako viya rittamuttiviniḍḍhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghaṇavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0247) yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇa—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;

Apassaṃ bajjhate mūlho, bajjhamāno na muccatī”ti. —

Ghaṇavinibbhogādidassanattānti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo— ayaṃhi ekasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukha-attasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānupassīyevāti. Atha vā yvāyaṃ parato “idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā ...pe... so satova assasatī”ti-ādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavikāyaṃ aniccato anupassati āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyaṃ chavikāyaṃ cammakāyaṃ maṃsakāyaṃ ruhirakāyaṃ nahārukāyaṃ aṭṭhikāyaṃ aṭṭhiminjakāyaṃ”ti paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 3.35) kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato “kāye kāyānupassī”ti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci ananupassanato tassa tasseva pana kesālomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Apica “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato”ti-ādinā nayena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassānupassanatopi “kāye kāyānupassī”ti evampi

attho datṭhabbo.

Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato. Dukkhatō anupassati, no sukhato. Anattato (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0248) anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto nikkasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpī**ti tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, vīriyassettaṃ nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti **ātāpī**. **Sampajānoti** sampajaññaṃ saṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha “satiṇca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti (saṃ. ni. 5.234). Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvata kāyānupassanāsati paṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati. Tesaṃ dassanattaraṃ “ātāpī sampajāno satimāti idaṃ vuttaṃ”ti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsati paṭṭhānaṃ sampayogaṅgaṇcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyā**ti tadanāgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimīyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanatṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsupi pahīyatiyeva, tasmā “pañcapi upādānakkhandhā loko”ti **vibhaṅge** (vibha. 362) vuttaṃ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāranayenetaṃ vuttaṃ. Yaṃ panāha “tattha katamo loko? Sveva kāyo loko”ti. Ayamevettha attho, tasmimī loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho datṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0249) domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena pana kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena ca kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtaṇca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo “kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. “Viharatī”ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. “Ātāpī”ti-ādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaṃ sabbatthikakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇupāyo vā, satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññaṃ vipassanā,

abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Vibhaṅge pana “**anupassī**”ti tattha katamā anupassanā? Yā paññā pajānanā ...pe... sammādiṭṭhi. Ayaṃ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato. Tena vuccati anupassīti.

Viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati. Tena vuccati viharatīti.

Ātāpīti tattha katamo ātāpo? Yo cetasiko vīriyārambho ...pe... sammāvāyāmo. Ayaṃ vuccati ātāpo. Iminā ātāpena upeto hoti ...pe... samannāgato. Tena vuccati ātāpīti.

Sampajānoti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0250) tattha katamaṃ sampajāññaṃ? Yā paññā pajānanā ...pe... sammādiṭṭhi. Idaṃ vuccati sampajāññaṃ. Iminā sampajāññena upeto hoti ...pe... samannāgato. Tena vuccati sampajānoti.

Satimāti tattha katamā sati? Yā sati anussati ...pe... sammāsati. Ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti ...pe... samannāgato. Tena vuccati satimāti.

Vineyya loke abhijjhādomanassanti tattha katamo loko? Sveva kāyo loko, pañcapi upādānakkhandhā loko. Ayaṃ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā? Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandī nandīrāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṃ domanassaṃ? Yaṃ cetasikaṃ asātaṃ, cetasikaṃ dukkhaṃ, cetosamphassajaṃ asātaṃ ...pe... dukkhā vedanā. Idaṃ vuccati domanassaṃ. Iti ayañca abhijjhā idañca domanassaṃ imamhi loke vinītā honti paṭivinītā santā vūpasantā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantīkatā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassanti (vibha. 356) evametesam padānamattho vutto. Tena saha ayaṃ atthakathānayo yathā saṃsandati, evaṃ veditabbo. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsati paṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanāsu... citte... dhammesu dhammānupassī viharati ...pe... vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha pana **vedanānupassī**ti evamādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī**ti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesam vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto **vedanāsu vedanānupassī**ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathaṃca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha—

“Yo (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0251) sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato; Adukkhamasukhaṃ santaṃ, adakkhi naṃ aniccato.

Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”ti. (saṃ. ni. 4.253).

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetam “yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbam taṃ dukkhasminti vadāmī”ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti (ma. ni. 1.464) sabbam vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisattānupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesam niddesavāreyeva pākaṭam bhavissati. Cittadhammesupi cittaṃ tāva

ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ

aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbaṃ.

Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ

niddesavāre āgatasantāsantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesam vuttanayameva. Kāmañcetha yassa kāyasañkhāte loke abhijjhādomanassam pahīnam, tassa vedanādilokesupi tam pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhanikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttam. Yato vā ekattha pahīnam sesesupi pahīnam hoti. Tenevassa tattha pahānadassanattampi evam vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanā-ānāpānāpabbavaṇṇanā

107. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakārako

thūlakilañjasaṇhakilañjacaṇkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekam mahāveṇum labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṁ veṇukhaṇḍam gahetvā phāletvā tam tam upakaraṇam kareyya, evameva bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānam anekappakāravisesādhigamaṁ kattukāmo ekameva sammāsatiṁ “cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”ti-ādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṁ satipaṭṭhānam gahetvā vibhajanto “kathaṁca bhikkhave”ti-ādinā nayena niddesavāram vattumāraddho.

Tattha (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0252) **kathañcā**ti-ādi vitthāretukamyatā pucchā. Ayaṁ panettha saṅkhepattho– bhikkhave, kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti? Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha, bhikkhave, bhikkhū**ti, bhikkhave, imasmim sāsane bhikkhu. Ayañhettha idha-saddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvaapaṭisedhano ca. Vuttañhetam “idheva, bhikkhave, samaṇo ...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (ma. ni. 1.139). Tena vuttam “imasmim sāsane bhikkhū”ti.

“Araññagato vā ...pe... suññāgāragato vā”ti idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanam. Imassa hi bhikkhuno dīgharattam rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭam cittam kammaṭṭhānavīthim otarituṁ na icchatī, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati, tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam khīram pivitvā vaḍḍhitam kūṭavaccharaṁ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṁ thambhaṁ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṁ asakkonto tameva thambhaṁ upanisiḍeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattam rūpārammaṇādirasapānavāḍḍhitam duṭṭhacittam dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṁ vā rukkhamaṇam vā suññāgāraṁ vā pavesetvā tattha satipaṭṭhānārammaṇattambhe satiyottena bandhitabbaṁ. Evamassa tam cittam ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇam alabhamānam satiyottaṁ chinditvā palāyituṁ asakkontaṁ tamevārammaṇam upacārappanāvasena upanisiḍati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā–

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ nara idha;
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḥhan”ti.

Evamassa taṃ senāsanaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttaṃ “idamassa
satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ”ti.

Apica (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0253) yasmā idaṃ kāyānupassanāya muddhabhūtaṃ
sabbabuddhapacceka buddhabuddhasāvakānaṃ
visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ
itthipurisahatthi-assādisaddasamākulaṃ gāmantarā apariccajivā na sukaraṃ sampādetuṃ,
saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araṇṇe sukaraṃ yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ
pariggahetvā ānāpānecatutthajjhānaṃ nibbattetvā tadeva jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre
sammāsivā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmāssa anurūpasenāsaṃ dassento bhagavā
“araṇṇagato vā”ti-ādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā
sutṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato
mahāsakkāraṃ labhati, evameva yogāvacarassa anurūpaṃ senāsaṃ upaparikkhitvā “ettha
kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabbaṃ”ti upadisati. Tato tattha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjantena yoginā
anukkamena arahatte patte “sammāsambuddho vata so bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

Ayaṃ pana bhikkhu dīpasadisoti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araṇṇe tiṇagahanaṃ vā
vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige
gaṇhāti, evameva ayaṃ araṇṇādīsu kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro
magge ceva cattāri ariyaphalāni ca gaṇhāti. Tenāhu porāṇa—

“Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhāti mige;
Tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako.
Araṇṇaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttamaṃ”ti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇasenāsaṃ dassento bhagavā “araṇṇagato
vā”ti-ādimāha. Ito paraṃ imasmiṃ tava ānāpānapabbe yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ **visuddhimagge**
vuttameva.

Tassa pana imesaṃ “dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti ...pe...
passambhayaṃ kāyaṇṇhāraṃ passasissāmīti sikkhatī”ti evaṃ vuttānaṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg.
1.0254) assāsapassāsānaṃ vasena sikkhato assāsapassāsānimitte cattāri jhānāni uppajjanti. So
jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāse vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā. Tattha assāsapassāsakammiko
“ime assāsapassāsā kiṃ nissitā, vatthuṃ nissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma
cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇcā”ti evaṃ rūpaṃ pariggaṇhāti, tato tadārammaṇe
phassapaṇcamake nāmantī evaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā tassa paccayaṃ pariyesanto
avijjādipaṭiccasamuppādaṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetarā, añño satto vā
puggalo vā natthī”ti vitiṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ
vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattaṃ
niyyānamukhaṃ.

Jhānakammikopi “imāni jhānaṅgāni kiṃ nissitāni, vatthuṃ nissitāni. Vatthu nāma

karajakāyoti jhānaṅgāni nāmaṃ, karajakāyo rūpaṃ”ti nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaccayākāraṃ disvā “paccayapaccayuppannadhammamattamevetam, añño satto vā puggalo vā natthi”ti vitiṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti, idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vā**ti parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vā**ti kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paṇḍakammaṭṭhānaṃ atthapetvā aparāparaṃ saṅcaraṇakālo kathito. Ekasmiṃ kāle panidaṃ ubhayaṃ na labbhati.

Samudayadhammānupassī vāti yathā nāma kammārabhastāṇa gaggaraṇāliṇa tājjaṇa vāyāmaṃ paṭicca vāto aparāparaṃ saṅcarati, evaṃ bhikkhuno karajakāyaṇa nāsāpuṭaṇa cittaṇa paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṃ saṅcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto “samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati”ti vuccati. **Vayadhammānupassī vā**ti yathā bhaṭṭāya apanītāya gaggaraṇāliya bhinnāya taje ca vāyāme asati so vāto nappavattati (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0255) evameva kāye bhinne nāsāpuṭe viddhaste citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattati kāyādinirodhā assāsapassāsanirodhoti evaṃ passanto “vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati”ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vā**ti kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anupassanto. **Atthi kāyoti vā paṇassā**ti kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthi, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa sati paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payojanaparicchedavavatthāpanametam. Idaṃ vuttaṃ hoti— yā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññatthāya. Atha kho yāvadeva ñāṇamattāya aparāparaṃ uttaruttari ñāṇapamāṇatthāya ceva satipamāṇatthāya ca, satisampajaññaṇaṃ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharati**ti taṇhānissayadiṭṭhinissayānaṃ vasena anissito viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatī**ti lokasmiṃ kiñci rūpaṃ vā ...pe... viññāṇaṃ vā “ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā”ti na gaṇhāti. **Evampi**ti upari-atthaṃ upādāya sampiṇḍanatto pikāro. Iminā pana padena bhagavā ānāpānappabbadesanaṃ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhārammaṇaṃ ariyamaggaṃ maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇāti idamekassa assāsapassāsavasena abhinivittassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānappabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni iriyāpathavasena

vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha kāmaṃ soṇasiṅgālādayopi gacchantā “gacchāmā”ti jānanti. Na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na pajahati attasaññaṃ na ugghāṭeti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0256) kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko gacchati, kassa gamanaṃ, kiṃ kārāṇā gacchatī”ti evaṃ sampajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Thānādīsupi eseva nayo.

Tattha **ko gacchatī**ti na koci satto vā puggalo vā gacchati. **Kassa gamananti** na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamanaṃ. **Kiṃ kārāṇā gacchatī**ti cittakiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṃ pajānāti “gacchāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinīhāro gamananti vuccati. Thānādīsupi eseva nayo.

Tatrāpi hi “tiṭṭhāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo thānanti vuccati. “Nisīdāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena hetṭhimakāyassa samīñjanaṃ uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjāti vuccati. “Sayāmī”ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalasārīrassa tiriyaṭo pasāraṇaṃ sayananti vuccatīti.

Tassa evaṃ pajānato evaṃ hoti “satto gacchati satto tiṭṭhatī”ti vuccati. Atthi pana koci satto gacchanto vā thito vā natthi. Yathā pana “sakaṭaṃ gacchati sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṃ nāma gacchantam vā tiṭṭhantaṃ vā atthi. Cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente “sakaṭaṃ gacchati sakaṭaṃ tiṭṭhatī”ti vohāramattameva hoti, evameva ajānanaṭṭhena sakaṭaṃ viya kāyo. Goṇā viya cittajavātā. Sārathi viya cittaṃ. Gacchāmi tiṭṭhāmīti citte uppanne vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādīni pavattanti. Tato “satto gacchati, satto (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0257) tiṭṭhati, ahaṃ gacchāmi, ahaṃ tiṭṭhāmī”ti vohāramattaṃ hotīti. Tenāha–

“Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanaṃ.

Yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayaṃ.

Yantaṃ suttavaseneva, cittasuttavasenidaṃ;

Payuttaṃ kāyayantampi, yāti thāti nisīdati.

Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye;

Attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje”ti.

Tasmā evaṃ hetupaccayaseneva pavattāni gamanādīni sallakkhento esa gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, thito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānātīti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo pañihito hoti, tathā tathā naṃ pajānātīti sabbaśaṅgāhikavacanametam. Idaṃ vuttaṃ hoti– yena yena vā ākārena tassa kāyo thito hoti, tena tena naṃ pajānāti. Gamanākārena thitaṃ gacchatīti pajānāti. Thānanisajjāsayanākārena thitaṃ sayānoti pajānātīti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī

viharati. **Bahiddhā vāti** parassa vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena. **Ajjhattabahiddhā vāti** kālena attano, kālena parassa catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati.

Samudayadhammānupassī vāti-ādīsu pana “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnā (paṭi. ma. 1.49) nayena pañcahākārehi rūpakkhandaṃ samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha “samudayadhammānupassī vā”ti-ādi vuttaṃ. **Atthi kāyoti vā panassāti**-ādi vuttasadisameva.

Idha pana catu-iriyāpathapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkha-parijānanaṃ samudaya-pajahanaṃ nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0258) catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇāti idamekassa catu-iriyāpathapariggāhikassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajañṇapabbavaṇṇanā

109. Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusampajañṇavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **abhikkante paṭikkanteti** ettha tāva **abhikkantaṃ** vuccati gamaṇaṃ. **Paṭikkantaṃ** nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto **abhikkamati** nāma. Paṭinivattento **paṭikkamati** nāma. Thānēpi thitakova kāyaṃ purato onāmento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-aṅgappadesaṃ pacchā saṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotiti sampajañṇena sabbakicca-kārī, sampajañṇameva vā kārī. So hi abhikkantādisu sampajañṇaṃ karoteva, na katthaci sampajañṇavirahito hoti. Tattha sātthakasampajañṇaṃ sappāyasampajañṇaṃ gocarasampajañṇaṃ asammohasampajañṇanti catubbidhaṃ sampajañṇaṃ. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kiṃ nu me ettha gateṇa attho atthi natthi”ti atthānatthaṃ pariggaṇhitvā atthapariggahaṇaṃ **sātthakasampajañṇaṃ**. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasāṅghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi buddhārammaṇaṃ saṅghadassanaṃ saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesā ovāde paṭiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammāsanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthakaṃ. Keci pana “āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva, taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmim̐ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggahaṇaṃ **sappāyasampajañṇaṃ**. Seyyathidaṃ, cetiyadassanaṃ tāva sātthakaṃ. Sace pana cetiyassa (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0259) mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti. Attano

vibhavānurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatappaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa itthe ārammaṇe lobho, anitthe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsaggāpattim vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṅghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattim dhammassavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ. Antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisaparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ. Tadattadīpanatthaṃca idaṃ vatthu— eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggaṭṭhāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto “sāmaṇerā”ti pakkosi. So “mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhim dve kathā nāma na kathitapubbā. Aññasmimpi divase uparivisesaṃ nibbattessāmī”ti cintetvā “kim, bhante”ti paṭivacanaṃ adāsi. Ehīti ca vutte ekavacaneneva āgantvā “bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā”ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnāṃ janānaṃ atthāya jāyati. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ. Mātugāmassa ca purisāsubhaṃ sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggahaṇaṃ **sappāyasampajaññaṃ** nāma.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cittarucitakammaṭṭhānaśāṅkhātāṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācārāgocare taṃ gahetvā gamanaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma. Tassāvibhāvatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati ekacco na harati paccāharati (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0260) ekacco neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkameṇa nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamāṃ yāmaṃ majjhime yāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāme pi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā bodhirukkhe udakaṃ abhisinṇitvā pāṇīyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā bhikkhācāravelāya utṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā sace buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānapādamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruyha mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ. Khuddakaṃ cetiyaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā bodhi vanditabbo. So evaṃ cetiyaṅca bodhiṅca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati.

Atha naṃ manussā disvā “ayyo no āgato”ti paccuggantvā pattarṃ gahetvā āsanasālāyaṃ vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhaddarṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato nisīditvā pañharṃ vā pucchanti, dhammarṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janasaṅgahattharṃ dhammakathā nāma kātābbāyevāti aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi Tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammarṃ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanarṃ katvā nivattiyamānehi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattheva nivattetvā maggarṃ paṭipajjati. Atha naṃ puretararṃ nikkhamitvā bahigāme (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0261) katabhattakiccā sāmaṇeradahaṃbhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti.

Porāṇā bhikkhū kira “na amhākaṃ upajjhāyo ācariyo”ti mukharṃ ulloketvā vattarṃ karonti. Sampattaparicchadeneva karonti. Te taṃ pucchanti “bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti mātupakkhato sambandhā pitipakkhato”ti. Kiṃ disvā pucchathāti. Tumhesu etesarṃ pemaṃ bahumānanti. Āvuso, yaṃ mātāpitūhi dukkaraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesarṃ santakameva, etesarṃ ānubhāvena neva bhave bhayaṃ, na chātake chātakaṃ jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthīti tesarṃ guṇe kathento gacchati, ayaṃ vuccati **harati na paccāharatīti**.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattim karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnaṃ muñcitvā upādinnaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthim nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālāyaṃ gantvā pivati. Athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādinnaṃ muñcitvā anupādinnaṃ gaṇhāti. Ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbāpanaṃ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṇkhānupoṇkharṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati, ayaṃ vuccati **na harati paccāharatīti**. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā buddhasāsane arahattarṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā, sīhaḷadīpeyeve tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṃ na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattappattabhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhilavinibandhacitto viharanto “kammaṭṭhānaṃ nāma atthī”tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatīti**.

Yo (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0262) panāyaṃ harati ca paccāharati cāti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattarṃ katvā viharanti, āvuso, tumhe na iṇaṭṭhā na bhayaṭṭā na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāyaṃ, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathāti. Te evaṃ katikavattarṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantaṃ pāsāṇā honti. Tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā

asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te etaṃ”ti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti soyeva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttena cittaṇa pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattetvā purimaṇḍapadesaṃ yeva eti ālīṇakavāsī mahāphussadevatthero viya.

So kira ekūnavāsivassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūrento eva vihaṃsi. Manussaṃpi sudaṃ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammaṇi ca karontā therāṃ tathāgacchantaṃ disvā “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati. Kiṃ nu kho maggaṃuḷho udāhu kiṃci paṃuṭṭho”ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vāsivassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivaseyevassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivattā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjaletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Taṅca obhāsaṃ disvā vanavāsīmahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahoṣi, kiṃ so obhāso”ti Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāsoṃpi hoti maṇi-obhāsoṃpi”ti evamādimāha. Tato (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0263) paṭicchādettha tumheti nibaddho āmāti paṭijānitvā ārocesi kālavallimaṇḍapavāsī mahānāgattthero viya ca.

Sopi kira gatapaccāgatikavattaṃ pūrento paṭhamaṃ tāva bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmīti satta vassāni ṭhānacaṅkamanameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittaṇa pādaṃ uddharanto viyuttena uddhate paṭinivattanto gāmassa samīpaṃ gantvā “gāvī nu pabbajito nū”ti āsaṅkaṇīyapadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍusaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vandituṃ vā āgate manusse dīghāyukā hothāti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahoṣīti. Ajja, bhante, katimīti divasaṃ vā bhikkhugaṇaṇaṃ vā paṇhe vā pucchito pana udakaṃ gilitvā ārocesi. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāya gāmadvāre niṭṭhubhitvāva yāti kalambatitthavihāre vassūpagatapaṇṇāsabhikkhū viya.

Te kira āsālīhīpuṇṇamāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu “arahattaṃ appatvā aññaṃamaññaṃ na ālapissāmā”ti. Gāmaṇca piṇḍāya pavisaṇtā udakagaṇḍusaṃ katvā pavisaṃsu. Divasādīsu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjisaṃsu. Tattha manussaṃ niṭṭhubhanaṃ disvā jānisaṃsu, “ajjeko āgato, ajja dve”ti. Evaṇca cintesaṃ “kiṃ nu kho ete amhehiyeva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññaṃamaññaṃpi, yadi aññaṃamaññaṃ na sallapanti, addhā vivādaḍātā bhavissanti, etha ne aññaṃamaññaṃ khamāpessāmā”ti sabbe vihaṃsaṃ gantvā paṇṇāsāya bhikkhusu dvepi bhikkhū ekokaṣe nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha “na bho kalahakāraḱānaṃ okāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, sūpaṭṭhapitaṃ pāṇīyaṃ paribhojanīyaṃ”ti. Te tatova nivattā, tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresaṃ.

Evam kālavallimaṇḍapavāsī mahānāgattthero viya kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittaṇa pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0264) patvā udakagaṇḍusaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha

surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṃ vīthim paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapāṭiyadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ pavittṭho ca taṃ dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaṇṇaṃ upaṭṭhāpetvā akkhabbhañjanavaṇalepanaputtamaṃsūpamāvasena naṃ paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya. Bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ. Yathā purimayāmaṃ, evaṃ pacchimayāmaṇca kammaṭṭhānameva manasi karoti, ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cāti**.

Idaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātāṃ gatapaccāgatikavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti. Paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne buddhe nibbatta paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo, mahāpaṇṇo vā seyyathāpi thero sāriputto, mahiddhiko vā seyyathāpi thero mahāmogallāno, dhutaṅgadhara vā seyyathāpi thero mahākassapo, dibbacakkhuko vā seyyathāpi thero anuruddho, vinayadhara vā seyyathāpi thero upāli, dhammakathiko vā seyyathāpi thero puṇṇo mantāṇiputto, āraṇṇiko vā seyyathāpi thero revato, bahussuto vā seyyathāpi thero ānando, sikkhākāmo vā seyyathāpi thero rāhulo buddhaputtoti. Iti imasmim catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa **gocarasampajaññaṃ** sikhāpattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0265) pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ— idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanaṃ abhikkamādīsu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā “ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti. Tathā asammuyhanto “abhikkamāmī”ti citte uppajjamāne teneva cittaṇa saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, iti cittakiriya vāyodhātuvipphāravasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati, tassevaṃ abhikkamato ekekaṇḍuddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavīti haraṇesu. Vossajjane tejovāyodhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti. Tathā atiharaṇe pavattā vīti haraṇaṃ, vīti haraṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbaṃ pabbaṃ sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatīlāni viya paṭapaṭāyanta bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃ yeveva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjanaṃ, dhātūnaṃ sayanaṃ, tasmim tasmiñhi koṭṭhāse saddhiṃ rūpeṇa—

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;

Avācimanusambandho, nadāsoṭova vattatīti.

Evam abhikkamādāsu asammuyhanam **asammohasampajāññam** nāmāti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotīti padassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitam** nāma purato pekkhanam. **Vilokitam** nāma anudisāpekkhanam. Aññānīpi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokita-ullokitāpalokitāni nāma (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0266) honti, tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevāti.

Tattha “ālokessāmī”ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggahaṇam sātthakasampajāññam. Tam āyasmantaṃ nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttañhetam bhagavatā– “sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi, evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato na abhiṇṇhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyunti iti so tattha sampajāno hoti, sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddham, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisaṃ āloketi. Evaṃ me anudisaṃ ālokeyato ...pe... sampajāno hotī”ti (a. ni. 8.9).

Apica idhāpi pubbe vuttacetiyaḍassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammatṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajāññam. Tasmā khandhadhātu-āyatanakammatṭhānikhehi attano kammatṭhānavaseneva, kaṣiṇādikammatṭhānikhehi vā pana kammatṭhānasīseneva ālokanavilokanam kātabbaṃ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ālokessāmīti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravaseneva heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddham laṅgheti, koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇam dassanakiccaṃ sādhetam uppajjati. Evaṃ sampajānanam panettha **asammohasampajāññam** nāma.

Apica mūlapariññā-āgantukatāvākālikabhāvavasena pettha asammohasampajāññam veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva–

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanam sampācchanam;

Santīraṇam voṭṭhabbanam, javanam bhavati sattamam.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa āṅgakkiccam sādhayamānam pavattati, tam āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā cakkhuviññāṇam (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0267) dassanakiccaṃ sādhayamānam tannirodhā vipākamanodhātu sampācchanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā sattakkhattum javanam javati. Tattha paṭhamajavanepi “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitam na hoti. Dutiyajavanepi ...pe... sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamāṇāle yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesu “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanādivasena ālokitavilokitam hoti. Evaṃ tāvettha mūlapariññāvasena asammohasampajāññam veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddham sakakiccaṃ nipphādanavasena āvajjanādāsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanam uppajjati. Tam pubbe uppannānam āvajjanādānam gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā

paragehe kiñci yācituṃ pavitṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ. Evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsipi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanam ayuttanti evaṃ āgantukabhāvavasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni pana tāni cakkhudvāre voṭṭhabbapanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññaṃaññaṃ na passantīti ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakasu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇeññaṃ maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsū abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsū tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇeññaṃ maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṃ tāvakālikabhāvavasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena petaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpaṇa rūpakkhando, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho. Evametesam (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0268) pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhāyatanam, rūpaṃ rūpāyatanam, dassanaṃ manāyatanam, vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanam. Evametesam catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuvīññādhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammadhātu. Evametāsam catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo vedanādayo saha jātapaccayo. Evametesam paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti? Evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena pi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇam akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānattham pariggahetvā atthapariggahaṇam sātthakasampajaññaṃ. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjetvā pasāretvā eva vā tṭhassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, viśesaṃ nādhigacchati. Kāle samiñjentassa kāle pasārentassa pana tā vedanā na uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phāṭiṃ gacchati, viśesamadhigacchatīti evaṃ atthānatthapariggahaṇam veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyam pariggaṇhitvā sappāyapariggahaṇam sappāyasampajaññaṃ. Tatrāyam nayo— mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyam gaṇhanti. Tesam piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko daharo hattham pasārento kāyasamsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparopi bhikkhu pādam pasārento aggimhi pasāresi, atṭhiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena datṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, tam maṇisappo (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0269) ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana mahātheravattunā dīpetabbaṃ— mahāthero kira divāṭṭhāne

nisinno antevāsikehi saddhim kathayamāno sahasā hattham samiñjetvā puna yathāthāne t̥hapetvā saṇikaṃ samiñjesi. Tam antevāsikā pucchimsu “kasmā bhante sahasā hattham samiñjetvā puna yathāthāne t̥hapetvā saṇikaṃ samiñjayitthā”ti. Yato paṭṭhāyāham, āvuso, kammaṭṭhānam manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānam muñcitvā hattho samiñjitapubbo, idāni pana tumhehi saddhim kathayamānena kammaṭṭhānam muñcitvā samiñjito, tasmā puna yathāthāne t̥hapetvā samiñjesinti. Sādhu, bhante, bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci samiñjento vā pasārento vā natthi.

Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreṇa pana suttakaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalaṇaṃ viya samiñjanapasāraṇaṃ hotīti evaṃ pariṇānaṃ panettha asammohasampajaññanti veditabbaṃ.

Saṅghātipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāticīvaraṇaṃ nivāsanapārūpanavasena pattassa bhikkhapaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Tattha saṅghāticīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā nayena bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ. Sītālukassa ghaṇaṃ dupaṭṭaṃ. Viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jīṇṇaṃ asappāyameva. Aggaḷādidāne hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedam lobhanīyacīvaraṃ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsanarāyakaṃ jīvitantarāyakaṃ vāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvasena uppannaṃ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ. Viparītaṃ sappāyaṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0270) Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārūpanto natthi.

Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreṇeva pana cīvarapārūpanaṃ hoti. Tattha cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti “mayā kāyo pāruto”ti. Kāyopi na jānāti “ahaṃ cīvarena pāruto”ti, dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādentī paṭapilotikāya potthakarūpaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātappaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ. Nāgavammikacetīyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūmavattādhīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamaṇḍasatthappahārādīhi asakkāraṃ, na te nāgavammikarukkhādayo somanassaṃ vā domanassaṃ vā karonti; evameva neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātappaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasena panettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā imaṃ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṃ labhissāmīti evaṃ pattagahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Kisadubbalasarīrassa pana garu patto asappāyo. Yassa kassaci catupañcagaṇḍikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Mañivaṇṇapatto pana lobhanīyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho pana yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, yaṃ

ekanta-asappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi.

Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārenea pana pattaḡgahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti “ahaṃ hatthehi gaḡhito”ti. Hatthāpi na jānanti “patto amhehi gaḡhito”ti. Dhātuyova (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0271) dhātusamūhaṃ gaṇhanti saṇḡāsena aggivaṇṇapattaḡgahaṇe viyāti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitaḡbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyaṃ nīpanne anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesāṃ vaṇapaṭṭaḡlakāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha ḡlakānīpi kesaṇci saṇhāni, kesaṇci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakānīpi kesaṇci susaṇṭhānāni, kesaṇci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇappaṭicchādanamatteneva hi ḡlakena bhesajjapaṭiḡgahaṇamatteneva ca kapālakena tesamattho, evameva yo bhikkhu vaṇaḡlakāṃ viya cīvaraṃ, bhesajjakapālakāṃ viya pattaṃ, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhaṃ bhikkhaṃ sallakkheti. Ayaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññaṇena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asiteti** piṇḡapātabhojane. **Pītetī** yāgu-ādipāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādisāyane. Tattha “neva davāyā”ti-ādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṃ tassa asappāyaṃ. Yaṃ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṃ, yaṇcassa bhuṇjato akusalā dhammā abhivaḡḡhanti, kusalā dhammā pariḡyanti, taṃ ekanta-asappāyameva. Viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuṇjako natthi,

vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāraseneva pana pattaḡṭiḡgahaṇaṃ nāma hoti.

Cittakiriyavāyodhātuvipphārenea hatthassa patte otāraṇaṃ nāma hoti.

Cittakiriyavāyodhātuvipphārenea ālopakaraṇaṃ ālopa-uddharaṇaṃ mukhavivaraṇaṇca hoti. Na koci kuṇcīkāya yantakena ca hanukaṭṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphārenea ālopassa mukhe ṭhapanāṃ, uparidantānaṃ musalakiccasādhanaṃ, heṭṭhādantānaṃ udukkhalakiccasādhanaṃ, jivhāya hatthakiccasādhanaṇca hoti.

Iti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0272) taṃ tattha aggajivhāya tanukakheḡ mūlajivhāya bahalakheḡ makkheti. Taṃ heṭṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitaṃ kheḡa-udakatemitāṃ uparidantamusalasaṇcuṇṇitaṃ koci kaṭacchunā vā dabbīyā vā antopavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭhaṃ paviṭṭhaṃ koci palālasantharaṃ katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṃ ṭhitaṃ koci uddhanaṃ katvā aggim jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkaṃ pakkaṃ koci daṇḡena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhāraḡo nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati.

Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca saṇcuṇṇeti visoseti ca nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca saṇcuṇṇeti ca visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca

allattañca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭhaṃ paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññādhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti evaṃpavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhaṇatoti evaṃ dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha **visuddhimagge** āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasārīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijāhanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0273) attā nāma koci uccārapassāvaṃ karonto natthi. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayamuttavattāsu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppilīta akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa. Kevalaṃ sarīranissandova hoti. Yathā kim? Yathā udakakumbhato purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti, na paresaṃ. Kevalaṃ paṭijaggaṇamattameva hoti. Evaṃpavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Gatādīsu **gateti** gamane. **Ṭhiteti** ṭhāne. **Nisinneti** nisajjāya. **Sutteti** sayane. **Jāgariteti** jāgarāṇe. **Bhāsiteti** kathane. **Tuṇhībhāveti** akathane. “Gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā ṭhitomhīti pajānāti, nisinno vā nisinnomhīti pajānāti, sayāno vā sayānomhīti pajānātī”ti imasmiñhi ṭhāne addhāna-iriyāpathā kathitā. “Abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite”ti imasmiṃ majjhima. “Gate ṭhite nisinne sutte jāgarite”ti idha pana khuddakacūṇṇika-iriyāpathā kathitā. Tasmā etesupi vuttanayeneva sampajānakāritā veditabbā.

Tipiṭakamahāsīvattthero panāha— yo ciraṃ gantvā vā caṅkamtivā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisañcikkhati “caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, yaṃ **gate sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyaṃ vā karonto pañhaṃ vā vissajjento kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisañcikkhati “ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, yaṃ **ṭhite sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva ciraṃ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisañcikkhati “nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, yaṃ **nisinne sampajānakārī** nāma. Yo pana nipannako sajjhāyaṃ vā karonto kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkamitvā aparabhāge vuṭṭhāya (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0274) iti paṭisañcikkhati “sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, yaṃ **sutte jāgarite ca sampajānakārī** nāma. Kiriyamayacittānañhi appavattaṃ suttaṃ nāma, pavattaṃ jāgaritaṃ nāmāti. Yo pana bhāsamāno

“ayaṃ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhaṇca tāluṇca paṭicca cittassa tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyati”ti sato sampajāno bhāsati, ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ vā katvā dhammaṃ vā kathetvā kammaṭṭhānaṃ vā parivattetvā pañhaṃ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisaṇcikkhati “bhāsitaḥ kale uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ **bhāsita sampajānakārī** nāma. Yo tuṇhībhūto ciraṃ dhammaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisaṇcikkhati “tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā, upādārūpapavattiyā sati **bhāsati** nāma, asati **tuṇhī bhavati** nāmā”ti, ayaṃ **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāmāti.

Tayidaṃ mahāsīvattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmiṃ **satipaṭṭhānasutte** adhippetāṃ. **Sāmaññaphale** pana sabbampi catubbidhaṃ sampajāññaṃ labbhati. Tasmā visesato ettha asammohasampajāññasseva vasena sampajānakārītā veditabbā. Sampajānakārī sampajānakārīti ca sabbapadesu satisampayuttasseva sampajāññassa vasenattho veditabbo. **Vibhaṅgappakaraṇe** pana, “sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati”ti (vibha. 523) evametāni padāni vibhattāneva.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ catusampajāññapariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idha **samudayavayadhammānupassī**ti-ādīsu rūpakkhandaḥseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesaṃ vuttasadisameva.

Idha catusampajāññapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṃ pāpuṇāṭīti idamekassa (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0275) catusampajāññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā niyyānamukhanti.

Catusampajāññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. Evaṃ catusampajāññavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni paṭikūlamanasikāravasena vibhajitum **puna caparanti**-ādīmāha. Tattha **imateva kāyanti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena vitthārato **visuddhimagge** kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṃ. **Ubhatomukhā**ti heṭṭhā ca upari cāti dvīhi mukhehi yuttā. **Nānāvihitassā**ti nānāvidhassa.

Idaṃ panettha opammaśāṃsandanaṃ— ubhatomukhā putoli viya hi cātumahābhūtika kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvidhadhaññaṃ viya kesādayo dvattimsākārā, cakkhumā puriso viya yogāvacaro, tassa taṃ putoliṃ muñcitvā paccavekkhato nānāvidhadhaññassa pākāṭakālo viya yogino dvattimsākārassa vibhūṭākāro veditabbo.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ kesādiapariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati, ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṇhi idha

dvattimsākārapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. Evaṃ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni dhātumanasikāravasena vibhajituṃ **puna caparanti**-ādimāha. Tatrāyaṃ opammasaṃsandanena (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0276) saddhiṃ atthavaṇṇanā – yathā koci goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāviṃ vadhितvā vinivijjhितvā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ vemajjhattāṇasaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena tthitattā yathāthitaṃ, yathāthitattā ca yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ – “atthi imasmim kāye pathavīdhātu ...pe... vāyodhātū”ti evaṃ paccavekkhati.

Kim vuttaṃ hoti – yathā goghātakassa gāviṃ posentassāpi āghātanaṃ āharantassāpi āharitvā tattha bandhitvā tthapentassāpi vadhentassāpi vadhitaṃ mataṃ passantassāpi tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bīlaso na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa pana gāvīti saññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati, nāssa evaṃ hoti “ahaṃ gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ harantī”ti. Atha khvassa “ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, ime maṃsaṃ haranti”cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihbhūtassāpi pabbajitassāpi tāvadeva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāthitaṃ yathāpaṇihitaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato panassa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha bhagavā – “imameva kāyaṃ yathāthitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati, atthi imasmim kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā ...pe... vāyodhātū”ti.

Goghātako viya hi yogī, gāvīti saññā viya sattasaññā, catumahāpatho viya catu-iriyāpatho, bīlaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha pālivaṇṇanā, kammaṭṭhānakathā pana **visuddhimagge** vitthāritā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ catudhātupariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0277) viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalaṇhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Evaṃ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni navahi sivathikapabbhehi vibhajitum, **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **seyyathāpi passeyyāti** yathā passeyya. **Sarīranti** matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍīanti** susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā **uddhumātakaṃ**. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ. Vilīnameva **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakaṃ**. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrasetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi visandaṃmānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ. Vipubbameva **vipubbakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti **vipubbakaṃ**. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ**.

So imeva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ ñāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃ-anatītoti. Idaṃ vuttaṃ hoti— āyu, usmā, viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamaṇādikhmo hoti imesaṃ pana vigamā ayampi evaṃdhammo evaṃpūtikasabhāvoyeva, **evaṃbhāvī** evaṃ-uddhumātādibhedo bhavissati, **evaṃ-anatīto** evaṃ-uddhumātādibhāvaṃ anatikkantoti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ uddhumātādipariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0278) udarādīsu nisīditvā udaramaṃsa-otṭhamaṃsa-akkhikūṭādīni luñcivā luñcivā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohitanti** sesāvesasamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimaṃsalohitamakkhitaṃ** maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ “nimaṃsalohitamakkhitaṃ”ti. **Aññenāti** aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhikanti** catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkaṃ vippakiṇṇaṃ. **Pādaṭṭhikādisupī** eseṃ nayo. **Terovassikānīti** atikkantaṃvaccharāṇi. **Pūtīnīti** abbhokāse ṭhitāni vātātapavutṭhisamphassaṇa terovassikāneva pūtīni honti. Antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānīti** cuṇṇaṃ cuṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imevāti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātābā.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ khajjamānādipariggahaṇena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha pana ṭhatvā navasivathikā samodhānetābā. “Ekāhamataṃ vā”ti-ādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, “kākehi vā khajjamānaṃ”ti-ādikā ekā, “aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ”ti ekā, “nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhaṃ”ti ekā, “apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ”ti ekā, “aṭṭhikāni apagatasambandhānī”ti-ādikā ekā, “aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānī”ti ekā, “puṇjakitāni terovassikānī”ti ekā, “pūtīni cuṇṇakajātānī”ti ekā.

Evaṃ kho, bhikkhaveti idaṃ navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṃ niṭṭhapento āha.

Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccam, tassā samuṭṭhāpikā purimatanhā samudayasaccam, ubhinnam appavatti nirodhasaccam, dukkhaparijānāno samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccam. Evaṃ catusaccavaseneva ussakkitvā nibbutim pāpuṇātīti idaṃ navasivathikapariggāhakānam bhikkhūnam yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā ca ānāpānapabbam iriyāpathapabbam catusampajāññapabbam paṭikūlamanasikārapabbam dhātumanasikārapabbam navasivathikapabbānīti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti.

Tattha (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0279) ānāpānapabbam paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammatṭhānāni. Sivathikānam pana ādīnavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammatṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. Evaṃ bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānam kathetvā idāni navavidhena vedanānupassanam kathetum **kathaṇca, bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **sukham vedananti** kāyikam vā cetasikam vā sukham vedanam vedayamāno “aham sukham vedanam vedayāmī”ti pajānātīti attho. Tattha kāmam uttānaseyyakāpi dāraḥ thaññapivanādikāle sukham vedayamānā “sukham vedayāmā”ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanam sandhāya vuttam. Evarūpaṃ jānanam hi sattūpaladdhim na jahati, sattasaññam na ugghāṭeti, kammaṭṭhānam vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanam sattūpaladdhim jahati sattasaññam ugghāṭeti, kammaṭṭhānam ceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi “ko vedayati, kassa vedanā, kim kāraṇa vedanā”ti evaṃ sampajānavediyanam sandhāya vuttam.

Tattha **ko vedayati**ti na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanā**ti na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kim kāraṇa vedanā**ti vatthu-ārammaṇāva panassa vedanā. Tasmā esa evaṃ pajānāti- “taṃ taṃ sukhādīnam vatthum ārammaṇam katvā vedanāya vedayati. Taṃ pana vedanāpavattim upādāya ‘aham vedayāmī’ti vohāramattam hotī”ti. Evaṃ vedanāya vatthum ārammaṇam katvā vedanāya vedayatiṭi sallakkhento esa “sukham vedanam vedayāmī”ti pajānātīti veditabbo. Cittalapabbate aññataro therō viya. Therō kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparam parivattati. Tameko daharo āha “kataram vo, bhante, ṭhānam rujjati”ti. Āvuso, pāṭiyekkam rujjanaṭṭhānam nāma natthi, vatthum ārammaṇam katvā vedanāya vedayati. Evaṃ jānanakālatō (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0280) paṭṭhāya adhivāsetum vaṭṭati no, bhanteti. Adhivāsemi āvusoti. Adhivāsana, bhante, seyyāti. Therō adhivāsesi. Tato vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesum. Therō daharassa dassesi “vaṭṭatāvuso, ettakā adhivāsana”ti. Daharo tuṇhī ahoṣi. Therō vīriyasamataṃ yojetvā saha paṭisambhidāhi

arahattam pāpuṇitvā samasīsī hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukham, evam dukkham ...pe... nirāmisam adukkhamasukham vedanam vedayamāno “nirāmisam adukkhamasukham vedanam vedayāmī”ti pajānāti. Iti bhagavā rūpakammaṭṭhānam kathetvā arūpakammaṭṭhānam kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhañhi kammaṭṭhānam rūpakammaṭṭhānañca arūpakammaṭṭhānañca. Rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha bhagavā rūpakammaṭṭhānam kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānam kathesi. Tadubhayampi sabbākārato **visuddhimagge** dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānam pana kathento yebhuyyena vedanāvasena katheti. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena vedanāvasena cittavasenāti. Katham? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmim ārammaṇe cittacetāsikānam paṭhamābhinipāto tam ārammaṇam phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa tam ārammaṇam anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa tam ārammaṇam pariggahetvā vijānantam uppajjamānam viññānam pākaṭam hoti. Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi “na kevalam phassova uppajjati, tena saddhim tadeva ārammaṇam anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamamānam viññānampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti. So “na kevalam vedanāva uppajjati, tāya saddhim tadevārammaṇam phusamāno phassopi uppajjati, sañjānamamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamamānam viññānampi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññānam pākaṭam hoti, so “na kevalam viññānameva uppajjati, tena saddhim tadevārammaṇam phusamāno phassopi (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0281) uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānamamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjati”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kim nissitā”ti upadhārento “vatthum nissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yam sandhāya vuttam “idañca me viññānam ettha sitam ettha paṭibaddham”ti (dī. ni. 1.234235 ma. ni. 2.252). So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha “vatthu rūpam, phassapañcamakā nāman”ti nāmarūpamattameva passati. Rūpam cettha rūpakkhandho, nāmam cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattam hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttañca nāmarūpam natthi.

So “ime pañcakkhandhā kim hetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti passati. Tato paccayo ceva paccayuppannañca idam, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇam āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccam dukkham anattā”ti sammasanto vicarati.

So “ajja ajjā”ti paṭivedham ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāya puggalasappāya bhojanasappāya dhammassavanasappāyam labhitvā ekapallaṅkena nisinnō vipassanam matthakam pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evam imesampi tiṇṇam janānam yāva arahattā kammaṭṭhānam kathitam hoti.

Idha pana bhagavā arūpakammaṭṭhānam kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññānavasena vā kathīyamānam na pākaṭam hoti, andhakāram viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭam hoti. Kasmā? Vedanānam uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānañhi uppatti

pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotāṃ sappiṃ khādāpayantaṃ viya satapākatelaṃ makkhayamānaṃ viya ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya vilīnatambalohena āsiṅcantaṃ viya sukkhaṭiṇavanappatimhi araṇṇe dāru-ukkākalāpaṃ khipamānaṃ viya (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0282) “aho dukkhaṃ aho dukkhaṃ”ti vipalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārāva avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhataṅkārahūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā antaraṃ piṭṭhipāsānaṃ ārohitvā palātassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsānaṃ orabhāgepi parabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi “ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāne iminā padesena gato bhavissatī”ti nayato jānāti, evaṃ āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. “Ito āruyha ito oruyha majjhe evaṃ gato”ti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhataṅkārahūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṃ bhagavā paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvāva dasseti.

Na kevalaṇca idheva evaṃ dasseti, cūlatanḥāsāṅkhaye, mahātanḥāsāṅkhaye, cūḷavedalle, mahāvedalle, raṭṭhapālasutte, māgaṇḍiyasutte, dhātuvibhaṅge, āneṇjasappāye, **dīghanikāyamhi** mahānidāne, sakkapaṇhe, mahāsatipaṭṭhāne, **saṃyuttamhi** cūḷanidānasutte, rukkhopame, parivīmaṃsanāsutte, sakale vedanāsaṃyutteti evaṃ anekesu suttesu paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvā dasseti. Yathā ca tesu, evaṃ imasmimpi satipaṭṭhānasutte paṭhamāṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvā dasseti.

Tattha **sukhaṃ vedananti**-ādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo– **sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānāti**ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno “sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī”ti pajānāti. Tena yā pubbe anubhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamāṃ abhāvato (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0283) vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā, itiha tattha sampajāno hoti.

Vuttampi cetāṃ bhagavatā–

“Yasmīṃ aggivessana samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmīṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃ yeva tasmīṃ samaye vedanaṃ vedeti, yasmīṃ aggivessana samaye dukkhaṃ ...pe... adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmīṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṇṇeva tasmīṃ samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgaḍḍhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho ...pe... adukkhamasukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā ...pe... nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ aggivessana

sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya dukkhāyapi vedanāya adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti”ti (ma. ni. 2.205).

Sāmisam vā sukhaṇti-ādīsu **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmaguṇāmisaniṣṣitā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha gehasita-upekkhā vedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammasita-upekkhā vedanā. Tāsaṃ vibhāgo uparipañṇāsake pāḷiyaṃ āgatoyeva.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ sukhavedanādipariggahaṇena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati.

Samudayavayadhammānupassī vāti ettha pana “avijjāsamudayā vedanāsamudayo”ti-ādīhi (paṭi. ma. 1.50) pañcahi pañcahi ākārehi vedanānaṃ samudayañca vayanā passanto samudayadhammānupassī vā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0284) vedanāsu viharati, vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā, kālena vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharatīti veditabbo. Ito paraṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Evaṃ navavidhena vedanānupassanāsatipatṭhānaṃ kathetvā idāni soḷasavidhena cittānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca, bhikkhave**ti-ādīmāha. Tattha **sarāganti** atṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāganti** lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadehi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapaḍaṃ, na pacchimapaḍaṃ bhajanti. **Sadosanti** duvidhaṃ dosasahagataṃ **Vītadosanti** lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasākusalacittāni neva purimaṃ paḍaṃ, na pacchimaṃ paḍaṃ bhajanti. **Samohanti** vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā tānapi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiṃyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti. **Vītamohanti** lokiyakusalābyākataṃ. **Samkhittanti** thinamiddhānupatitaṃ, etaṇhi saṃkuṭṭitacittaṃ nāma. **Vikkhittanti** uddhaccasahagataṃ, etaṇhi pasaṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṃ. **Amahaggatanti** kāmāvacaraṃ. **Sa-uttaranti** kāmāvacaraṃ. **Anuttaranti** rūpāvacarañca arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaraṃ rūpāvacaraṃ,

anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhitaṃ** ti yassa appanāsamādhī upacārasamādhī vā atthi. **Asamāhitaṃ** ti ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimuttaṃ** ti tadanāgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimuttaṃ** ti ubhayavimuttivirahitaṃ, samuccheda paṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi.

Iti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0285) ajjhataṃ vā ti evaṃ sarāgādi pariggahaṇena yasmiṃ yasmiṃ khaṇe yaṃ yaṃ cittaṃ pavattati, taṃ taṃ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa itte cittaṇupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī** ti ettha pana “avijjāsamudayā viññāṇasamudayo” ti (paṭi. ma. 1.50) evaṃ pañcahi pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṃhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādīsamevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Evaṃ soḷasavidhena cittānupassanāsati paṭṭhānaṃ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetum **kathaṇca, bhikkhave** ti-ādimāha. Apica bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpamiśrakapariggahaṃ kathetum “kathaṇca, bhikkhave” ti-ādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandapariggahovāti idāni saññāsaṅkhārakkhandapariggahampi kathetum “kathaṇca, bhikkhave” ti-ādimāha.

Tattha **santaṃ** ti abhiṇhasamudācārasena saṃvijjamānaṃ. **Asantaṃ** ti asamudācārasena vā pahīnattā vā avijjamānaṃ. **Yathā cāti** yena kāraṇena kāmaccandassa uppādo hoti. **Taṇca pajānāti** ti taṇca kāraṇaṃ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimutte ayonisomanasikārena kāmaccandassa uppādo hoti. Subhanimittaṃ nāma subhampi subhanimittaṃ, subhārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā asubhe (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0286) subhanti vā manasikāro, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccando uppajjati. Tenāha bhagavā– “atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannaṃ vā kāmaccandassa uppādāya uppannaṃ vā kāmaccandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (saṃ. ni. 5.232).

Asubhanimutte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittaṃ** nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro, taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmaccando pahīyati. Tenāha bhagavā– “atthi, bhikkhave,

asubhanimittam, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro anuppannessa vā
kāmacchandassa anuppādāya uppannessa vā kāmacchandassa pahānāyā”ti (saṁ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṁvattanti asubhanimittassa uggaho
asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvārātā bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.
Dasavidhañhi asubhanimittam uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu
pihitadvārassāpi, catunnam pañcannam ālopānam okāse sati udakam pivitvā yāpanasīlatāya
bhojane mattaññunopi. Tenetaṁ vuttam—

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakam pive;

Alam phāsuviḥārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983).

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi
kāmacchando pahīyati, thānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena
vuttam “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi
pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi
paṭighanimittam, paṭighārammaṇampi paṭighanimittam. Ayonisomanasikāro sabbattha
ekalakkaṇova. Tam tasmim nimitte bahulam pavattayato (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0287)
byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā— “atthi, bhikkhave, paṭighanimittam, tattha
ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannessa vā byāpādassa uppādāya uppannessa vā
byāpādassa bhīyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṁ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānam hoti. Tattha tattha
“mettā”ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. “Cetovimutti”ti appanāva. Yonisomanasikāro
vuttalakkaṇova. Tam tattha bahulam pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha bhagavā— “atthi,
bhikkhave, mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamanāhāro anuppannessa vā
byāpādassa anuppādāya uppannessa vā byāpādassa pahānāyā”ti (saṁ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti mettānimittassa uggaho
mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahutā kalyāṇamittatā
sappāyakathāti. Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettā uggāṇhantassāpi
byāpādo pahīyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettā bhāventassāpi. “Tvaṁ etassa
kuddho kim karissasi, kimassa sīlādīni nāsetum sakkhissasi, nanu tvaṁ attano kammena āgantvā
attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanam nāma vītaccitaṅgāra-tatta-ayasalāka-gūthādīni
gahetvā param paharitukāmatāsadisam hoti. Esopi tava kuddho kim karissasi, kim te sīlādīni
vināsetum sakkhissasi, esa attano kammeneva āgantvā attano kammena gamissasi,
appaṭicchitapaheṇakam viya paṭivātam khittarajomuttā viya ca etassevesa kodho matthake
patissatī”ti evam attano ca parassa ca kammassakatam paccavekkhatopi, ubhayakammassakatam
paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne thitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte
sevantassāpi byāpādo pahīyati. Thānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena
vuttam “cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa
byāpādassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Aratīādīsu (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0288) ayonisomanasikārena thinamiddhassa
uppādo hoti. **Aratī** nāma ukkaṇṭhitā. **Tandī** nāma kāyālasīyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavināmanā.

Bhattasammado nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattam** nāma cittassa līnākāro. Imesu arati-ādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha – “atthi, bhikkhave, arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattam, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataraṃ. **Parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha – “atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa anuppādāya uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti, atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthakatatravaṭṭaka-alaṃsātakakākamāsakabhuttavamitakabhojanaṃ bhuñjitvā rattiṭṭhāne divāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati. Catupañca-ālopa-okāsaṃ pana ṭhapetvā pāṇīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti evaṃ atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokaḍḍipāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0289) saṃvattantī”ti Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatīṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti.

Avūpasamo nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccamevetaraṃ atthato. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha “atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tenāha – “atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pālivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati. Kappiyākappiyaparipecchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuddhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, upālittatherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi

uddhaccakukkuccaṃ pahīyati. Thānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ– “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkuccassa arahattamaggena kukkuccassa anāgānimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti.

Vicikicchāṭṭhānīyā dhammā nāma punappunam vicikicchāya kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha– “atthi, bhikkhave, vicikicchāṭṭhānīyā dhammā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0290) tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāya”ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādīsu dhammesu yonisomanasikārena panassā pahānam hoti. Tenāha– “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnappanīta dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya uppannāya vā vicikicchāya pahānāya”ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā ...pe... pañca vā nikāye pālivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati. Tīṇi ratanāni ārabha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasibhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsāṅkhāta-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati. Thānanisajjādīsu tiṇṇam ratanānam guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ– “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatim anuppādo hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcanīvaraṇapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimitta asubhanimittādīsu ayonisomanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttanayena nīharitabbā. Ito param vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanam katvā nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesam tādīsamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Evaṃ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0291) pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanam vibhajitvā idāni pañcakkhandhavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **pañcasu**

upādānakkhandhesūti upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo Vitthārato pana khandhakathā **visuddhimagge** vuttā. **Iti rūpanti** “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī”ti sabhāvato rūpaṃ pajānāti. **Vedanādīsupi** ese va nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārena pana rūpādīni **visuddhimagge** khandhakathāyameva vuttāni. **Iti rūpassa samudayoti** evaṃ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamoti** evaṃ avijjānirodhādivasena pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo, vedanādīsupi ese va nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana **visuddhimagge** udayabbayañāṇakathāyaṃ vutto.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ pañcakkhandhapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā rūpasamudayo”ti-ādīnaṃ (paṭi. ma. 1.50) pañcasu khandhesu vuttānaṃ paññāsāya lakkhaṇānaṃ vasena nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. Evaṃ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha. Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesūti** cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imesu chasu (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0292) bāhiresu. **Cakkhuṃ ca pajānātīti** cakkhupasādaṃ yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātīti** bahiddhā catusamutṭhānikarūpaṇca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yaṅca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojananti** yaṅca taṃ cakkhuṃ ceva rūpe cāti ubhayaṃ paṭicca kāmārāgasamyojanaṃ paṭigha-māna-ditṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-bhavarāga-issā-macchariyāvijjāsamyojananti dasavidhaṃ saṃyojanaṃ uppajjati, taṅca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Kathaṃ panetaṃ uppajjātīti? Cakkhudvāre tāva āpāthagataṃ iṭṭhārammaṇaṃ kāmāssādavasena assādayato abhinandato kāmārāgasamyojanaṃ uppajjati. Anīṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasamyojanaṃ uppajjati. “Ṭhapetvā maṃ na koci añño etaṃ ārammaṇaṃ vibhāvetum samattho atthī”ti maññato mānasamyojanaṃ uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇaṃ niccaṃ dhuvan”ti gaṇhato ditṭhisamyojanaṃ uppajjati. “Etaṃ rūpārammaṇaṃ satto nu kho, sattassa nu kho”ti vicikicchato vicikicchāsamyojanaṃ uppajjati. “Sampattibhave vata no idaṃ sulabhaṃ jātan”ti bhavaṃ patthentassa bhavarāgasamyojanaṃ uppajjati. “Āyatimpi evarūpaṃ sīlabbataṃ samādiyitvā sakkā laddhun”ti sīlabbataṃ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ uppajjati. “Aho vata etaṃ rūpārammaṇaṃ aññe na labheyyun”ti

usūyato issāsaṃyojanam uppajjati. Attanā laddham rūpārammaṇam aññassa maccharāyato macchariyasaṃyojanam uppajjati. Sabbeheva sahaajāta-aññānavasena avijjāsaṃyojanam uppajjati.

Yathā ca anuppannessāti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannessa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa uppādo hoti, taṃca kāraṇam pajānāti. **Yathā ca uppannessāti** appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā uppannessa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa yena kāraṇena pahānam hoti, taṃca kāraṇam pajānāti. **Yathā ca pahīnassāti** tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saṃyojanassa yena kāraṇena āyatim anuppādo hoti, taṃca pajānāti. Kena kāraṇena panassa āyatim anuppādo hoti? Diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsa-issāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṃyojanassa sotāpattimaggena (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0293) āyatim anuppādo hoti.

Kāmarāgapatighasaṃyojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjāsaṃyojanattayassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti.

Sotaṃca pajānāti sadde cā ti-ādīsipi eseṇa nayo. Apicettha āyatanakathā vitthārato **visuddhimagge** āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ ajjhataṃkāyatanapariggahaṇena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapariggahaṇena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha “avijjāsamudayā cakkhusamudayo”ti rūpāyatanassa rūpakkhandaṃ, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhaṃ, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito param vuttanayameva.

Kevalaṃhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanam katvā āyatanapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukham veditabban. Sesam tādīsamevāti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. Evaṃ cha ajjhataṃkābāhirāyatanavasena dhammānupassanam vibhajitvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajitum **puna caparanti** ādimāha. Tattha **bojjhaṅgesū**ti bujjanakasattassa aṅgesu. **Santanti** paṭilābhavasena saṃvijjamānam. **Satisambojjhaṅganti** satisaṅkhātam sambojjhaṅgam. Ettha hi sambujjhati āradhavi-passakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so sati-ādikāya saddadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto utṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgam**. Tena vuttam “satisaṅkhātam sambojjhaṅgam”ti. Sesasambojjhaṅgesupi imināva nayena vacanatto veditabbo.

Asantanti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0294) appaṭilābhavasena avijjamānam. **Yathā ca anuppannessāti**-ādīsipi pana satisambojjhaṅgassa tāva— “atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannessa

vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti (saṁ. ni. 5.183) evaṁ uppādo hoti Tattha satieva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇe, taṁ tattha bahulaṁ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Apica cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti satisampajaññaṁ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaṁ bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena tissadattatthera-abhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṁ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana– “atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā ...pe... kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti (saṁ. ni. 5.232) evaṁ uppādo hoti.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyaṁ indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**

khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṁ atthasannissitaparipucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyati ajjhattikabāhirānaṁ vatthūnaṁ visadabhāvakaṇaṁ. Yadā hissa kesanakhalomā atidīghā honti, sarīraṁ vā ussannadosaṇceva sedamalamakkhitaṇa, tadā ajjhattikaṁ vatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0295) Yadā pana cīvaraṁ jiṇṇaṁ kiliṭṭhaṁ duggandhaṁ hoti, senāsanaṁ vā uklāpaṁ, tadā bāhiraṁ vatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ. Tasmā kesādicchedāpanena uddhaṁvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaṇaṇena ucchādananhāpanena ca ajjhattikaṁ vatthu visadaṁ kātabbhaṁ.

Sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiraṁ vatthu visadaṁ kātabbhaṁ. Etasmiñhi ajjhattikabāhire vatthusmiṁ avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi aparisuddhaṁ hoti, aparisuddhāni dīpakapallakavattitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṁ hoti, parisuddhāni dīpakapallakavattitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṁ– “vatthuvisadakiriyaṁ dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattatī”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṁ indriyānaṁ samabhāvakaṇaṁ. Sace hissa saddhindriyaṁ balavaṁ hoti, itarāni mandāni. Tato vīriyindriyaṁ paggahakiccaṁ, satindriyaṁ upaṭṭhānakiccaṁ, samādhindriyaṁ avikkhepakiccaṁ, paññindriyaṁ dassanakiccaṁ kātuṁ na sakkoti. Tasmā taṁ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṁ jātaṁ, tathā amanasikārena hāpetabbhaṁ. Vakkalittherassa vatthu cettha nidassanaṁ. Sace pana vīriyindriyaṁ balavaṁ hoti, atha neva saddhindriyaṁ adhimokkha-kiccaṁ kātuṁ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedam. Tasmā taṁ passaddhādibhāvanāya hāpetabbhaṁ. Tatrāpi soṇattherassa

vatthu dassetabbarā. Evarā sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃ ca samataraṃ pasamsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhāpasanno hoti, avatthusmim pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati. Bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppadamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmimyeva pasīdati Balavasamādhimā pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ adhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhimā vīriyassa uddhaccapakkhattā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0296) uddhaccaṃ adhibhavati Samādhī pana vīriyena saṃyojito kosajje patitum na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patitum na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbā. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evarā saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhīpaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati, evaṃhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammiassa paññā balavatī vaṭṭati, evaṃhi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā. Tenāha– “sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā. Kim kāraṇā? Cittaṃhi sati paṭisaraṇaṃ, āraṅkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na ca vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī”ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḥapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakāva parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsallakhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā.

Gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā nāma gambhīresu khandhādīsū pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsū dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evarā uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa– “atthi, bhikkhave, ārabhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppanassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppanassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti (saṃ. nī. 5.232) evarā uppādo hoti.

Apica (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0297) ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayoniyaṃ jālakkhipakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavāhanādīkalepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni

ekam buddhantarampi khuppiṇāsi āturitakālepi, kālakāṇḍika-asuresu
saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena
vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetum. Ayameva te
bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo
uppajjati.

“Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhum, āraddhavīriyeneva sakkā
ayamānisaṃso vīriyassā”ti evaṃ ānisaṃsadassāvinopi uppajjati.

“Sabbabuddhapaccekaḥbuddhamahāsāvakehi te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena
gantun”ti evaṃ gamanavīthim paccavekkhantassāpi uppajjati. “Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti,
ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi ‘taṃ nissāya jīvissāmā’ti te paṇītāni
piṇḍapātādīni denti, atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti, satthārāpi
‘ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḥhībahulo sukhaṃ viharissatī’ti na evaṃ sampassatā
tuyhaṃ paccayā anuññātā, atha kho ‘ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā
vaṭṭadukkhato muccissatī’ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍaṃ
apacāyissasi, āraddhavīriyasēva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotī”ti evaṃ piṇḍapātāpacāyanaṃ
paccavekkhantassāpi uppajjati mahāmittattherassa viya.

Thero (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0298) kira kassakaleṇa nāma paṭivasati. Tassa ca
gocaragāme ekā mahā-upāsikā therāṃ puttāṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasāṃ araṇṇaṃ
gacchantī dhītaraṃ āha— “amma asukasmim ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmim khīraṃ, asukasmim
sappi, asukasmim phāṇitaṃ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṃ pacitvā
khīrasappiphaṇitehi saddhim dehi, tvaṃ ca bhuñjeyyāsi, ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ
pārivāsikabhattaṃ kaṇḍikaṇa bhuttāmhī”ti. Divā kiṃ bhuñjissasi ammāti? Sākaṇṇaṃ
pakkipitvā kaṇḍikaṇa ambilayāgum pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi—
“mahā-upāsikā kira kaṇḍiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji, divāpi kaṇḍikaṇambilayāgum
bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva
khettaṃ na vatthum na bhattaṃ na vatthaṃ paccāsīsatī, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti,
tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi na sakkhissasīti, ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā
sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitunti pattaṃ thavikāya pakkipitvā gaṇṭhikaṃ
muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmaṇce cīvaraṃ cīvaravaṃse ṭhapetvā
arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī”ti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto
hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vadḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikaṣitaṃ viya
padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamaṃ adhivatthā devatā—

“Namo te purisājaṇṇa, namo te purisuttama;

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā”ti. —

Evaṃ udānaṃ udānetvā “bhante, piṇḍāya pavittānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ
datvā mahallakittiyo dukkhā muccissantī”ti āha.

Thero utṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento pātoyevāti ñatvā pattacīvaramādāya
gāmaṃ pāvisi. Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā “idāni me bhātā āgamiṣṣati idāni āgamiṣṣatī”ti
dvāraṃ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā

sappiphāṇitayojitassa khīraṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukhaṃ hotū”ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānāva (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0299) aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vipasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanaṃ pamuttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā “kiṃ amma, bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbam taṃ pavattiṃ ārocesi. Sā upāsikā “ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattan”ti ñatvā “abhiraṃati te amma bhātā buddhasāsane na ukkaṇṭhatī”ti āha.

“Mahantaṃ kho panetaṃ satthu dāyajjaṃ, yadidaṃ satta-ariyadhanaṃ nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vipaṭṭipannaṃ puttaṃ mātāpitara ‘ayaṃ amhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti, so tesam accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āradhaviṇṇiya labhatī”ti dāyajjamahattataṃ paccavekkhatopi uppajjati. “Mahā kho pana te satthā, satthuno hi mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohaṇa-āyusaṅkhāravossajjanasuppi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu kampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa satthuno sāsane ‘pabbajitvā kusītena bhavitun’”ti evaṃ satthumahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi– “tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgato, ukkākarājavamse jātosi, suddhodhanamahārājassa mahāmāyādeviyā ca nattā, rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitun”ti evaṃ jātimahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati. “Sāriputtamoggallānā ceva asīti ca mahāsāvaka vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjissasi na paṭipajjissasī”ti evaṃ sabrahmacārimahattaṃ paccavekkhatopi uppajjati. Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadiṣe viṣaṭṭhakāyikacetasi kavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi, āradhaviṇṇiya pahitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa– “atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0300) uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti (saṃ. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma, tassa uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti buddhānussati dhammasaṅghasīlacāgadevatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimmuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati. Dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlapaṇcasīlaṃ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā “evaṃ nāma adamhā”ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ guṇānaṃ

attani atthitarā paccavekkhantassāpi, “samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi, sattatipi vassāni na samudācarantī”ti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjantassāpi, buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayagunaṇaparidīpake pasādanīye suttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanattharā ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppanna panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa “atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppanna vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppanna vā passaddhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti evaṁ uppādo hoti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhataṭṭhapayogatā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0301) sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Paṇītañhi siniddharā sappāyabhojanarā bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu iriyāpathesu sappāyarā uturā ca iriyāpatharā ca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamova hoti, na taṁ sandhāyetarā vuttarā. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseeva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhataṭṭhapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatāpaccavekkhaṇā, iminā majjhataṭṭhapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi param viheṭṭhayamānova vicarati. Evarūparā sāraddhakāyarā puggalarā parivajjantassāpi, saṁyatapādapāṇim passaddhakāyarā puggalarā sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppanna panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa– “atthi, bhikkhave, samathanimittarā abyaggaṇimittarā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppanna vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppanna vā samādhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti (saṁ. ni. 5.232) evaṁ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittarā, avikkhepaṭṭhena ca abyaggaṇimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggaṇatā samaye cittassa niggaṇatā samaye sampahaṁsanatā samaye ajjupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇatā**ti yasmim samaye atisithilavīriyatādīhi līnarā cittarā hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇarā. **Samaye cittassa niggaṇatā**ti yasmim samaye accāraddhavīriyatādīhi (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0302) uddhatarā cittarā hoti, tasmim samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa

niggahaṇaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmim samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmim samaye aṭṭhasaṃvegavattupaccavekkhaṇena saṃvejeti. Aṭṭha saṃvegavattūni nāma jātijaṛābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati “samaye sampahaṃsanatā”ti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmim samaye sammāpaṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu. Assesu. Ayaṃ vuccati “samaye ajjupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ.

Samāhitapuggalasevanatā nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajānā payirupāsana. **Tadadhimuttatā** nāma tñānanisajjādīsu samādhi-uppādanatthaṃyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppanassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa– “atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppanassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppanassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti (saṃ. nī. 5.232) evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāyeva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti sattamajjhataṭṭatā saṅkhāramajjhataṭṭatā sattasaṅkhāraṇakelāyanapuggalaparivajjanatā sattasaṅkhāramajjhataṭṭapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi sattamajjhataṭṭataṃ samuṭṭhāpeti– “tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammena gamissasi, esopi attano kammena āgantvā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0303) attano kammena gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasī”ti evaṃ kammassakatāpaccavekkhaṇena ca, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasī”ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi saṅkhāramajjhataṭṭataṃ samuṭṭhāpeti– “idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṃ ceva jīṇabhāvaṃ ca upagantvā pādapuñchanacolaṅkaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā”ti evaṃ asāmikabhāvaṃ paccavekkhaṇena, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”ti evaṃ tāvakālikatāpaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsipi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhāraṇakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesaṃ kesacchedanasūcikkammaṇīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhiṃ”ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi aññaṇa kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā”ti yācīyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe taṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti. Ayaṃ **sattakelāyano** nāma. Yo pana pattacīvarathālakakattarayaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññaṇa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikan yācito “mayampi idaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ

dassāmā”ti vadati. Ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsūpi vatthūsu majjhatto udāsino. Ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasaṅkhārakelāyanaṃ puggalaṃ ārakā parivajjantassāpi, sattasaṅkhāramajjhappuggalaṃ sevantassāpi, tñānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa bojjhaṅge pariggaṇhitvā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0304) dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha bojjhaṅgānaṃ nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā bojjhaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. Evaṃ sattabojjhaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajtvā idāni catusaccavasena vibhajitum **puna caparanti**-ādimāha.

Tattha **idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti**ti tṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmake dhamme “idaṃ dukkhaṇ”ti yathāsabhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ “ayaṃ dukkhasamudayo”ti, ubhinnaṃ appavattiṃ nibbānaṃ “ayaṃ dukkhanirodho”ti, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti yathāsabhāvato pajānātiati attho. Avasesā ariyasaccakathā **visuddhimagge** vitthāritāyeva.

Iti ajjhataṃ vāti evaṃ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha catunnaṃ saccānaṃ yathāsambhavato uppattinivattivasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva.

Kevalaṇhi idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā saccapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0305) ānāpānaṃ catu-iriyāpathaṃ catusampajaññaṃ dvattiṃsākāraṃ catudhātuvavatthānaṃ navasivathikā vedanānupassanā cittānupassanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjhaṅgapariggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni vuttāni. Tesu ānāpānaṃ dvattiṃsākāro navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahāsīvattthero pana “navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā”ti āha. Tasmā tassa matena dveyeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni

Iriyāpathasampajaññanīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. Mahāsīvatthero panāha— “etesupi abhiniveso jāyati, ayañhi atthi nu kho me cattāro iriyāpathā, udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññaṃ, udāhu natthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā, udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā, udāhu natthīti evaṃ pariggaṇhāti, tasmā sabbattha abhiniveso jāyatī”ti.

Evam̐ sattannam̐ vassānam̐ vasena sāsanaṣṣa niyyāṇikabhāvaṃ dassetvā puna tato
appatarepi kāle dassento “tiṭṭhantu, bhikkhave”ti-ādimāha. Sabbampi cetam̐ majjhimasseva
neyyapuggalassa vasena vuttaṃ. Tikkhapaññaṃ pana sandhāya- “pāto anusitṭho sāyaṃ viṣesaṃ
adhigamissati, sāyaṃ anusitṭho pāto viṣesaṃ adhigamissati”ti (ma. ni. 2.345) vuttaṃ.

Iti (M.A.(M.10.)CSCD pg. 1.0306) bhagavā “evaṃniyyāṇikaṃ, bhikkhave, mama sāsanan”ti dassetvā ekavīsatiyāpi t̥hānesu arahattanikūṭena desitaṃ desanaṃ niyyātento “ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo ...pe... iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idamevaṃ paṭicca vuttaṃ”ti āha. Sesāṃ uttānatthamevāti.

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☒ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ tt ☐ ā ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

□□nn□□ā□

105. **Jānapadinoti** (dī. ni. ṭī. 2.95) janapadavanto, janapadassa vā issarā **rajakumārā**. Gottavasena **kurū** nāma. Tesarū nivāso yadi eko janapado, katharū bahuvacananti āha **“ruḷhīsaddenā”**ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni (pāṇini 1.251) icchanti, ayamettha ruḷhī yathā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0328) aññatthāpi “aṅgesu viharati, mallesu viharatī”ti ca. Tabbisesane pana janapada-sadde jāti-sadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panāti pana**-saddo visesatthajotano. Tena puthu-atthavisayatāya evaṃ taṃ bahuvacananti “bahuke panā”ti-ādinā vakkhamānaṃ visesaṃ dīpeti. **Sutvāti** mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparāgataṃ katharū sutvā. **Anusamīyāyantenāti** anuvicarantena. **Etesarū ṭhānanti** candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha **“tattha agamāsī”**ti-ādi. **Soti** mandhātumahārājā. **Tanti** cātumahārājikarajjaṃ. **Gahetvāti** sampaṭicchitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanāṃ. **Dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti** sudhammāya devasabhāya devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhikatattā. **Dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitanti** idaṃ “cittalatāvanan”ti-ādīsupi yojetabbarū.

Pathaviyaṃ paṭiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsī, ṭhatvā ca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena rañño cakkavattissariyassa abhāvato. “Cirataṃ kālāṃ ṭhatvā”ti apare. **Devabhāvo pāturahosi** devaloke pavattivipākādāyino aparāpariyāyavedanīyassa kammaṣṣa katokāsattā. Avayave siddho viṣeso samudāyassa viṣesako hotīti **ekampi raṭṭhaṃ bahuvacanena vohariyati**.

Da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāsoti** kammāsapādo vuccati uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpaṃ”ti. Kathaṃ pana so kammāsapādoti āha **“tassa kirā”**ti-ādi. **Damīti** ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha **“porisādashāvato paṭisedhito”**ti. **Ime pana therā**ti majjhimabhāṇake vadati, te pana cūlakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle bodhisattena tattha damito, sutasomakāle pana bārāṇasirājā porisādashāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. **Puttō**ti vatvā **atrajoti** vacanaṃ orasaputtabhāvadassanattaṃ.

Yehi āvasitapadeso kururaṭṭhanti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatā manussā tattha rakkhitanīyāmeneva pañca sīlāni rakkhimsu, tesaṃ diṭṭhānugatiyā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0329) pacchimā janatāti, so desadhammavasena avicchedato vattamāno **kuruvattadhammoti** paññāyittha, ayañca attho **kurudhammajātakena** (jā. 1.3.76-78) dīpetabbo. So aparabhāge yattha paṭhamāṃ saṃkiliṭṭho jāto, taṃ dassetuṃ **“kururaṭṭhavāsīnaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Yattha bhagavato vasanokāso koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati, yathā taṃsakkesu viharati devadahaṃ nāma sakkānaṃ nigamoti imamatthaṃ dassento **“avasānokāsato”**ti-ādimāha.

Uddesavārakathāvaṇṇanā

106. **Kasmā bhagavā imaṃ suttamabhāsīti** asādhāraṇasamuṭṭhānaṃ pucchati, sādhaṇaṃ pana pākaṇanti anāmaṭṭhaṃ, tena suttanikkhepo pucchitoti katvā itaro **“kururaṭṭhavāsīnaṃ”**ti-ādinā aparajjhāsayaṃ suttanikkhepoti dasseti. Etena bāhiraṣamuṭṭhānaṃ vibhāvanti daṭṭhabbaṃ. Ajjhattikaṃ pana asādhāraṇaṃ **mūlapariyāyasuttādiṭṭhikāyaṃ** vuttanayeneva veditabbaṃ. Kururaṭṭhaṃ kira (dī. ni. ṭī. 2.373) tadā tannivāsīnaṃ sattānaṃ yebhuyyena yonisomanasikāravantatāya pubbe ca katapuññatābalena utu-ādisampannameva ahosi. Tena vuttaṃ **“utupaccayādisampannattā”**ti. **Ādi**-saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana “pubbe kuruvattadhammānuṭṭhānavāsānāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hontaṃ bhagavato kāle sātisaṃ utusappāyādiyuttaṃ taṃ raṭṭhaṃ ahoṣī”ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyā**ti cittassa sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalā**ti laddhupakārañāṇānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesūti** kāyānupassanāvasena cuddasasuṭṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvā**ti catusaccakammaṭṭhānaṃ yathā arahattaṃ pāpeti, evaṃ

desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvanṇacaṅkoṭakasuvanṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni maṇiputtādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṃ sobhanti, kiccakarāni (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0330) ca honti manuññābhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā ca bhagavato ayaṃ desanā bhiyyosomattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṃ dasseti **“yathā hi puriso”**ti-ādinā. **Etthā**ti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasato, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbeṭi adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusāratoti adhippāyo. **Vissaṭṭha-attabhāvanā**ti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojetvā rūpādi-ārammaṇe abhirativasena vissatṭhacittena **bhavitum na vaṭṭati**, pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-saddo maggapariyāyo. Na kevalamayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto **“maggassa hī”**ti-ādi vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **“tasmā”**ti-ādi. Tattha ekamaggoti eko eva maggo. Na hi nibbānagāmī maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha “maggo”ti adhippetam, tadanñe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccam atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā. Uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsavāsenaṭi datṭhabbam. **Na dvedhāpathabhūtoti** iminā imassa maggassa anekamaggatābhāvaṃ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. **Ekenā**ti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyaṭābhāvena vā, yā “vūpakaṭṭhakāyatā”ti vuccati, taṇhādutiyaṭābhāvena vā, yā “pavivittacittatā”ti vuccati. Tenāha **“vūpakaṭṭhena pavivittacittena”**ti. Setṭhopi loke “eko”ti vuccati “yāva pare ekato karosī”ti-ādisūti āha **“ekassāti setṭhassā”**ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayaṇaṭṭho aññesampi upanissayasampannānaṃ sādharmaṇo kathaṃ bhagavatoti āha **“kiñcāpī”**ti-ādi. **Imasmim khoti** ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmim yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso**, yadidaṃ maggoti vā ayanoti vā. Tenāha **“attho paneko”**ti.

Nānāmukhabhāvanānāyappavattoti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0331) kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānāyena pavatto. **Ekāyananti** ekagāminam, nibbānagāminanti attho. Nibbānāñhi adutiyaṭā setṭhattā ca “ekan”ti vuccati. Yathāha “ekañhi saccam na dutiyamatthī”ti (su. ni. 890) “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti (a. ni. 4.34 itivu. 90) ca. Khayo eva antoti khayanto jātiyā khayantaṃ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī**. Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampatīti **hitānukampī**. **Atarimsūti** tarimsu. **Pubbe**ti purimakā buddhā, **pubbe** vā atītakāle.

Tanti tam tesam vacanaṃ, **taṃ** vā kiriyāvuttivācakattaṃ na yujjati. Na hi saṅkheyyappadhānatāya sattavācino eka-saddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. “Sakimpi uddham gaccheyyā”ti-ādisu (a. ni. 7.72) viya **“sakim ayano”ti iminā byañjanena bhavitabbam**. **Evaṃ attham yojetvā**ti evaṃ padattham yojetvā. **Ubhayathāpī**ti purimanayena pacchimanayena ca. **Na yujjati** idhādhippetamaggassa anekavāraṃ pavattisabbhāvato. Tenāha **“kasmā”**ti-ādi. **Anekavārampi ayatīti** purimanayassa, anekāñcassa ayanam **hotīti** pacchimanayassa ca paṭikkhepo.

Imasmim padeti “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo”ti imasmim vākye, imasmim vā

“pubbabhāgamaggo lokuttaramaggo”ti saṁsayaṭṭhāne. **Missakamaggo**ti lokiyeṇa missako lokuttaramaggo. Visuddhi-ādīnaṁ nippariyāyahetuṁ saṅgaṇhanto ācariyatthero “missakamaggo”ti āha, itaro pariyāyahetu idhādhippetoti **“pubbabhāgamaggo”**ti.

Saddaṁ sutvāvāti “kālo, bhante, dhammassavanāyā”ti kālārocanasaddaṁ sutvā. **Evam ukkhipitvā**ti. Evaṁ “madhuraṁ imaṁ kuhiṁ chaḍḍemā”ti achaḍḍentā ucchubhāraṁ viya paggahevā na vicaranti. **Āluḍeti**ti viluḍito ākulo hotiṭi attho. **Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo**ti. Ettāvata idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkāratthaṁ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṁ dassetuṁ **“maggānaṭṭhaṅgiko”**ti-ādikā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0332) gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenāti nibbānaṁ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanam, so eva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamupāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya, **“gamanīyaṭṭhenā”**ti vā pāṭho, upagantabbattāti attho. **Rāgādīhī**ti. Iminā rāgadosamohānaṁyeva gahaṇaṁ “rāgo malaṁ, doso malaṁ, moho malaṁ”ti (vibha. 924) vacanato. “Abhiṇṇāvisamalobhādīhī”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṁ saṅgaṇhanatthaṁ te visuṁ uddhaṭā. **Sattānaṁ visuddhiyā**ti vuttassa atthassa ekantikataṁ dassento **“tathā hī”**ti-ādīmāha. Kāmaṁ “visuddhiyā”ti sāmāññajotanaṁ, cittavisuddhi eva panettha adhippetāti dassetuṁ **“rūpamalavasena panā”**ti-ādi vuttaṁ. Na kevalaṁ **aṭṭhakathā**vacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsītanti dassento **“tathā hī”**ti-ādīmāha.

Sā panāyaṁ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṁ anuppādāya saṁvattati, tasmā vuttaṁ **“sokaparidevānaṁ samatikkamāyā”**ti-ādi. Tattha socanaṁ ñātibyasaṇādinimittaṁ cetaso santāpo antoniṇṇānaṁ **soko**. Ñātibyasaṇādinimittameva sokādhikatāya “kahaṁ, ekaputtaka, kahaṁ, ekaputtakā”ti paridevavasena lapaṇaṁ **paridevo**, āyatim anuppajjanaṁ idha **samatikkamoti** āha **“pahānāyā”**ti. Taṁ panassa samatikkamāvahataṁ nidassanavasena dassento **“ayaṁ hī”**ti-ādīmāha.

Tattha **yaṁ pubbe taṁ visodhehi**ti atītesu khandhesu taṇhāsamkilesavisodhanaṁ vuttaṁ. **Pacchā**ti parato. **Teti** tuyhaṁ. **Māhū**ti mā ahu. **Kiñcananti** rāgādikiñcanaṁ. Etena anāgatesu khandhesu samkilesavisodhanaṁ vuttaṁ. **Majjheti** tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasī**ti na upādiyissasī ce. Etena paccuppanne khandhapabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasī**ti evaṁ addhattayagatasamkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭeṇa gāthaṁ niṭṭhapesi. Tenāha **“imaṁ gāthan”**ti-ādi.

Puttāti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0333) orasā, aññepi vā ye keci. **Pitāti** janako. **Bandhavāti** ñātakā. Ayañhettha attho— puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtaṁ maraṇato tāṇāya na honti, tasmā **natthi ñātīsu tāṇatāti**. Na hi ñātīnaṁ vasena maraṇato āraṅkhā atthi, tasmā paṭācāre “ubho puttā kālakatā”ti-ādinā (apa. therī 2.2.498) mā niratthakaṁ paridevi, dhammaṁyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo.

Sotāpattiphale patiṭṭhitāti yathānulomaṁ pavattitāya sāmukkaṁsikāya dhammadesanāya pariyosāne sahaṁsanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṁ panāyaṁ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha **“yasmā panā”**ti-ādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakanāṁ ariyamaggādhigamo atthi. **“Imaṁ gāthaṁ sutvā”**ti pana idaṁ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamam sutattā vuttaṁ. Esa nayo

itaragāthāyapi. **Bhāvanā**ti paññābhāvanā. Sā hi idhādhippetā. **Tasmā**ti yasmā rūpādīnaṃ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanā, tasmā. **Tepī**ti santatimahāmattpaṭācārā.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañca core paṭipāṭiyā pesesi. Te araṇṇaṃ pavisitvā therāṃ pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāgacchimsu. Tenāha **“te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdīmsū”**ti. Vedanaṃ vikkhambhetvā pītipāmojjaṃ uppajjīti sambandho. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato superisuddhaṃ sīlaṃ nissāya ulāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. **Pādānī**ti pāde. **Saññāpessāmī**ti saññattim karissāmi. **Aḍḍiyāmī**ti jigucchāmi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Vipassisanti** sammāsīm.

Pacalāyantānanti pacalāyanaṃ niddaṃ upagatānaṃ. **Vatasampannoti** dhutacaraṇasampanno. **Pamādanti** pacalāyanaṃ sandhāyāha. **Oruddhamānasoti** uparuddha-adhicitto. **Pañjarasmini** sarīre. Sarīraṇhi nhārusambandha-aṭṭhisāṅghātātāya idha “pañjaraṃ”ti vuttaṃ.

Pītavannāya paṭākāya parihaṇato mallayuddhacittakatāya ca **pītamallo. Tīsu rajjesū**ti paṇḍucolaḡolaṛajjesu. Mallā sīhaḡadīpe sakkārasammānaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0334) labhantīti **tambapaṇṇidīpaṃ āgama.** **Tamīyeva aṅkusaṃ katvā**ti “rūpādayo ‘mamā’ti na gahetabbā”ti na tumhākavaggena (saṃ. ni. 3.33-34) pakāsītamattaṃ attano cittaṃ mattahatthino aṅkusaṃ katvā. **Jaṇṇukehi caṅkamati** “nisinne niddāya avasaro hotī”ti. **Byākaritvā**ti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ ussāhaṃ janento aṇṇaṃ byākaritvā. **Bhāsīanti** vacanaṃ. Kassa pana tanti āha **“buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino”**ti. **Na tumhākanti-**ādi tassa pavatti-ākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento **“aniccā vatā”**ti gāthaṃ āhari. Tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasaṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. **Upapattīti** devūpapatti. **Punapākatikāva aho**si sakkabhāveneva upapannattā. **Subrahmā**ti evaṃ nāmo. Accharānaṃ nirayūpapattim disvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha **“niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ”**ti-ādi. Tattha **utrastanti** santastaṃ bhītaṃ. **Ubbiganti** saṃviggāṃ. **Utrastanti** vā saṃviggāṃ. **Ubbiganti** bhayavasena saha kāyena saṅcalitaṃ. **Anuppannesū**ti anāgatesu. **Kicchēsū**ti dukkhesu. Nimittatthe bhummaṃ vacanaṃ, bhāvīdukkhapavattinimittanti attho. **Uppatitesū**ti uppannesu kicchēsūti yojanā, tadā attano parivārasa uppannadukkhanimittanti adhippāyo.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggatoti attho. **Aññatrā**ti ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, tasmā bodhiṃ ṭhapetvāti attho. Esa nayo sesesupi. **Tapasā**ti tapokammato. Tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ dhutaṅgasevanādisallekhapaṭipadaṃ dasseti. **Indriyasamvarā**ti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇato. Etena satisaṃvarasīsenā sabbampi saṃvarasīlaṃ, lakkaṇaḡhāraṇayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṃ dasseti. **Sabbanissaggā**ti sabbupadhinissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissatṭhesu kammavattāṃ vipākavattāṇa nissatṭhameva hotīti. **Sotthinti** khemaṃ anupaddavataṃ.

Nāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā nāyati paṭivijjhīyati etenāti **nāyo,** ariyamaggoti āha **“nāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”**ti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0335) **Taṇhāvānavirahitattā**ti taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṃ, kammaṇā vā phalaṃ, sattehi vā dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti vānanti vuccati. Tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na

vā etasmim̐ adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṃ**, asaṅkhatā dhātu. Parapaccayena vinā paccakkhakaraṇaṃ sacchikiriyaṃ āha **“attapaccakkhatāyā”**ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggaṇṇe nevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya **“tatha kiñcāpī”**ti-ādi vuttaṃ. **Sāsanayuttikovideti** saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. **Taṃ taṃ atthaṃ ñāpeti** ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavittthārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvīlāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ tamatthaṃ ñāpeti. **Taṃ taṃ pākaṇaṃ katvā dassentoti** atthāpattiṃ agaṇento taṃ taṃ atthaṃ pākaṇaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddhā atthāpattiñāpakādisā dhanīyavacanāti. **Samvattatīti** jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamamukheneva cittavisuddhiyā ijjanato, tasmā āha **“sokaparidevānaṃ samatikkamena hoti”**ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi puṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ **“sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamenā”**ti. **Ñāyassāti** aggamaggassa tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiriyaḥ hisamayasaḥ bhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyaḥ hisamayahetuko viya vutto **“ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyaṃ”**ti. Phalaññena vā paccakkhakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ **“nibbānassa sacchikiriyaṃ”**ti. Sampadānavacanañcetaṃ datṭhabbari.

Vaṇṇabhaṇananti pasamsāvacanaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthā akāsiyevāti dassento **“yatheva hī”**ti-ādimāha. Tattha-ādimhi kalyāṇaṃ, ādi vā kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiyaṃ **sātthaṃ**. Byañjanasampattiyaṃ **sabyañjanaṃ**. Sīlādipañcadhammakhandhapāripūrito upanetabbassa abhāvā ca **kevalaparipuṇṇaṃ**. Nirupakkilesato apanetabbassa abhāvā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0336) ca **parisuddhaṃ**. Setṭhacariyabhāvato sāsana **brahmacariyaṃ maggabrahmacariyaṇca** vo **pakāsessāmīti** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.147) vuttanayena veditabbo. **Ariyavaṃsāti** ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveṇiyo. **Aggaññāti** “aggā”ti jānitabbā sabbavaṃsehi setṭhabhāvato. **Rattaññāti** “cīrattā”ti jānitabbā. **Vaṃsaññāti** “buddhādīnaṃ vaṃsā”ti jānitabbā. **Porāṇāti** purāṇā anadhunātanattā. **Asaṃkiṇṇāti** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṃkiṇṇapubbāti** “kiṃ imehī”ti ariyehi na apanītapubbā. **Na saṃkiyaṇtīti** idānīpi tehi na apanīyanti. **Na saṃkiyissanti** anāgatepi tehi na apanīyissanti. **Appaṭikuṭṭhā ...pe... viññūhīti** ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi apaccakkhatā aninditā, arahitāti attho. **Visuddhiyāti-ādīhīti** visuddhi-ādidīpanehi. **Padehīti** vākyehi, visuddhi-atthātādibhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi.

Upaddaveti anatto. **Visuddhīti** visujjhanaṃ saṃkilesappahānaṃ. Vācuggatacaraṇaṃ **uggaho**. **Pariyāpuṇaṇaṃ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapaṇaṃ **dhāraṇaṃ**. Parivattanaṃ **vācanaṃ**. **Gandhārakoti** gandhāradese uppanno. **Pahontīti** sakkonti aniyānamaggāti micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. Suvannanti kūṭasuvannampi vuccati. **Paṇīti** kācamaṇīpi. **Muttāti** veḷujāpi. **Pavāḷanti** pallavopi vuccatīti **rattajambunadā**dīpadehi te visesitā.

Na tato heṭṭhāti (saṁ. ni. 1. 2.5.367 dī. ni. 1. 2.373) idhāhippetakāyādīnaṁ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visum vipallāsavattthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavattthūnaṁ anīṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ, pañcamassa pana vipallāsavattthuno abhāvā **“na uddhan”**ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṁ, na idha pāliyaṁ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassananti. **Ādisu hi satigocaroti** ettha **ādi**-saddena “phassasamudayā vedanānaṁ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṁ samudayo”ti satipaṭṭhānāti vuttānaṁ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0337) satigocarānaṁ pakāsake suttapadesa saṅgaṇhāti. Evaṁ paṭisambhidāpāliyaṁ (paṭi. ma. 3.34) avasesapālippadesadassanatto **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā patiṭṭhātabbatṭhānaṁ. Dānādīni satiyā karontassa rūpādīni kasiṇādīni ca satiyā ṭhānaṁ hontīti taṁnivāraṇatthamāha **“padhānaṁ ṭhānaṁ”**ti. Pa-saddo hi idha “paṇītā dhammā”ti-ādisu (dha. sa. 14tikamātikā) viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṁ sabbasattaseṭṭhaṁ sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmiṁ saḷāyatanavibhaṅgasutte (ma. ni. 3.311). Suttekaḍḍesaṇa hi suttam dasseti. Tattha hi—

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo ...pe... maraḥatīti iti kho panetaṁ vuttaṁ, kiñcetaṁ paṭicca vuttaṁ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakaṇaṁ dhammaṁ deseti anukampako hitesī anukampaṁ upādāya “idaṁ vo hitāya idaṁ vo sukhāyā”ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṁ odahanti, na aññā cittaṁ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇaṁ paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ, bhikkhave, paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ, yadariyo ...pe... arahati.

Puna caparaṁ, bhikkhave, satthā ...pe... idaṁ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti ...pe... vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti ...pe... na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamaṇo hoti, na ca anattamaṇaṁ paṭisaṁvedeti, na ceva attamaṇo hoti, na ca attamaṇaṁ paṭisaṁvedeti. Anattamaṇaṇa attamaṇaṇa tadubhayaṁ abhinivajjetvā upekkhato viharati sato sampajāno. Idaṁ vuccati, bhikkhave, dutiyaṁ satipaṭṭhānaṁ ...pe... arahati.

Puna caparaṁ ...pe... sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti ...pe... vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamaṇo ceva hoti, attamaṇaṇa paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0338) Idaṁ vuccati, bhikkhave, tatiyaṁ satipaṭṭhānaṁ ...pe... arahatī”ti (ma. ni. 3.311)—

Evaṁ paṭighānunaṇyehi anavassutā, niccaṁ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā “satipaṭṭhānaṁ”ti vuttā. Buddhānaṁyeva hi niccaṁ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṁ. **Pa**-saddo ārambhaṁ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha **“pavattayitabbatoti attho”**ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṁ** paṭṭhapetabbaṁ **satipaṭṭhānaṁ**. Ana-saddo hi bahulavacanena kammaṭṭhopi hotīti.

Tathāssa kattu-atthopi labbhaṭīti **“patiṭṭhāṭīti paṭṭhānaṁ”**ti vuttaṁ. Tattha **pa**-saddo bhūsatthavisiṭṭhaṁ pakkhandhanaṁ dīpetīti **“okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho”**ti āha. Puna bhāvatthaṁ sati-saddaṁ paṭṭhāna-saddaṇa vaṇṇento **“atha vā”**ti-ādimāha. Tena

purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca katthu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa cirabhāsita ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ, idaṃ **idha** imasmiṃ suttapadesa adhippetāṃ.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā **“satipaṭṭhānā”**ti bahuvacananti āha **“satibahuttā”**ti-ādi. Yadi bahukā etā satiyō, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. **Maggaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati **“vuttañcetan”**ti. Tattha **catassopi cetāti** kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyō. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanena visum visum pavattitvā maggakkhaṇe sakimyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti. Catubbidhakiccasāadhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satīti** maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena ārammaṇabhedena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0339) catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sativijjamānattā. **Vacanānusandhinā** “ekāyano ayan”ti-ādikā desanā **sānusandhikāva**, na ananusandhikāti adhippāyō. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ **“mārasenappamaddanan”**ti suttapadaṃ (saṃ. ni. 5.224) ānetvā **“yathā”**ti-ādinā nidassanaṃ saṃsandeti. **Tasmāti**-ādi nigamanaṃ.

Visesato kāyo ca vedanā ca assāḍassakāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvatthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesāṃ “visuddhimaggo”ti vuttāni tathā “niccaṃ attā”ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena saññāphassādivasena nīvaraṇādivasena ca nātipabbheda-atippabhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesāṃ tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṃ catunnampi taṇhādiṭṭhiyā vatthubhāve yo yassa sātisaṃpaccayo, taṇḍassanattaṃ visesaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbāṃ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjivā vuṭṭhāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ. **“Oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato”**ti. Vipassanāyānikassa pana sukhome citte dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṃ mandatikkhapaññāvipassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā vuttā.

Tesaṃ tatthāti ettha tattha-saddassa “pahānatthan”ti etena yojanā. Parato **tesaṃ tatthāti** etthāpi esevanayo. Pañca kāmagaṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaḡgaṇavasena bhavassādo hoti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanagaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhoghassa dukkarattā dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesāṃ pahānatthaṃ **cattārova vuttā**.

Yadaggena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0340) ca kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārādukkhabhūtā vedanā visesena byāpādaḡyaganthassa

vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhīti-ādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu, nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu, sukhavedanāssādavasena paralokanirapekkho “natthi dinnan”ti-ādikaṃ parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu santatighanagahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu. Ye panettha avuttā, tesaṃ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo. Tathā hi oghesu vuttanayā eva yogāsave supi yojanā atthato abhinnattā. Tathā paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāya vuttanayā eva kāyacittadhammānaṃ itarūpādānavatthutā yojanā, tathā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāya vuttanayā eva kāyavedanānaṃ chandadosāgati vatthutā yojanā vā.

“Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo, (saṃ. ni. 5.408) saṅkhārapaccayā viññānaṃ, viññānapaccayā nāmarūpan”ti (ma. ni. 3.126 udā. 1 vibha. 225) vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāhārapphassamanosañcetanāviññānāhārā kāyādi parijānanena pariññātā hontīti āha **“catubbidhāhārāpariññatthan”**ti **pakaraṇanayoti nettipakaraṇavasena** suttantaṃvaṇṇanāyayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ kusalādidhammānaṃ upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo **ekattasamosaraṇaṃ**. Etadeva hi dassetuṃ **“yathā hī”**ti-ādi vuttaṃ. Ekanibbānapavesahetubhūtā vā samānatā eko satipaṭṭhānassa bhāvo ekattaṃ, tattha samosaraṇaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0341) taṃsabhāgatā **ekattasamosaraṇaṃ**. Ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ **“yathā hī”**ti-ādimāha. Etasmiṃ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇatthena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṃ visuṃ. **Saraṇavasenā**ti vā “gamanavasenā”ti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā satisaddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti satisaddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti. **Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā**ti idaṃ upari pāliyaṃ (ma. ni. 1.107) āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesaṃ pana antarabhedavasena tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva. Catūsu disāsu utṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditamāsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

“Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye”ti-ādivacanato (dī. ni. 3.80 saṃ. ni. 5.372) bhikkhugocarā ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādi paṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā “kāyānupassī viharatī”ti-ādinā bhikkhuṃ dasseti, bhikkhumhi taṃ niyamatoti āha **“paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato”**ti. Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanasampaṭiggāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo**.

Samam careyyāti kāyādivisamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samam careyya. Rāgādivūpasamena **santo**. Indriyadamena **danto**. Catumagganiyāmena **niyato**. Setṭhacaritāya **brahmacārī**. Kāyadaṇḍādi-oropana **nidhāya daṇḍam**. Ariyabhāve titho **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **brāhmaṇo samaṇo bhikkhū**ti veditabbo.

“Ayañceva kāyo bahiddho ca nāmarūpan”ti-ādīsu (dī. ni. 1. 2.373) khandhapañcakam,
“sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti-ādīsu (ma. ni. 1.271 287 pārā. 11) nāmakāyo kāyoti vuccatīti
tato visesanattham **“kāyeti rūpakāye”**ti āha.

Asammissatoti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0342) “vedanādayopi ettha sitā ettha
paṭibaddhā”ti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho.
Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa samudāyupādānatāya ca asubhākārassa “kāye”ti
ekavacanam, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittam cittabhāvasāmaññena
ekajjam gahetvā “cittē”ti ekavacanam, vedanā pana sukhādivibhedabhinnā visum visum
anupassitabbatī dassentena “vedanāsū”ti bahuvacanena vuttā, tattheva ca niddeso pavattito,
dhammā ca paropaṇṇāsabhedā anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi
bahuvacanavaseneva vuttā. Avayavīgāha-samaññātidhāvana-sārādānābhinivesanisedhanattham
kāyam aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādihi, kesādike ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhujjanto **“tathā
na kāye”**ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāham na karonti,
nagaram nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanam siyāti
itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanam vuttam. Aṅgapaccasamūho,
kesalomādisamūho bhūtopādāyasamūho ca yathāvuttasamūhe tabbinimutto kāyopi nāma koci
natthi, pageva itthi-ādayoti āha **“kāyo vā ...pe... dissatī”**ti. **Koci dhammoti** iminā sattajīvādim
paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeveva paṭikkhattoti. Yadi evam katham
kāyādisamaññābhidhānānti-āha **“yathāvutta ...pe... karontī”**ti.

Yam passati itthim purisam vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanam natthīti?
Saccametam, “itthim passāmi, purisam passāmi”ti pana pavattasamāññāya vasena “yam passatī”ti
vuttam. Micchādassanena vā diṭṭhiyā **yam passati, na tam diṭṭham, tam** rūpāyatanam na hotīti
attho viparīttaggāhasena micchāparikappitarūpattā. Atha vā tam
kesādivbhūtopādāyasamūhasaṅkhātam diṭṭham na hoti acakkhuvīññānaviññeyyattā, diṭṭham vā tam
na hoti. **Yam diṭṭham tam na passatī**ti yam rūpāyatanam kesādivbhūtopādāyasamūhasaṅkhātam
diṭṭham, tam paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassam bajjhateti** imam attabhāvam
yathābhūtam paññācakkhunā apassanto “etam mama, esohamasmi, eso me atto”ti
kilesabandhanena bajjhati.

Na (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0343) **aññadhammānupassī**ti na aññasabhāvānupassī,
asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **Kim vuttam hotīti**-ādinā tamevattham pākātam karoti.
Pathavīkāyanti kesādikotthāsapathavim dhammasamūhattā “kāyo”ti vadati,
lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedam sakalasārāgataṃ pubbāpariyabhāvena ca
pavattamānam samūhavasena gahetvā “kāyo”ti vadati. **Āpokāyanti**-ādīsopi eseveva nayo.

Evam gahetabbassati “aham mām”ti evam attattaniyabhāvena andhabālehi
gahetabbassa. Idāni sattannam anupassanākārānampi vasena kāyānupassanam dassetum
“apicā”ti-ādi āradham. Tattha **aniccato anupassatī**ti catusamutṭhānikakāyam “aniccam”ti
anupassati, evam passanto evam cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati. Tathābhūtassa cassa
niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttam **“no niccato”**ti tathāhesa “niccasaññam pajahatī”ti (paṭi.
ma. 3.35) vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī”ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena
nivattitamattham dassetum **“no niccato”**ti vuttam. Na cettha dukkhato

anupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyogīnivattanaparattā eva-kārassa, uparidesanāruḷhattā ca tāsāṃ.

Dukkhatō anupassatīti-ādīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viśeso— aniccassa dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā **anattato anupassati**. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, taṃ anabhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ **“nibbindati no nandati, virajjati no rajjati”**ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti no samudeti**, samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati no ādiyati**. Ayañhi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā”ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0344) tathābhūto ca nibbattanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ **“paṭinissajjati no ādiyati”**ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **“so taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati”**ti. Tattha **niccasaññanti** “saṅkhārā niccā”ti evaṃ pavattaviparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsenā vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayemeva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavīhāro vuttoti āha **“iriyati”**ti iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **“tisu bhavesū”**ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātāpa-saddo pana vīriyeyeva niruḷhoti vuttaṃ **“vīriyassetam nāman”**ti. Atha vā paṭipakkhapahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisaṃyā tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamīkāro pasamsāya, atisaṃyassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmāñca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari viśesāvahabhāvena pavattiyā sayāṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha **“na hī”**ti-ādi. **Sabbatthikanti** sabbattha bhavaṃ sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne uddhate ca bhāvetabbā bojjaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Satiyā laddhūpakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati**. **Antosaṅkhepo** anto olīyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggaheti** ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo**, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvutta-upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ **“muṭṭhassati ...pe... asamattho** (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0345) **hoti”**ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggaheṣu ca asamatthabhāvena **assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttā dhammā vīriyādayo aṅganti āha **“sampayogaṅgañcassa dassetvā”**ti. Aṅga-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo, satiggaṇeṇeva cettha samādhissati gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ hoti, nibbānādhigamo vā,

na ca kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅanti** “vivicca kāmehi”ti-ādīsu (dī. ni. 1.226 ma. ni. 1.271 287 saṃ. ni. 2.152 a. ni. 4.123 pārā. 11) viya pahātabbaṅgaṃ dassetuṃ. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento **“tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā”**ti āha. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā **“atthuddhāranayenetaṃ vuttan”**ti vuttaṃ.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ **“visesenā”**ti āha. Atha vā “vineyya nīvaraṇāni”ti avatvā abhiijhādomanassavacanassa payojaṇaṃ dassento **“visesenā”**ti-ādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhādīnaṃ pahānaṃ dassanaṃ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassāti** rūpa-bala-yobbanārogyādi-sarīrasampadā-nimittassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** veditabbo. **Kāyabhāvanāyāti** kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha “kāyabhāvanā”ti adhippetā. **Tenāti** anurodhādippahānavacanena. **Yogānubhāvo** hīti-ādi vuttassevatthassa pākāṭakaraṇaṃ.

Satisampajaññenāti atisampajaññaggahaṇena. **Sabbatthikakammaṭṭhānanti** buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ “sabbatthikakammaṭṭhānaṃ”ti vuccati atisampajaññabalena avicchinna tassa pariharitabbattā, **satīyā vā samatho vutto** tassā samāddhikkhandhena saṅgahitattā.

Tenāti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0346) saddatthaṃ anādiyivā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena saha. **Aṭṭhakathānayoti** saddatthassapi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanāyayo. **Yathā saṃsandati**ti yathā atthato adhippāyato ca avilomento aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ veditabbo.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissato vavatthānadassanatthaṃ ghanavinibbhogādīdassanatthañca dutiyavedanāgahaṇaṃ. Tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassīyevāti vedanāsaṅkhāte vatthusmiṃ vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā “yasmim samaye sukhā vedanā, na tasmim samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā. Yasmim vā pana samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmim samaye itarā vedanā”ti vedanābhāvasāmaññe aṭṭhatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti. Tena tāsāṃ khaṇamattāvattānānadassanena aniccatāya tato eva dukkhatāya anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitaṃ hoti. **Ghanavinibbhogādīti ādi**-saddena ayampi attho veditabbo. Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kim vuttaṃ hoti— yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakabubbūlake maṇi-ākārānupassī hoti, na evamaṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmim manuññākārānupassī, atha kho khaṇabhaṅguratāya avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇatāya ca anicca-anatta-asubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhatāya saṅkhāradukkhatāya ca visesato dukkhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ cittadhammesupi yathārahaṃ puna vacane payojaṇaṃ vattabbaṃ. **“Kevalaṃ panidhā”**ti-ādinā

idha ‘ettakaṃ veditabban’ti veditabbaparicchedaṃ dasseti. **Esa nayoti** iminā yathā cittaṃ dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto “citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī”ti veditabboti imamatthaṃ atidisati.

Yo (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0347) sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhavedanaṃ vipariṇāmadukkhataya “dukkan”ti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallatoti** dukkhavedanaṃ pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhāni viya anolārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikatoniccapaṭikkhepato ca “aniccaṃ”ti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekaṃsena paribhūtaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipiti saṅkhāradukkhataya dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ dukkhasminti** sabbaṃ taṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ pariyāpannaṃ vadāmi saṅkhāradukkhātānativattanato. **Sukhadukkhato** **cāti** sukhādīnaṃ **ṭhitivipariṇāmaññānasukhatāya** vipariṇāmaṭṭhiti-aññānadukkhataya ca vuttattā tissopi sukhato, tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho.

Rūpādi-**ārammaṇa**chandādi-**adhipati**-ñāṇādi-**sahajāta**-kāmaṇāvacarādi-**bhūmi**nānattabhedānaṃ kusalākusala-taṃvipākakiriya-nānattādibhedānaṃ, ādi-saddena saṅkhārikāsaṅkhārikasa-vatthukāvattukādi-nānattabhedānaṃ vassenāti yojetabbaṃ. **Suññatadhammassāti** “dhammā hontī”ti-ādinā (dha. sa. 121) suññatavāre āgatasuññatasabhāvassa vasena. **“Kāmañcetthā”**ti-ādinā pubbe pahīnattā puna pahānaṃ na vattabbanti codanaṃ dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnameva hotīti viṣuṃ viṣuṃ na vattabbanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnaṃ na vedanādīsu pahīnaṃ hoti yadipi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhijjhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānaṃ vattabbamevāti. **Ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotīti** maggasatipaṭṭhānabhāvanāya, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ. “Pañcapi khandhā loko”ti hi vibhaṅge (vibha. 362 364 366 373) catūsipi ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāraṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Kāyānupassanāvaṇṇanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā

107. Bāhirakesupi (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0348) ito ekadesassa sambhavato sabbappakāraggahaṇaṃ kataṃ **“sabbappakārakāyānupassanānibbatakkassā”**ti. Tena ye ime ānāpānappabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhataṇṇādi-anupassanā pakārā, tathā **kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.154) vuttā

kesādivaṇṇasaṇṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbe pi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṃyeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṃ **“sabbappakārā ...pe... paṭisedhano cā”**ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhanoti** sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano. Etena “idha, bhikkhave”ti ettha idha-saddo antogadha-evasaddatthoti dasseti Santi hi ekapadānipi sāvadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho”ti (dī. ni. 1. 2.374). Tenāha **“idheva samaṇo”**ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādāti** paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ **“imassa hī”**ti-ādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapāṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādi ke paṭicca uppajjanaka-assādo **rūpārammaṇādiraso**. Pubbe **āciṇṇārammaṇanti** pabbajjāto pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitarammaṇaṃ.

Nibandheyyāti bandheyya. **Satiyāti** sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. Daḷhanti thiraṃ, yathā satokāriṣṣa upacārappanābhedo samādhī ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccekabuddhānaṃ, buddhasāvakaṇāṇaṃ visesādhigamassa, aññena kammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0349) diṭṭhadhammasukhavihāraṇa ca padaṭṭhānabhūtaṃ. **Vatthuvijjācariyo viya bhagavā** yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisaṇato. **Bhikkhu dīpisadiso** araṇṇe ekākī viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasādhanaṇato. **Phalamuttamanti** sāmāññaphalaṃ sandhāyāha. **Parakkamajavayoggabhūminti** bhāvanussāhajavassa yoggakarāṇabhūmibhūtaṃ.

Assāsapassāsānaṃ vasena sikkhatoti assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānana-sabbakāyapaṭisaṃvedana-olārikoḷārikapaṭippassambhanavasena bhāvanānuyogaṃ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitteti** assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse pariggaṇhāti** rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko”ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthīti** visuddhadiṭṭhi “tayidaṃ dhammamattaṃ na ahetukaṃ, nāpi issarādivisaṃahetukaṃ, atha kho avijjādīhi eva sahetukan”ti addhattayepi kaṅkhāvitaraṇena **vitīṇakaṅkho** “yaṃ kiñci rūpaṃ”ti-ādinā (ma. ni. 1.361 ma. ni. 2.113 ma. ni. 3.86 a. ni. 4.181 paṭi. ma. 1.48) kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṃ āropetvā** udayabbayānupassanādivasena **vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena** maggaṭṭhāpāṭiyā.

Parassa vā assāsapassāsakāyeti idaṃ sammasanacāravasenāyaṃ pālī pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimittupattī eva natthīti. **Idaṃ ubhayaṃ na labbhatīti** “ajjhataṃ, bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaghaṭitaṃ ekato ārammaṇabhāvena na labbhati.

Samudeti etasmāti samudayo, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti samudayadhammo,

assāsapassāsānaṃ pavattihetukarajakāyādi. Tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī**. Taṃ pana samudayadhammaṃ upamāmukhena dassento **“yathā nāmā”**ti-ādimāha. Tattha **bhastanti** ruttim. **Gaggaraṇāḷinti** ukkāpanāḷim. **Teti** karajakāyādi. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī phalabhāvena, evaṃ tepi assāsapassāsakāyasambandhino hetubhāvenāti “samudayadhammā kāyasmin”ti vattabbataṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0350) labhantīti vuttaṃ **“samudaya ...pe... vuccatī”**ti. Pakativācī vā **dhamma**-saddo “jātidhammānaṃ”ti-ādīsu (ma. ni. 1.131 ma. ni. 3.373 paṭi. ma. 1.33) viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanapakatikānupassī **“samudayadhammānupassī”**ti vutto. Tenāha— “karajakāyañcā”ti-ādi. Evañca katvā **kāyasmin**ti bhumma vacanañca samatthitaṃ hoti. **Vayadhammānupassī**ti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hotu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādi-abhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha **“yathā bhastāyā”**ti-ādi. Ayaṃ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena pana upacārena vināyeva attho veditabbo. Ajjhatabhiddhānupassanā viya bhinnavattavisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha **“kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto”**ti.

Atthi kāyoti eva-saddo luttaniddiṭṭhoti **“kāyova atthī”**ti vatvā avadhāraṇena nivatthitaṃ dassento **“na satto”**ti-ādimāha. Tassattho— yo rūpādīsu sattavisattatāya paresaṇca sajjāpanatṭhena, satvagunayogato vā **“satto”**ti parehi parikappito. Tassa sattani kāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca **“puggalo”**ti. Thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti **“itthī”**ti. Puri pure bhāge seti pavattatīti **“puriso”**ti. Āhito ahaṃmāno etthāti **“attā”**ti, attano santakabhāvena **“attaniyaṃ”**ti. Paro na hotīti katvā **“ahan”**ti, mama santakanti katvā **“maman”**ti. Vuttappakāravanimutto aññoti katvā **“koci”**ti, tassa santakabhāvena **“kassaci”**ti parikappetabbo koci natthi, kevalaṃ kāyo eva atthīti attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evanti** “kāyova atthī”ti-ādinā vuttappakārena. **Ñāṇapamāṇatthāyāti** kāyānupassanāñāṇaparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyāti** kāyapariggāhikasatipavattaṃ satiparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “atthi kāyo”ti aparāparuppattivasena paccupatṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñāṇassa satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha **“satisampajaññānaṃ vaḍḍhatthāyā”**ti.

Imissā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0351) bhāvanāya taṇhādiṭṭhigāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ **“taṇhā ...pe... viharatī”**ti. Tathābhūto ca loke kiñci “ahan”ti vā “maman”ti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyya. Tenāha **“na ca kiñci”**ti-ādi. **Evampi**ti ettha **pi**-saddo hetṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento **“upari atthaṃ upādāyā”**ti āha. **“Evan”**ti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha **“iminā pana ...pe... dasseti”**ti. Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idhādhippetattā vuttaṃ **“sati dukkhasaccaṃ”**ti. Sā pana sati yasmiṃ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha **“tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā”**ti. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ, na pavattati etthāti vā **appavatti**. **Catusaccavasenāti** catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvāti** visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṃ upari netvāti attho. **Niyyānamukhanti** vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. **Iriyāpathavasenā**ti iriyanaṃ iriyā, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggoti iriyāpatho, gamanādisarīrāvattā. Gacchanto vā hi satto kāyena kattabbakiriyāṃ kareyya t̥hito vā nisinno vā nipanno vāti. Tesāṃ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparanti** puna ca aparāṃ, yathāvutta-ānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānaṃ kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. **Gacchanto vā**ti-ādi gamanādimattajānanassa gamanādigatavisesajānanassa ca sādharmaṇavacanāṃ. Tattha gamanādimattajānanāṃ idha nādhīpetāṃ, gamanādigatavisesajānanāṃ pana adhippetanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **“tattha kāmaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. **Sattūpaladdhinti** satto atthīti upaladdhiṃ sattaggāhaṃ **na jahati** na pariccajati “ahaṃ gacchāmi, mama gamanaṃ”ti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṃ** “atthi attā kārako vedako”ti evaṃ pavattaṃ viparītasāññaṃ na **ugghāṭeti** (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0352) nāpaneti apaṭipakkhabhāvato, ananabrūhanato vā. Evaṃ bhūtassa cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha **“kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hotī”**ti. **Imassa panā**ti-ādisukkapakkhassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ **“idaṃ hī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ko gacchatī**ti gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭha-attapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamananti** akattutāvisiṭṭha-attaggāhapaṭikkhepatthā. **Kimkāraṇā**ti pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā “gamananti attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehi”ti evamādigamanakāraṇapaṭikkhepanato. Tenāha **“tatthā”**ti-ādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ **“cittakiriyavāyodhātuvipphārenā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti **cittakiriyavāyodhātuvipphāro**, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggaṇaṇa cetanāvaciññattibhedāṃ cittakiriyāṃ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattim vibhāveti. **“Gacchati”**ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchati”ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ **“tasmā”**ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** gantukāmatāvasena pavattacittaṃ. **Vāyaṃ janetī**ti vāyodhātu-adhikaṃ rūpakalāpaṃ janeti, adhikatā cettha sāmattiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitaṃ sahaṇātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha **“vāyo viññattim janetī”**ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti, yathāvutta-adhikabhāveneva ca vāyogahaṇaṃ, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyā upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinihāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo “abhikkamo”ti vuccati.

“Eseva nayo”ti atidesavasena saṅkhepato vatvā tamevatthaṃ vivarituṃ **“tatrāpi**

hi”ti-ādi vuttam. **Koṭito paṭṭhāyā**ti heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya. **Ussitabhāvoti** ubbiddhabhāvo.

Evam (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0353) **pajānatoti** evam cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādibhāvo hotīti pajānato tassa evam pajānanāya nicchayagamanattham **“evam hoti”**ti vicāraṇā **vuccati** loke yathābhūtam ajānantehi micchābhinivesavasena, lokavohārasasena vā. **Atthi panāti** attano eva vīmaṇsanavasena pucchāvacaṇam. **Natthīti** nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacaṇam. **Yathā panāti**-ādi tassevatthassa upamāya vibhāvanam.

Nāvā mālutavegenāti yathā acetanā nāvā vātavegena desantaram **yāti, yathā** ca acetano **tejanam** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaram **yāti**, tathā acetano **kāyo vātāhato** yathāvuttavāyunā nīto desantaram **yāti**ti evam upamāsaṁsandanam veditabham. Sace pana koci vadeyya “yathā nāvāya tejanassa ca pellakassa purisassa vasena desantaragamanam, evam kāyassāpī”ti, hotu, evam icchitovāyamatto. Yathā hi nāvā tejanānam saṁhatalakkhaṇasewa purisassa vasena gamanam, na asaṁhatalakkhaṇassa, evam kāyassāpīti kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva paṭiṭṭham labhati, na purisavādo. Tenāha **“yantom suttavasena”**ti-ādi.

Tattha **payuttanti** heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena payojitam. **Ṭhātīti** tiṭṭhati. **Etthāti** imasmim loke. **Vinā hetupaccayeti** gantukāmatācitta-taṁsamutṭhāna-vāyodhātu-ādi hetupaccayehi vinā. **Tiṭṭheti** tiṭṭheyya. **Vajeti** vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kim**-saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārato nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacananti** sabbesam catunnampi iriyāpathānam saṅgaṇhanavacaṇam, pubbe visum visum iriyāpathānam vuttattā idam tesam ekajjham gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyam padhānam appadhānaṇca iriyāpatham anunipphādam katvā dassetuṁ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnam nayānam viseso veditabbo. **Ṭhitoti** pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0354) iriyāpathavato kāyasewa pariggaṇhanam tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttam **“iriyāpathapariggahaṇena kāye kāyānupassī viharati”**ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭā. Esa nayo sesavāresupī. **Ādināti** ettha **ādi**-saddena yathā “taṇhāsamudayā kammāsamudayā āhārasamudayā”ti nibbatilakkhaṇam passantopi rūpakkhandhassa udayam passatīti ime cattāro āhārā saṅgayhanti, evam “avijjānirodhā rūpanirodhā”ti-ādayopi pañca ākārā saṅgahitāti daṭṭhabbo. Sesam vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

109. **Catusampajaññavasenā**ti (dī. ni. tī. 1.284 saṃ. ni. 5.368 dī. ni. abhi. tī. 2.214) samantato pakārehi, pakatṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo **sampajaññaṃ**, tathāpavattaṃ nāṇaṃ. Cattāri sampajaññāni samāhaṇāni **catusampajaññaṃ**, tassa vasena. Abhikkamaṃ **abhikkantanti** āha “**abhikkantaṃ vuccati gamanan**”ti. Tathā paṭikkamaṃ **paṭikkantanti** āha “**paṭikkantaṃ vuccati nivattanan**”ti. **Nivattananti** ca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamaṇaṃ gamanameva. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyaṃ upanento.

Sammā pajānaṃ sampajānaṃ, tena attanā kātabbassa karaṇasīlo **sampajānakārī**ti āha “**sampajaññaṃ sabbakiccakarī**”ti. Sampajānasaddassa sampajaññapariyāyatā pubbe vuttāyeva. **Sampajaññaṃ karotevā**ti abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva. Sampajānassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**. Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena saha atthena pavattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano upakārāvahassa hitassa sampajānaṃ **sappāyasampajaññaṃ** abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānaṃ gocare **sampajaññaṃ gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhameva **sampajaññaṃ asammohasampajaññaṃ**. **Pariggaṇhitvā**ti paṭisaṅkhāya.

Tasminti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0355) sātthakasampajaññavasena pariggahita-atthe. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetāṃ gamaṇaṃ, taṃ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ “**cetiyaḍassanaṃ tāvā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammapaṭimāyo viya. **Asamapekkhanaṃ** gehasita-aññānupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhaṃ puthujjanassā”ti-ādi (ma. ni. 3.308). Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**, visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha “**dve kathā nāma na kathitapubbā**”ti.

Evanti “sace panā”ti-ādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na “purisassa mātuḡāmāsubhaṇ”ti-ādikaṃ vuccamānaṃ. Yogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānanti vuccatīti āha “**kammaṭṭhānaṃ gocaraṇ**”ti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā. **Haratīti** kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatīti** āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamaṇā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti.

Sarīraparikamanti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre, dve tīṇi uñhāsanāni. Tenāha “**usumaṃ gāhāpento**”ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānaggeneva, kammaṭṭhānaṃ padhānaṃ katvā evāti attho. Tena “pattopi acetano”ti-ādinā (ma. ni. atṭha. 1.109) vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti

dasseti. “Paribhogacetiyo sarīracetiyaṃ garutaraṃ”ti katvā **“cetiyaṃ vanditvā”**ti pubbakālakiriyaṃ vuttaṃ. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 809 ma. ni. aṭṭha. 3.128 a. ni. aṭṭha. 1.1.275) “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā.

Janasaṅgahatthanti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0356) “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṃ. **Tasmāti.** Yasmā “dhammakathā nāma kathetabbāyevā”ti **aṭṭhakathācariyā** vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Anumodanaṃ katvāti** etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti ānetvā sambandho. **Sampattaparicchedenevāti** “paricito aparicito”ti-ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyāva. **Bhayeti** paracakkādhaye.

Kammajatejoti gahaṇim sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthim** **nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti** yāgyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanavacanametam, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā avicchedo, evametassāpīti.

Nikkhattadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavatthāni bhinditvā.** “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti (dī. ni. 3.320 ma. ni. 1.186) evaṃ vutta **pañcavidhacetokhilavinibandhacitto.** **Caritvāti** pavattitvā.

Attakāmāti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitaṃ, tannimittakaṇṇa sukhanti. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā attabhāvaṃ pariyaṇattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmenti icchantīti attakāmā. **Usabhaṃ** nāma vīsatī yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya pāsāṇasaññāya, ettaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayoti** “ayaṃ bhikkhū”ti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvaḥ paribruhetī.

Bahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0357) satthupūjā, na āmisapūjā. **Ṭhānacaṅkamanamevāti** adhiṭṭhātabba-iriyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthim otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha **“vīthiyo sallakkhetvā”**ti. Yaṃ sandhāya vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti, taṃ dassetuṃ **“tattha cā”**ti-ādi vuttaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupī. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampannā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni sataṣaṣaṇṇa tajaṃ puññaṇaṇṇasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasataṣaṣaṇṇa, mahāsāvakānaṃ kappasataṣaṣaṇṇameva, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayaṃ vuttaṃ nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dāruṇīyoti** bahi visaye sañjātaṃ vaddhatāya bāhiyo, dāruṇīyoti ca samaññāto. So hi āyasmā –

“Tasmā tiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute... mute... viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti. Yato kho te, bāhiya, diṭṭhe

diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute... mute... viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ, bāhiya, na tena. Yato tvaṃ, bāhiya, na tena, tato tvaṃ, bāhiya, na tattha. Yato tvaṃ, bāhiya, na tattha, tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarena, esevanto dukkhassā”ti (udā. 10)– ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi.

Tanti asammuyhanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākārena veditabbaṃ. **Attā abhikkamatī** iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, ahaṃ **abhikkamāmī**ti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti. **“Tathā asammuyhanto”**ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0358) yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **“abhikkamāmī”**ti-ādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento **“ekeka ...pe... balavatiyo”**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiaraṇānaṃ paccayo. Tiriyaṅatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiaraṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento **“tathā atiharaṇavītiaraṇesū”**ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātu-vāyodhātu-bhāvamattaṃ sandhāya **tathā-saddaggahaṇaṃ**. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ**, ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ** khāṇu-ādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vītiaraṇaṃ**, yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vītiaraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento āha **“vossajjane ...pe... balavatiyo”**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanaṃ sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttaṃ **“tathā sannikkhepanasannirumbhanesū”**ti. **Tatthāti** tasmim abhikkamane, tesu vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca **atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0359) desantaraṣaṅkamaṇaṃ atthi. **Pabbaṃ pabbanti**-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya vuttaṃ, taṃ sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca baddhadhuradhārāsamāgamatopi sīghatara. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanaṃ bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattānaṃ **“paṭapaṭāyantaṃ”**ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkaṇe

uppannam. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti-ādivacanehi (vibha. aṭṭha. 26) virodho siyā, tathā “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”ti evamādiṇīyā (a. ni. 1.48). Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāvento eva uppajjantīti tesāṃ taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesāṃ pakāsetabbabhāvanivatti soḷasahi cittehi hotīti taṃkhaṇāyukatā tesāṃ icchitā, lahuviññāṇavisayasaṅgatiṃ mattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatiṃ mattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā, nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādiṇīyapaccayabhāveneva nirujjhatīti tato laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesāṃ antaro labbheyyāti notī āha **“avīcimanusambandho”**ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevetanti avisesavīdu maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya vattati.

Abhimukhaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0360) **lokitāṃ ālokitanti** āha **“puratopekkhanaṃ”**ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitāṃ, tasmā tadānugataṃ vidisālokanāṃ vilokanti āha **“vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ”**ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitaṃ, ullokaharaṇādīsu ullokitaṃ, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokitaṃ siyā sambhavoti āha **“iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā”**ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle eva “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggaṇhissāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasāṃvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando”ti (a. ni. 1.235) etadagge ṭhapesi.

Sāthakatā ca sappāyatā ca ālokitavilokitaṃ **veditabbā. Tasmāti** “kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvato”ti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbāṃ,** khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ **“abbhantare”**ti-ādi vuttaṃ.

“Paṭhamajavanepi ...pe... na hotī”ti idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṃ “itthī puriso”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavotṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavotṭhabbanavasena itṭhe itthirūpādimhi lobho, anitṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārājavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbāṃ

bhavaṅgādi, evaṃ manodvārajanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajanasseva apubbabhāvavasena ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesūti** heṭṭhimassa uparimassa (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0361) ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha. **Tanti** javanaṃ. Tassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayaparicchinnō tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etam asammohasampajaññaṃ. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi**. **Upanissayapaccayoti** idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametaṃ aññaṃañña-sampayutta-atthi-avigatādipaccayānampi labbhanato.

Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laṇananti** kampananti vadanti, līlākaraṇaṃ vā laṇanaṃ.

Uṇhapakatiko pariāhabahulo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvasasena uppannaṃ asappāyaṃ**. **Cīvarampi acetananti**-ādinā cīvarassa viya **“kāyopi acetano”**ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena **“abbhantare”**ti-ādinā vuttamevatthaṃ vibhāvento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha **“tasmā”**ti-ādi. **Catupañcagaṇṭhikāhatoti** āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhāravāyuna viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātunāva āsaye avatṭhānanti āha **“vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati”**ti. **Atiharatīti** yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatīti** tato yāva kucchi, tāva harati. **Atiharatīti** vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatīti** kucchigataṃ passato harati. **Parivattetīti** aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasamcunṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletīti** vāyu-ādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti alla-ādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātūti** ghaṇṇisaṅkhātā tejodhātu. Sā hi anto pavittthaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotīti** āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatīti** pariyesanajjhoharaṇajīṇṇajīṇṇatādīnaṃ āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānananipphādakoyeva hi (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0362) payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṃ** sammāpaṭipattiṃ **anvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanatoti** gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavatthito hutvā mariyādavasena aññaṃaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo**, āmāsayassa upari tiṭṭhanaṃ pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** ghaṇṇisaṅkhātēna kammajatejena avipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissandatoti** ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭṭi. 1.294) gahetabbo.

Aññe ca rogā kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussapariggahite ayutte

ṭhāne khetṭadevāyatanādike. Nissatṭhattā **neva attano** kassaci anissajjitattā jigucchanīyattā ca **na parassa. Udatumbatoti** veḷunāli-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Addhāna-iriyāpathā cirappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhima** bhikkhācaraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇika-iriyāpathā** vihāre aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0363) mahāsīvattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, idañcetha sampajāññavipassanācāravasena āgataṃ, tasmā vuttaṃ **“tayidaṃ mahāsīvattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmiṃ satipaṭṭhānabhutte adhippetan”**ti. **Sāmaññaphale** (dī. ni. 1.214 dī. ni. aṭṭha. 1.214 dī. ni. ṭī. 1.214) **pana sabbampi catubbidhaṃ sampajāññaṃ labbhati** yāvadeva sāmaññaphalavisesadassanaparattā tassā desanāya. **Satisampayuttassevāti** idaṃ yathā sampajāññakiccassa padhānatā, evaṃ satikiccassāpīti dassanatthaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanatthaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. **Etāni padānīti** sampajāññapadāni. **Vibhattānevāti** visuṃ vibhattāneva. Imināpi sampajāññassa viya satiyāpi padhānataṃyeva vibhāveti.

Aparo nayo— eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto nisīdanto sayanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, etthakena pana na pākataṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamanāṃ otarivā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭīyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkame pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā etthevaniruddhā”ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, utṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva utṭhahati, ayaṃ bhikkhu **gatādisu sampajānakārī** nāma hoti, evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti “ahaṃ mañce sayito”ti, mañco na jānāti “mayi kāyo sayito”ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti, evaṃ pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hotīti.

Kāyādikiriyānibbattanena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0364) tammayattā āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmīṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitaṃ sappāyakathaṃ kathentopi **bhāsīte sampajānakārī** nāma. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhave sampajānakārī** nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāma. Rūpadhammasseva pavatti-ākāravisesā abhikkamādayoti vuttaṃ **“rūpakkhandhasseva**

samudayo ca vayo ca niharitabbo”ti. Sesam vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaññanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaññanā

110. Paṭikūlamanasikāravasenāti (dī. ni. 1. 2.377) jigucchanīyatāya. Paṭikūlameva paṭikūlam yō paṭikūlasabhāvo paṭikūlākāro, tassa manasikaraṇavasena. Antarenapi hi bhāvavācīnam saddam bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkan”ti. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.182-183) vuttam, tasmā tattha taṃsamvaññanāyañca vuttanayena veditabbam. Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvaṇaṃ **putoḷi. Vibhūtākāro**ti paññattim samatikkamitvā asubhabbhāvassa upaṭṭhitākāro. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento **“evan”**ti vatvā tam kāraṇam sarūpato dassento **“kesādi-pariggahaṇenā”**ti āha.

Paṭikūlamanasikārapabbavaññanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaññanā

111. Dhātumanasikāravasenāti pathavīdhātu-ādikā catasso dhātuyo ārabha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro dhātukammaṭṭhānam catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnam ghātako. **Antevāsikoti** (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0365) kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī. **Ṭhita**-saddo “ṭhito vā”ti-ādīsu (dī. ni. 1.263 a. ni. 5.28) ṭhāna-saṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, **ṭhā**-saddassa vā gativinivatti-atthatāya aññattha ṭhapetvā gamanam sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha **“catunnam iriyāpathānam yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitan”**ti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasaṅkhātāya kāyikakiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho”ti vuccanti. **Yathāṭhitan**ti yathāpavattam. Yathāvuttaṭṭhānamevettha “paṇidhānam”ti adhippetanti āha **“yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitan”**ti. **Ṭhitan**ti vā kāyassa ṭhāna-saṅkhāta-iriyāpathasamāyogaparidīpanam. **Paṇihitan**ti tadañña-iriyāpathasamāyogaparidīpanam. **Ṭhitan**ti vā kāyasaṅkhātānam rūpadhammānam tasmim tasmim khaṇe sakiccavasena avatṭhānaparidīpanam. **Paṇihitan**ti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitam paṇihitan ti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā visum visum passati.

Idāni vuttamevattham bhāvatthavibhāvanavasena dasseturm **“yathā goghātakassā”**ti-ādi vuttam. Tattha **posentassā**ti maṁsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsattḥi-ādīhi saṁvaḍḍhentassa. **Vadhitam matanti** hiṁsitaṁ hutvā matam. **Matanti** ca matamattam. Tenevāha **“tāvadevā”**ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsanniviṭṭhāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāviyā, tesam taṁsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti **bilā** bhāgā va-kārassa ba-kāram, i-kārassa ī-kāram katvā. **Bilasoti** bilam bilam katvā. **Vibhajitvā**ti atṭhisāṅghāṭato maṁsam vivecetvā, tato vā vivecitamaṁsam bhāgaso katvā. Tenevāha **“maṁsasaññā pavattati”**ti. **Pabbajitassapi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakkicchanānam vinibbhujanam vivecanam. **Dhātuso paccavekkhatoti** ghanavinibbhogakaraṇena dhātum dhātum pathavī-ādiddhātum visum visum katvā paccavekkhantassa. **Sattasaññā**ti attānudiṭṭhivasena pavattā saññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0366) tadā antaradhānam yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvutta-opammatthena upameyyattho aññadatthu saṁsandati sameti. Tenevāha **“dhātuvaseneva cittam santiṭṭhati”**ti. **Dakkhoti** cheko taṁtaṁsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmim naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante atṭhimaṁsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana atṭhimmaṁsādi-avayavasamaññāti jānanako. **Catumahāpatho viya catu-iriyāpathoti** gāviyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.306) **vittharītā**, tasmā tattha **taṁsamvaṇṇanāyañca** (visuddhi. mahāṭī. 1.306) vuttanayeneva veditabbā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Sivathikāya apaviddha-uddhumātakādīpaṭisaṁyuttānam odhiso pavattānam kathānam tadabhidheyyānañca uddhumātakādi-asubhabhāgānam sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha **“sivathikapabbehi vibhajitun”**ti. **Uddham jīvitapariyādānāti** jīvitakkhayato uparī maraṇato param. **Samuggatenāti** utṭhitena. **Uddhumātattāti** uddham uddham dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṁ vimissitaṁ nīlam vinīlam, purimavaṇṇavipariṇāmaḥūtam vā nīlamvinīlam, vinīlameva **vinīlakanti** ka-kārena padavaḍḍhanamāha anattāntarato yathā “pītakam lohitakan”ti (dha. sa. 616). **Paṭikūlakattāti** jigucchanīyattā. **Kucchitam vinīlam vinīlakanti** kucchanattho vā ayam ka-kāroti dasseturm vuttam yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchatī”ti (dī. ni. 3.316 a. ni. 5.213 mahāva. 285). **Paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṅkādihi. **Vissandamānam pubbanti** vissavantam pubbam, tahaṁ tahaṁ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvanti** vissandamānapubbabhāvam.

So bhikkhūti yo “passeyya sarīram sivathikāya chaḍḍitan”ti vutto, so bhikkhu.

Upasamharati sadisatam. **Ayampi khoti**-ādi upasamharaṇākāradassanam (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0367) **Āyūti** rūpajīvitindriyam, arūpajīvitindriyam panettha viññāṇagatikameva. **Usmāti** kammajatejo. **Evaṃpūtikasabhāvoti** evaṃ ativiya pūtikasabhāvo, na āyu-ādīnam avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evaṃbhāvīti** āha “**evaṃ-uddhumātādibhedo bhavissatī**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppātetvā uppātetvā. **Sesāvesesamaṃsalohitayuttanti** sabbaso akhāditattā tahaṃ tahaṃ sesena appāvesesena maṃsalohitena yuttam. **Aññena hatthaṭṭhikanti** avisesena hatthaṭṭhikānam vipparikkhātā jotitāti anavasesato tesam vipparikkhātam dassento “**catusaṭṭhibhedampi**”ti-ādimāha. **Terovassikānīti** tirovassam gatāni. Tāni pana samvaccharam vītivattāni hontīti āha “**atikkantasamvaccharānī**”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, tam dassento “**abbhokāse**”ti-ādimāha. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnam vavatthitattā vuttam “**khajjamānādīnam vasena yojanā kātābbā**”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānam tattha niyameti aññapabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhāti daṭṭhabbā aniccādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “**sivathikānam ādīnavānupassanāvasena vuttattā**”ti. Iriyāpathapabbādīnam anappanāvahatā pākātā evāti “**sesāni dvādasāpi**”ti vuttam. Yam panettha atthato avibhattam, tam suviññeyyamevāti.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. **Sukham vedananti** ettha sukhayātīti **sukhā**, sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikam cetasañca (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0368) ābādhanti **sukhā**. Sukaram okāsadānam etissāti **sukhāti** apare. Vedayati ārammaṇarasam anubhavatīti **vedanā**. **Vedayamānoti** anubhavamāno. **Kāmantī**-ādīsu yam vattabham, tam iriyāpathapabbe vuttameva. Sampajānassa vediyanam **sampajānavediyanam**.

“**Vohāramattam hotī**”ti etena “sukham vedanam vedayamāno sukham vedanam vedayāmī”ti idam vohāramattanti dasseti. **Vatthu-ārammaṇāti** rūpādi-ārammaṇā. Rūpādi-ārammaṇāhi vedanāya pavattiṭṭhānatāya “vatthū”ti adhippetam. **Assāti** bhavēyya. Dhammavinimuttassa aññassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvam dassento “**vedanāva vedayati**”ti āha. **Nitthunantoti**. Balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavam disvā tassa avasaraḍānavasena nitthunanto. **Vīriyasamattam yojetvāti** adhivāsana vīriyassa adhimattattā tassa

hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhi** lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha **“saha paṭisambhidāhi”ti. Samasīsīti** vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā “sukhaṃ vedayatī”ti-ādinā sampajānaveḍḍiyanāṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti **dukkhā**, sampayuttadhamme kāyañca pīleti vibādhatīti attho. Duṭṭhuraṃ vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasañca sātanti **dukkhā**. Dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti **dukkhāti** apare. **Arūpakammaṭṭhānanti** arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanābhīnivesanti attho. Rūpakammaṭṭhānena pana samathābhīnivesopi saṅgayhati, vipassanābhīniveso pana idhādhippetoti dassento āha. **“Rūpapariggaho arūpapariggahoti etadeva vuccatī”ti. Catudhātuvavatthānaṃ kathesīti** etthāpi “yebhuyyenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tadubhayanti** catudhātuvavatthānassa saṅkhepavittthāradvayamāha. **Saṅkhepamanasikāravasena** mahāsatipaṭṭhāne, **vittthāramanasikāravasena** rāhulovāda- (ma. ni. 2.115-117) dhātuvibhaṅgādīsu (vibha. 174-175).

Yebhuyyaggahaṇena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0369) tadaññadhammavasena pi arūpakammaṭṭhānakathāya atthitā dīpitāti taṃ vibhāgena dassetuṃ **“tividho hi”ti-ādi** vuttaṃ. Tattha **abhinivesoti** anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā vattati. **Pariggahite rūpakammaṭṭhāneti** idaṃ rūpamukhena vipassanābhīnivesaṃ sandhāya vuttaṃ, arūpamukhena pana vipassanābhīniveso yebhūyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca paṭhamaṃ jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṃ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhīnipātoti** sabbe cetasaṃ cittāyattā citta-kiriyabhāvena vuccantīti phasso cittaṃ paṭhamābhīnipāto vutto, uppannaphasso puggalo, citta-cetasikarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṃsamakārameva vedeti, phasso pana obhāssa viya padīpo vedanādīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhīniropanalakkhaṇatā vuccati. **Phusantoti** ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpadhammatā ekadesena anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhu, saddo viya ca sotāṃ cittaṃ ārammaṇaṃ phusanto viya saṅghaṭṭento viya ca pavattati. Tathāhesa “saṅghaṭṭanaraso”ti vuccati.

Ārammaṇaṃ anubhavantiti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇasāsaṃ anubhavanti. Phassādīnañhi sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādīmatthabhāvato, vedanāya pana itthākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādībhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavanaṃ, vedayitābhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavanaṃ evasabhāvāneva tāni gahaṇāntīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakaṃ kiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṃ codetabbaṃ. **Vijānantanti** paricchindanavasena visesato jānantaṃ. Viññāṇaṃhi minitabbavatthuraṃ nāliya minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchiṇṇa vibhāventaṃ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṃ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti. Imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākāṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbābhogassa vasena veditabbaṃ.

Evaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0370) tassa tasseva pākāṭabhāvepi “sabbāṃ, bhikkhave,

abhiññeyyan”ti (saṃ. ni. 4.46 paṭi. ma. 1.3) “sabbañca kho, bhikkhave, abhijānaṃ”ti (saṃ. ni. 4.26) ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento **“tatha yassā”**ti-ādimāha. Tattha **phassapañcamakeyevā**ti avadhāraṇaṃ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. Phassapañcamakaggahaṇaṃhi tassa sabbacittuppadāsādhāraṇabhāvato, tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanāpadhānattā tesāṃ. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** (vibha. 12) “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādinā cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthum nissitāti ettha vatthu-saddo karajakāyavisayoti kathamidam viññāyatīti āha **“yaṃ sandhāya vuttam”**ti-ādi. Kattha pana vuttam? **Sāmaññaphale**. Soti karajakāyo. **Pañcakkhandhavinimuttam nāmarūpaṃ natthī**ti idam adhikāravasena vuttam. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṃ atthevāti. **Avijjādihetukā**ti avijjātaṇhupādānādihetukā. **Vipassanāpaṭipāṭiyā ...pe... vicaratī**ti iminā balavavipassanaṃ vatvā puna tassa ussukkāpanaṃ viśesādhigamaṇaṃ dassento **“so”**ti-ādimāha.

Idhāti imissaṃ dutiyasati paṭṭhānadesanāyaṃ, tassā pana vedanānupassanāvasena kathetabbattā **bhagavā vedanāvasena kathesi**. Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṃ vibhūtabhāvatoti dassetuṃ **“phassavasena hī”**ti-ādi vuttam. **Na pākaṭam hotī**ti idam tādise puggale sandhāya vuttam, yesaṃ ādito vedanāva vibhūtatara hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṃ vuttam “phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṃ pākaṭam hotī”ti, taṃ avirodhitaṃ hoti. **Vedanānaṃ uppattipākaṭatāyāti** ca idam sukhadukkhave danānaṃ vasena vuttam. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti **“vedanānaṃ”**ti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbam. **Yadā sukham uppajjati**ti-ādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanam. **Neva tasmim samaye dukkham vedanaṃ vedeti**ti tasmim sukhavedanāsaṃsaṅgisamaye neva dukkham vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0371) atītānāgatānaṃ paccuppannāya pana asambhavo vuttoyeva. Sakiccakkhaṇamattāvaṭṭhānato **aniccā**. Sameccasambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā**. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā**. Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā ...pe... nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato āmisaṃ nāma pañca kāmagaṇā, ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti **āmisā**. Tenāha **“pañcakāmagaṇāmisaniissitā”**ti. **Ito paranti** “atthi vedanā”ti evamādi paḷiṃ sandhāyāha **“kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā”**ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Sampayogavasena (dī. ni. 1. 2.381) pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṃ**. Tenāha **“lobhasahagatan”**ti. **Vītarāganti**. Ettha kāmāṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgavasena bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana idhādhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti **“lokiyakusalābyākatan”**ti vatvā “idaṃ panā”ti-ādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. Sesāni dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni**. Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, tannimittakatāya pana siyā taṃsahitatālesoti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha **“neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajantī”**ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānaṃ āpajjatīti? Nāpajjati dukantarapariyāpannattā tesāṃ. Akusalamūlesu saha moheneva vattaṭīti **samohanti** āha **“vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā”**ti. Yasmā cettha saheva mohenāti samohanti purimapadādvadhāraṇampi labbhatīyeva, tasmā vuttaṃ **“yasmā panā”**ti-ādi. Yathā pana atimūlhatāya pāṭipuggalikanayena savisesaṃ mohavantatāya momūhacittanti vattabbato vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samohan”ti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti **“vaṭṭantiyevā”**ti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0372) vuttaṃ. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti thinamiddhānupatitaṃ pañcavidhaṃ sasaṅkhārikākusalacittaṃ **saṅkuṭṭacittaṃ**. **Saṅkuṭṭacittaṃ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahaḡataṃ pavattaṃ saṃsaṭṭhanti **uddhaccasahagataṃ**, aññathā sabbampi akusalacittaṃ uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittaṃ nāma** sātisaṃ vikkhepavasena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahanteḡi vā ulāracchandādīhi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**. Taṃ pana rūpārūpabhūmikaṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha **“rūpārūpāvacaran”**ti. Tassa cettha paṭiyogī parittamevāti āha **“amahaggatanti kāmāvacaran”**ti. Attānaṃ uttaritum samattheḡi saha uttarehīti **sa-uttaraṃ**, tappaṭipakkhena **anuttaraṃ**, tadubhayaṃ upādāya veditabbanti āha **“sa-uttaranti kāmāvacaran”**ti-ādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṃ **samāhitaṃ**. Tenāha **“yassā”**ti-ādi. **Yassāti** yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṃ**. Tenāha **“ubhayasamādhiraḡitaṃ”**ti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṃ**, kāmāvacaraṃ kusalaṃ. Vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṃ**, mahaggatanti tadubhayaṃ sandhāyāha **“tadaṅgavikkhambhanavimuttiḡi vimuttan”**ti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṃ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyā āsaṅkāti tannivattanatthaṃ **“samuccheda ...pe... okāsova natthī”**ti āha. Okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamatto pālito eva viññāyatīti tamatthaṃ ulliṅgento **“pañcavidhena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0373) dhammānupassanaṃ kathetun”**ti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Veneyyajjhāsayato. Yesāhi veneyyānaṃ pahātabbadhammesu paṭhamāṃ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesāṃ vasenettha bhagavatā paṭhamāṃ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu āyatanesu, bhāvetabbesu bojjhaṅgesu pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā desitā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanattaṃ icchitā, vipassanāpadhānā vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento **“apicā”**ti-ādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhassaccavasena missakapariggahakathanāṃ daṭṭhabbāṃ. **Saññāsāṅkhārakkhandhapariggahampīti pi-**saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahāṃ sampiṇḍeti itaresāṃ tadantogadhattā. “Kaṇhasukkānaṃ yugandhatā natthī”ti pajānanakāle abhāvā **“abhiñhasamudācāravasena”**ti vuttaṃ. **Yathāti** yenākārena. So pana “kāmacchandassa uppādo hotī”ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha **“yena kāraṇena”**ti. **Ca-**saddo vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā”ti-ādinā vuttapade. **Subhampīti** kāmacchandopī. So hi attano gahaṇākārena **“subhan”**ti vuccati, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **“subhanimittan”**ti ca. Itthaṃ, itthākārena vā gayhamānaṃ rūpādi **subhārammaṇaṃ**. Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro**. **Tanti** ayonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** nipphādetabbe ārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. **Āhāroti** paccayo.

Asubhampīti asubhajjhānampi uttarapadalopena. Taṃ pana dasasu aviññāṇakāsubhesu, kesādīsu ca pavattaṃ daṭṭhabbāṃ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti **girimānandasutte** (a. ni. 10.60) vuttāti. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesadassanattaṃ katanti daṭṭhabbāṃ. Tesu pana asubhe “subhan”ti, “asubhan”ti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itarepīti.

Ekādasasu (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0374) (a. ni. ṭī. 1.1.16) asubhesu paṭikūlākārassa uggaṇṇanaṃ, yathā vā tattha uggaṇṇanimittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanaṃ **asubhabhāvanānuyogo**. Bhojane mattaññuno thinamiddhābhivābhāva otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṃ pana āhāre paṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa, tadādhārassa, tassa ca udariyabhūtassa asubhatādasanaṃ, kāyassa āhāraṭṭhitikatādasanañca yo sammadeva jānāti, so viśesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa ca kāmacchando pahīyateva. **Asubhakammikatisatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Abhidhammapariyāyena** (dha. sa. 1159 1503)

sabbopi lobho kāmacchandaniṭṭhāraṇanti āha **“arahattamaggenā”**ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ **paṭighanimittam** parato uppajjanakapaṭighassa kāraṇanti katvā. Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, tassā **mettāya**.

Mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanam pavattanam **mettānimittassa uggaho**. **Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānanti** atta-atipiyasahāyamajjhattaverīvasena odhisakatā, sīmāsambhede kate anodhisakatā, ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahane veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odhisakadisāpharaṇam, viharādi-uddesarahitam puratthimādidisāvasena anodhisakadisāpharaṇanti evam vā dvidhā uggahanaṃ sandhāya **“odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānan”**ti vuttam. Uggaho ca yāva upacārā datṭhabbo, uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha “sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāva-pariyāpannā”ti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim “averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantū”ti catudhā pavattito vīsatividhā anodhisakapharaṇā mettā, “sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā”ti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya vā disāya sattādi-itthādi-averādibhedena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0375) asītādhikacatusatappabhedā ca odhibhopharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena arati-ādikāni uppajjanti, so arati-ādīsu **ayonisomanasikāro**, tena. Nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupī. **Ukkaṇṭhitā** pantasenāsanesu adhikusalesu dhammesu ca uppajjanabhāvariṇcaṇā. **Kāyavināmanā**ti kāyassa virūpenākārena nāmanā.

Kusaladhammasamapattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātu-ādito pavattavīriyanti āha **“paṭhamārambhavīriyan”**ti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ thāmagamanaṇca natthi, tasmā vuttam **“kosajjato nikkhantatāya tato balavataran”**ti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanam uparūparivisesam āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttam **“param param thānam akkamanato tatopi balavataran”**ti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddhassa kāraṇam hoti, ettake na hoti”ti thinamiddhassa kāraṇākkāraṇaggāho hotīti attho. **Divā sūriyālokan**ti divā gahitanimittam sūriyālokaṃ rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttam **“dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **“avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato”**ti vuttam.

Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa atthavedādipaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hoti, yathāvidhipaṭipattiyā yathānurūpapaṭikārappavattiyā ca katākatānusocanaṇca na hotīti **“bāhusaccenapi ...pe... uddhaccakukkuccam pahīyati”**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccam pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi tam pahīyatīti datṭhabbam. Buddhasevitā ca buddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccapahānakārī vuttā. Buddhattaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0376) pana

anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhuno yebhuyyena kukkucca hetuko hotīti **“kappiyākappiyaparipucchāmahulassā”**ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucce**ti niddhāraṇe bhummaṃ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā, vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā**, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā. Tiṭṭhatīti vā ṭhānīyā, vicikicchā ṭhānīyā etissāti **vicikicchāṭṭhānīyā**, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāga hetutāya asādhāraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā asevitabbā hīnā ca**. Ye kusalā, te **anavajjā sevītabbā paṇītā ca**. Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āradhā **hīnā**, paṇītehi **paṇītā**. **Kaṇhā**ti kālakā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkā**ti odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijāti hetuto vā **kaṇhā**, sukkābhijāti hetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukkā hi vedanā dukkhāyavedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha **“tīṇi ratanāni ārabbhā”**ti. Ratanattayaguṇāvabodhe hi “satthari kaṅkhatī”ti (dha. sa. 1008 1123 1167 1241 1263 1270 vibha. 915) ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti (dha. sa. 1008 1123 1167 1241 1263 1270 vibha. 915) vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha **“vinaye ciṇṇavasābhāvassapī”**ti. **Okappanīyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassā**ti

saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhāta-adhimokkheṇa adhimuccanabahulassa (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0377) Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā ninnapoṇatā adhimutti adhimokkho.

Subhanimitta-asubhanimittādīsūti “subhanimittādīsū asubhanimittādīsū”ti ādi-saddo paccekamaṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyena mettācetovimutti-ādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātābbā vā khandhā **upādānakkhandā**. **Iti rūpanti** ettha **iti**-saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha **“idaṃ rūpaṃ”**ti. Tayidaṃ sarūpato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha— **“ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī”**ti. **Itīti** vā pakāratthe nipāto, tasmā **“iti rūpaṃ”**ti iminā bhūtopādādivasena yattako rūpassa bhedo, tena

saddhim rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvatoti** ruppanasabhāvato cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādisupī**ti ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānātī”ti-ādinā, **sabhāvatoti** ca anubhavanasabhāvato sātādisabhāvato cāti evamādinā yojetabbaṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. **Chasu ajjhattikabāhiresū**ti (dī. ni. 1. 2.384) “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresu”ti “**chasū**”ti padaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavathānato. Cakkhuviññāṇavīthiyā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0378) pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanaṃ eva uppattidvārāṃ, rūpāyatanaṃ eva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatane kadeso uppattidvārāṃ, asādhāraṇaṃ ca dhammāyatanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvitanimittatāya raso jīvitaṃ, taṃ jīvitamavhāyatīti **jivhā**. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti **kāyo**. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti **mano**. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpaṃ**. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti **saddo**. Gandhayati attano vatthuṃ sūcetīti **gandho**. Rasanti taṃ sattā assādentīti **raso**. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**. Sabbāni pana āyānaṃ tananādi-atthena **āyatanāni**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 2.510-512) **taṃsaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 2.510) ca vuttanayena vedītabbo.

Cakkhuṇca pajānātīti ettha **cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhu-ādikanti āha “**cakkhupasādan**”ti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti (dha. sa. 596-599). **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho. **Yāthāvasarasalakkhaṇavasenā**ti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. “Cakkhuṇca paṭicca rūpe cā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.204 400 3.421 425-426 saṃ. ni. 2.43-45 4.54-55 kathā. 465 467) samuditāniyeva rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇupattihetu, na visuṃ visunti imassa atthassa dassanattamaṃ “**rūpe cā**”ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṃ idhāpi “rūpe ca pajānātī”ti vuttaṃ, rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṃ ekajjhaṃ gahetvā “**bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpaṇcā**”ti ekavacanavasena attho vutto. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti cakkhuviññāṇassa visayabhāvakiccassa ceva cakkhupaṭīhananalakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhuṃ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmañcāyaṃ

suttantasamvaṇṇanā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0379) nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento **“kāmarāga ...pe... avijjāsaṃyojanan”**ti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti **kāmarāgo**, so eva bandhanatṭhena **saṃyojanam**. Ayañhi yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojeti bandhati, iti dukkhena sattaṃ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṃ saṃyojeti bandhatīti **saṃyojanam**. Evaṃ paṭighasaṃyojanādīnampi yathārahaṃ attho vattabbo. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti ettha pana sattassa vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Bhavassāda-diṭṭhissāda-nivattanatthaṃ **kāmassādaggaṇaṃ**. **Assādayatoti** abhiramantassa. **Abhinandatoti** sapppītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenapi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppati vuttā. Esa nayo sesesupi. **Etaṃ ārammaṇanti** etaṃ evaṃsukhumaṃ evaṃdubbibhāgaṃ ārammaṇaṃ. **Niccaṃ dhuvanti** etaṃ nidassanamattaṃ, “ucchiṇṇissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. **Bhavaṃ patthentassāti** “īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhārammaṇaṃ sulabhaṃ jātāṃ, tasmā āyatimpi sampattibhavo bhaveyyā”ti bhavaṃ nikāmentassa. Evarūpaṃ sakkā laddhanti yojanā. **Usūyatoti** usūyaṃ issaṃ uppādayato. **Aññassa maccharāyatoti** aññena asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṃ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṇca kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāvaṃ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇaṇceva tajjāyonisomanasikāraṇicāti tassa tassa saṃyojanassa kāraṇaṃ. Avikkhambhita-asamūhatabhūmiladdhuppannataṃ sandhāya **“appahīnatṭhena uppannassā”**ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā **samudācāra**ggahaṇeneva gahitā. **Yena kāraṇenāti** yena vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātēna kāraṇena. **Taṇhi** tassa tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṃ. Issāmacchariyānaṃ apāyagamaṇiyatāya paṭhamamaggavajjhataṃ vuttā. Yadi evaṃ “tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti (a. ni. 4.241) suttapadaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0380) kathanti? Taṃ suttantapariyāyena vuttaṃ. Yathānulomasāsanañhi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena saṃvaṇṇanāti nāyaṃ doso. **Oḷārikassāti** thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyutṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassāti** vuttappakāra-oḷārikābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumabhāvaṃ gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyeva yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Sotādīnaṃ sabhāvasarasalakkhaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento **“eseva nayo”**ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṃ pakkhe **ajjhattikāyatanapariggahaṇenāti** ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho, evaṇca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesūti** etthāpi eseva nayo. **Rūpāyanassāti** aḍḍhekādasapabhedarūpasabhāvassa āyatanassa. Rūpakkhandhe vuttanayena nīharitabbāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sesakhandhesūti** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. **Vuttanayenāti** iminā atidesena rūpakkhandhe āhārasamudayāti, viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti, sesakkhandhesu phassasamudayāti imaṃ visesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana sabbattha samānanti. Khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ pāliyaṃ gahitaṃ natthīti āha **“lokuttaradhammā na gahetabbā”**ti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. **Bujjhanakasattassā**ti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesū**ti kāraṇesu, avayavesu vā. Udayabbayañāṇuppādato paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ tṭhito nāma hotīti āha **“āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī”**ti.

“Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā”ti (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0381) padassa attho **“vicikicchāṭṭhānīyā”**ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthā**ti satiyaṃ. Nipphādetabbe cetarā bhummaṃ.

Sati ca sampajaññaṃ **satisampajaññaṃ** (dī. ni. ṭī. 2.385 saṃ. ni. ṭī. 2.5.232 a. ni. ṭī. 1.1.418). Atha vā satipadhānaṃ abhikkantādisāttakabhāvaapariggaṇhanaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvaḥattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammānaṃ pahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalanāṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjhanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamattamaṃ dasseti **“satisampajaññaṃ”**ti-ādinā.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo dhammavicayo, so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. **“Kusalākusalā dhammā”**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāro**ti kusalādīsu taṃtaṃsabhāvarasalakkaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya **“yonisomanasikāro”**ti vutto, tadābhogātāya āvajjanāpi taggatikāva, tassa abhiṇhapavattanaṃ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunabhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Paripūriyā**ti paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsivā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ **“idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”**ti khandhāyatanādi-atthamaṃ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha **“khandhadhātu ...pe... bahulatā”**ti.

Vatthuvisadakiriyāti ettha cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādāni ca idha **“vatthūnī”**ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ **“ajjhātikabāhirānaṃ”**ti-ādi. **Ussannadosanti** vātādi-ussannadosaṃ. **Sedamalamakkhanti** sedena ceva jallikāsāṅkhātena sarīramalena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0382) ca makkhitaṃ. **Ca**-saddena aññaṃpi sarīrassa pīlāvahamaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṃ vā**ti **vā**-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā

pavattanakacittuppadavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppadā cittekaggaṭṭāya aparissuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetasisesu** nissayā dipaccayabhūtesu. **Ñāṇampi pi**-saddo sampiṇḍanatto. Tena na kevaṃ taṃ vatthueva, atha kho tasmīṃ aparissuddhe ñāṇampi aparissuddhaṃ hotīti nissayāparissuddhiyā taṃnissitāparissuddhi viya visayassa aparissuddhaṭṭāya visayīnaṃ aparissuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavattusmiṃ adhimokkha kiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadattāya vīriyādīnaṃ sithilatādīnaṃ **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha **“itarāni mandāni”**ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṃca mandattā. Kosajjapakkhe patitum adattvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaḥo, paggaḥova kiccaṃ **paggaḥakiccaṃ**. “Kātuṃ na sakkoti”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā tṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Vikkhepaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhattā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtatā. Sahajāta dhammesu indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā.

Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa saddheyyavattuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisa yappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃ dhammatānayaṃ sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti parijānana vasena paññābyāpārassa sātisa yattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ **“taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena ...pe... hāpetabbaṃ”**ti. **Tathā amanasikārenāti** yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0383) jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesavasena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasāṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalītheravattūti so hi āyasmā saddhādhimuttāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanapasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī”ti-ādīnaṃ (saṃ. ni. 3.87) ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetum papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsagissajjanaṃ atthānaṃ dassetvā-

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”ti. (dha. pa. 381).

Gāthaṃ vatvā “ehivakkalī”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otarati. Taṃ ñatvā

bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **“vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ”**ti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi-**saddena samādhī-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhī-ādibhāvanāya hāyati samādhīpakkiyattā tassā. Tathāhi sā samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0384) hāpeti. Tena vuttaṃ **“passaddhādibhāvanāya hāpetabban”**ti. **Soṇattherassa vatthūti** sukhumālasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā, satthu, santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheva sukhaṃ adhigantum, kāyaṃ kilamētvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānāmanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu utṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā dāhāvīriyaṃ karonto accāraddhāvīriyatāya visesaṃ nibbattetum nāsakkihi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā giṇṇhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **“soṇattherassa vatthu dassetabban”**ti. **Sesesupīti** satisamādhīpaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visum visum dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanaṭo sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddhoti-**ādi vuttassevatthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṃ, so **mudhāpasanno hoti, na** aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmim pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvaka. **Kerāṭikapakkhanti** sāttheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”ti-ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcīto, evambhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattim na gacchati. Tenāha **“bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti”**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anattāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti. **Kosajjam adhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0385) **Uddhaccaṃ adhibhavatīti** etthāpi eseva nayo. **Tadubhayanti** saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayaṇca. **Samam kātabbanti** samarasaṃ kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavīti manasikāramattena kathaṃ jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhīpadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti**

samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha **“samatāyapī”**ti, samabhāvenapīti attho. **Appanā**ti lokiya-appanā. Tathā hi **“hotiyeṇā”**ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti (a. ni. 4.17 paṭi. ma. 2.5). Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānaṃca samatā icchitā, kathaṃ satīti āha **“sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī”**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto **“saddhāvīriyapaññānaṃ”**ti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **“kosajjapakkhikena samādhinā”**icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhi-upekkhāhī”ti. **Sā**ti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko. Tenā**ti tenā sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. **Āha** atthakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā. Cittanti** kusalacittaṃ. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyaṃ anadhigatassa adhigamāya. Tenāha **“ārakkhapaccupaṭṭhānā”**ti-ādi.

Khandhādibhede anogālhapaññānanti pariyattibāhusaccavasena pi khandhāyatanādīsu appatitṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññāṇe ṭhitattā ekamsato paññavā eva (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0386) nāma hotīti āha **“samapaññāsa ...pe... puggalasevanā”**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakaññāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha **“gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā”**ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha **“gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā”**ti. Yathā sativapullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappattopīti āha **“arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī”**ti. **Vīriyādīsupi** eseṇa nayo.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamentī”ti-ādinā (ma. ni. 3.250 267 a. ni. 3.36) pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamāṃ karontīti devadūtasuttādīsu tassā ādito vuttattā ca āha **“pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā”**ti. **Sakaṭavāhanādikāleti ādi-**saddena taddāññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekam buddhantaranti** idaṃ aparāparaṃ petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukabhāvato. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ adhigatarūpadassano.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti vīriyāyatto **eva** sabbo lokuttaro lokiyo ca visesādhigamoti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgaṃ nibbānagāminīṃ ariyamaggapaṭipadaṃ. Sā hi bhikkhuno vaṭṭanissaraṇāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma. **Kāyadaḷhībahuloti** yathā tathā kāyassa daḷhīkammaapasuto. **Piṇḍanti** raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakaṇaṃ attani kāraṇassa attano sammāpaṭipattiyaṃ mahapphalabhāvassa kāraṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanaṃ.**

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvāti taṃ** upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti dibbasampatti ante nibbānasampattīti **tisso sampattiyo** (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0387) **Dātuṃ sakkhissasīti** “tāyī katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khattavisesabhāvūpagamanena

aparāparam devamanussasampattiyo ante nibbānasampattiñca dātum sakkhissasī”ti thero attānam pucchati. **Sitaṃ karontovā**ti “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkantan”ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātiddhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannam. **Evam** yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ **kusītopi** teneva kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā. Evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṇanti dassento **“satthuno hī”**ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjupagamena sakyaputtiyabhāvo sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento **“asambhinnāyā”**ti-ādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḥhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”ti-ādinā (ma. ni. 1.423 3.75 sam. ni. 4.120 a. ni. 3.16 vibha. 519 mahāni. 161) bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḥhaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamaṇā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha- **“kucchiṃ pūretvā”**ti-ādi. **Visuddhimagge** pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacāri mahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0388) tadadhimuttatāya eva gahitaṃ, vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodana-kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevana-tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasamhāravasena, apāyapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā kāraṇabhāvato **“pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā”**ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso, yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti, **tassā uppādakamanasikāro**.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ **“yāva upacārā”**ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamutṭhānehi pañītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti. Evaṃ sesa-anussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Samāpattiyā ...pe... samudācarantīti** idaṇca upasamānussatidassanaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā lūkhata, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha **“asakkaccakiriyāya samsūcitalūkhabhāve”**ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**.

Paṇītabhojanasevanatīti

paṇītasappāyabhojanasevanatā.

Utu-iriyāpathasukhaggahaṇena sappāya-utu-iriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhaṃ sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0389) āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhaṃ dukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa hoti majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi pahāya sāraddhakāyataṃ passaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalavasenānaṃ tadāvanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittam**. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaso bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggaṭābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo**, samādhī. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha **“avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittan”**ti.

Vatthuvisadakiriyaṃ indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ **“vatthuvisada ...pe... veditabbā”**ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhaṇakosallassa ca tammūlakattā **“nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā”**icceva vuttaṃ. **Kasiṇanimittassā**ti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassādikassapi hi yassa kassaci jhānupattinimittassa uggahaṇakosallaṃ nimittakusalatā evāti.

Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogamandataṃ pamodavekallaṇca saṅgaṇhāti. **Tassa** **paggahaṇanti** tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhetam bhagavatā—

“Yasmiṇca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0390) Tam kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayam hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggim ujjaletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātaṇca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim ujjaletuntī? Evaṃ sante”ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbaṃ, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāvanaṇca saṅgaṇhāti. **Tassa** **niggahaṇanti** tassa uddhatacittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena

uddhatāpattito nisedhanam. Vuttampi cetam bhagavatā–

“Yasmiṇca kho, bhikkhave, samaye uddhatam cittam hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissa hetu? Uddhatam, bhikkhave, cittam, tam etehi dhammehi suvūpasamayam hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni ...pe... paṁsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetunti? Evam bhante”ti (sam. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakam āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnam bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaram vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānam alobhappadhānam, sīlam adosappadhānam, evam bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparam visesāvahā na hoti, anabhisankhato viya āhāro purisassa yogino (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0391) cittassa abhirucim na janeti, tena tam nirassādam hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukham na vindati, tenāpi cittam nirassādam hoti. Tena vuttam **“paññāpayoga ...pe... nirassādam hoti”**ti. Tassa samveguppādanam pasāduppādanañca tikicchananti tam dassento **“aṭṭha samvegavatthūni”**ti-ādimāha. Tattha jātiarābyādhimaraṇāni yathāraham sugatiam duggatyañca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādi-khuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukam apāyadukkham daṭṭhabbam, tayidam sabbam tesam tesam sattānam paccuppannabhavanissitam gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhaṇi visum gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uttānaphalūpajīvino, tesam aññehi asādhāraṇam jīvikadukkham aṭṭhamam samvegavatthu gahitanti daṭṭhabbam. **Ayam vuccati samaye sampahaṁsanatāti** ayam sampahaṁsitabbasamaye vuttanayena tena samvejanavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṁsanā, samvegajanapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanāti attho.

Sammāpaṭipattim āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamam sammadeva bhāvanāpaṭipattim āgamma. **Alīnanti**-ādīsu kosajjapakkhiyānam dhammānam anadhimattatāya **alīnam**, uddhaccapakkhiyānam anadhimattatāya **anuddhatam**, paññāpayogasattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādam**, tato eva **ārammaṇe samappavattam samathavīthipaṭipannañca**. Tattha alīnatāya **paggahe**, anuddhatatāya **niggahe**, anirassādatāya **sampahaṁsane na byāpāram āpajjati**, alīnānuddhatatāhi ārammaṇe samappavattam, anirassādatāya samathavīthipaṭipannam. Samappavattiyā vā **alīnam anuddhatam**, samathavīthipaṭipattiyā **anirassādanti** daṭṭhabbam. **Ayam vuccati samaye ajjuhekkhanatāti** ayam ajjuhekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṁsanesu byāvaṭatāsaṅkhātam paṭipakkham abhibhuyya pekkhanā vuccati.

Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha **“upacāram vā appanam vā”**ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṃ vattaḅbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttānusārena veditaḅbaṃ.

Anurodhavirodhavippahānavasena (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0392) majjhataḅhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim̐ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhataḅhāvo visayavasena duvidhoti āha **“sattamajjhataṭā saṅkhāramajjhataṭā”**ti. Tadubhaye ca virujjhaṇaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanas seva pahānavidhiṃ dassentena **“sattamajjhataṭā”**ti-ādi vuttaṃ. Tenevāha **“sattasaṅkhāra kelāyanapuggalaparivajjanatā”**ti. Upekkhāya hi viśesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha “upekkhā rāgabahuḷassa viśuddhimaggo”ti (viśuddhi. 1.269).

Dvīhākārehiti kammaśakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatāya. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiṇcanabhāvena cīvaraṃ aññañca kiṇci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhaṃ, na ciraṭṭhāyi ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tas seva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, “mamaṃ”ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantā**ti dhaṇaṃ drabyaṃ karontā.

Ayaṃ satipaṭṭhānadesanā pubbaḅhāgamaggavasena deśitāti pubbaḅhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha **“bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ”**ti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. **Yathāsabhāvatoti** aviparītasabhāvato bādhanalakkaṇato, yo yo vā sabhāvo **yathāsabhāvo**, tato, ruppanādikakkaḷādisabhāvatoti attho. **Janikaṃ samuṭṭhāpikanti** pavattalakkaṇassa dukkhaśa janikaṃ nimittalakkaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. **Purimataṇhanti** dukkhaṇibbattito puretarasiddhaṃ taṇhaṃ.

Sasantatipariyāpannānaṃ (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0393) dukkhasamudayaṇaṃ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ **“attano vā cattāri saccāni”**ti. **Parassa vā**ti etthāpi eśeva nayo. Tenāha bhagavā– “imaśmim̐yeva byāmaṃmatte kaḷevare saśaṇṇim̐hi samaṇake lokaṇca paṇṇapemi, lokasamudayaṇca paṇṇapemi, lokanirodhaṇca paṇṇapemi, lokanirodhagāminipaṭipadaṇca paṇṇapemi”ti (saṃ. ni. 1.107). Kathaṃ pana ādikampiko nirodhasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti, evaṇca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissapi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavatoti** sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ śeśasaccavasena samudayaṇayā veditaḅbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

“Aṭṭhikaṣaṅkhalikaṃ samaṃsaṃ”ti-ādikaṃ satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevāti** “ānāpānaṃ, dvattiṃsākāro”ti imāni dveyeva. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso, so pana sammasanīyadhamme pariggaho. Iriyāpathā ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamattatāya na sammasanupagā viññatti-ādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ **“iriyāpatha ...pe... na jāyati”**ti. Kesādi-apadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādi-apadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādīmukhena ca taṃ sampayuttā taṃnissayadhammāti adhippāyena mahāsīvatthero **“iriyāpathādīsipi abhiniveso jāyati”**ti āha. **Atthi nu kho** meti-ādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

137. Kāmaṃ “idha, bhikkhave, bhikkhū”ti-ādinā uddesaniddhesu tattha tattha bhikkhuggaṇaṃ kataṃ, taṃ paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṃ **“yo hi koci, bhikkhave”**icceva vuttaṃ, na bhikkhuyevāti dassento **“yo hi koci, bhikkhu vā”**ti-ādimāha. **Dassanamaggena** ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāppattā aggamaggapaññā (M-ṭ (M.10.)CSCD pg. 1.0394) aññā nāma, tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha **“aññāti arahattan”**ti. Appatarepi kāle sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā.

138. **Niyyātentoti** nigamento.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya
Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.
Niṭṭhitā ca mūlapariyāyavaggavaṇṇanā.
Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

[▲ Top 回目錄](#)

Suttapiṭake
Majjhimanikāye-10
Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ
with Aṭṭhakathā & Ṭīkā

《中部》念住經及註釋、疏

from CSCD

Released by Dhammavassārāma 法雨道場
2550 B.E. (2006 A.D.)

Dhammavassārāma
No. 50 - 6, You-Tze-Zhai, Tong-Ren Village,
Zhong-Pu , Chiayi 60652, Taiwan

法 雨 道 場

60652台灣・嘉義縣中埔鄉同仁村柚仔宅50之6號

Tel : (886)(5) 253-0029(白天) ; Fax : 203-0813

E-mail : dhamma.rain@msa.hinet.net

Website : <http://www.dhammarain.org.tw/>